

A JEGYZETEK BEN ÉS FÜGGELÉK BEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK

<i>ALK</i>	= A Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Történeti Levéltára (volt : Erdélyi Múzeum Levéltára).
<i>AO</i>	= Anjou-kori okmánytár. I—VII. köt. Bp. 1878—1920.
<i>Beke, Gyf.</i>	= Beke Antal, Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. Történelmi Tár (1889—1896).
<i>Beke, Km.</i>	= Beke Antal, A kolozsmonostori konvent levéltára. Történelmi Tár (1896—1897).
<i>Bunyitay</i>	= Bunyitay Vince, A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. Bp. 1893.
<i>CIL</i>	= Corpus Inscriptionum Latinarum. I—III. köt.
<i>ETA</i>	= Erdélyi történelmi adatok. I. köt. Kolozsvár 1855.
<i>Fejér</i>	= Fejér, Georgius, Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I—XI. köt. Budae 1829—1844.
<i>Gombos</i>	= Gombos, Albinus Franciscus, Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I—III. köt. Budapestini 1937—1938.
<i>HO</i>	= Hazai okmánytár. I—VIII. köt. Győr—Budapest 1865—1891.
<i>MI</i>	= Műemléki Irattár.
<i>Mon. Vat.</i>	= Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. I. sor. I—V. köt. Budapestini 1887—1889.
<i>OL. DI.</i>	= Országos Levéltár, Középkori oklevelek gyűjteménye.
<i>SRH</i>	= Scriptores Rerum Hungaricarum. I—II. köt. Budapestini 1937—1938.
<i>Szentpétery</i>	= Szentpétery Imre, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I—II. köt. Bp. 1923, 1943.
<i>Teutsch—Firnhaber</i>	= Teutsch, G. D.—Firnhaber, Fr., Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Wien 1857.
<i>AUO</i>	= Wenzel Gusztáv, Árpád-kori új okmánytár. I—XII. köt. Pest 1860—1874.
<i>Z.—W.</i>	= Zimmermann, Fr.—Werner, C.—Gündisch, G., Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I—IV. köt. Hermannstadt 1892—1937.

JEGYZETEK

¹ Csányi Károly rajzai, valamint a Möller-féle helyreállítás fényképei az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményében találhatók Budapesten. Möller és Fridli rajzai a hozzátartozó leírásokkal eredetileg egyrészt Möller özvegyénél voltak Budapesten, másrészt Fridlinél Gyulafehérvárt. Fridlinek 1953-ban bekövetkezett halála után az ott levő anyag sorsa ismeretlen. Rajzainak egy töredéke még életében a gyulafehérvári káptalani levéltárba került. Möller rajzanyagának kis részét az Építőipari Műszaki Egyetem I. Építéstörténeti Tanszéke őrzi. A többit az özvegytől a Műemléki Felügyelőség vette meg. — Fridlivel a helyszínen is többször beszéltem. Számos értékes felvilágosítást köszönhetek neki.

² A gyulafehérvári káptalani levéltár régebbi és értékesebb későbbi anyaga a gyulafehérvári Batthyaneumban található. A XVIII—XX. századi anyag túlnyomó része a székesegyház déli tornyának földszintjén van elhelyezve. A püspöki levéltár az északi torony földszintjén található.

³ Z.—W. — Beke, Gyf.

⁴ Szeredai, Antonius, Collectio continens Tabulas vetustorum ac recentiorum monumentorum, quae in Templo Alba-olim Juliensi, nunc Carolinensi in Transilvania sunt, fueruntque locata. Albae Carolinae 1791. — Notitia Veteris et Novi Capituli Ecclesiae Albensis Transilvaniae. Albae Carolinae 1791. — Series antiquorum et recentiorum Episcoporum Transilvaniae. Albae Carolinae 1790.

⁵ Schematismus venerabilis cleri diocesis Transilvanensis post bissextilem alterum ad annum a Christo nato MDCCCXXXVIII. Claudiopoli LXXXIII—CXII. Ugyanezt a történelmi tanulmányt közli az 1846-i és 1848-i Schematismus is.

⁶ Müller, Friedrich, Die kirchliche Baukunst des romanischen Styles in Siebenbürgen. Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. III. köt. Wien 1859. 147—194. A székesegyházról a 168—178. oldalakon szól.

⁷ Csányi Károly, A gyulafehérvári székesegyház. Bp. 1899.

⁸ Ujfalusi József, A gyulafehérvári székesegyház. Az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet XII. évkönyve. Gyulafehérvár 1903. 3—43. — Möller István, Építészeti emlékek Hunyadi János idejéből. Magyarország műemlékei. I. köt. Bp. 1905. 121—129. — Forster Gyula, A Hunyadiak síremlékei. Uo. 60—67. — Möller István, A Hunyadi-síremlékek anyaga és kivitele. Uo. 68—74. — Varju Elemér, A Hunyadiak síremlékei a gyulafehérvári székesegyházban. Uo. 75—97. — Veress Endre, A Hunyadiak síremlékei és Castaldo. Uo. 98—108.

⁹ Möller István, Erdély nevezetesebb műemlékei. Bp. 1929. 16—26. — Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Hermannstadt-Sibiu 1934. 74—82. — Gerevich Tibor, Magyarország román kori emlékei. Bp. 1938, passim.

¹⁰ Bunyitay.

¹¹ Balogh Jolán, Az erdélyi renaissance. Kolozsvár 1943. — Pósta Béla, A gyulafehérvári székesegyház sírjelei. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából VIII (1917) 1—203.

¹² A kézirat egy példánya a gyulafehérvári Batthyaneumban, másik példánya a Román Tudományos Akadémia kolozsvári levéltárában, Török Bertalané hagyatékában található.

¹³ A kézirat jelenleg is a szerző tulajdonában van, rendelkezésére bocsátását neki köszönöm.

¹⁴ Könnyebbég kedvéért a fejezetes pilléreket és falpilléreket vagy oszlopokat az előcsarnok falpilléreitől kezdve nyugatról kelet felé haladva boltszakaszonként és a boltszakaszokon belül északról dél felé 1-től 52-ig terjedő sorszámmal jelzem. A következőkben az alaprajzban is megjelölt sorszámmal határozom meg az éppen szóban forgó pillért, pillérköteget vagy faloszlopot.

¹⁵ A kőtár anyagát 93 tételben számozták be. Egymással összefüggő több darab ugyanazt a számot kapta, így tehát a kőtár darabszáma a 93-at jóval meghaladja. A kőtárat a szakirodalom nem

ismeri, bár néhány kiemelkedő faragványát Möller 1929-ben, Csányi Károly pedig 1943-ban közölte (Möller, Erdély nevezetesebb műemlékei. 17, 21; Csányi Károly, Néhány szobrászati emlék az Árpádok korából, Lyka-emlékkönyv. 115).

¹⁶ Balogh Jolán e zárókövet egy másik négyszirmú rózsás zárókövel együtt tévesen a XVI. század elejére teszi és az 1520-i számadáskönyvek által említett Mária-kápolnával hozza kapcsolatba (i. m. 92, 243. l. és 107. kép). A Mária-kápolna valószínűleg Gyaluban épült. L. 117. jegyzet.

¹⁷ A leckeoldali ülőpadon jobbról balra a következő ábrázolások sorakoznak: bűnbeesés, Noé áldozata, Ábrahám áldozata, Jákob álma, Mózes az ég csipkebokor előtt, a hárfázó Dávid. Az evangélium oldalán levő ülőpadon jobbról balra a következő ábrázolások láthatók: Dániel az oroszlánok között, Jób, Elizeus próféta, Jónás próféta, Illés próféta, végül Keresztelő Szent János.

¹⁸ A gyenge minőségű félkörívvel záródó olajkép közepén alul áll a jelzés: „A. I. Wonsidler pinx 1826”. A kép aláírása: „Hoc Est Filius Meus Dilectus In Quo Mihi Conplacui. Math. 3.”

¹⁹ A kép alsó jobb oldalán Gyulaffy László címere és kezdőbetűi (C. L. G. L. B. d. R., feloldva: Comes Ladislaus Gyulaffy Libér Barn de Rátót), bal oldalán Haller Erzsébet címere és kezdőbetűi (C. E. H. L. B. d. H., feloldva: Comitissa Elisabeth Haller Libera Baronissa de Hallerkő).

²⁰ Ariosti 1722-ben érkezett Gyulafehérvárra, amidőn a csillagerőd építése már javában folyt. A következő évben indította útnak a római feliratos köveket hajón a Maros, Tisza, Duna útvonalán Bécsbe. A hajók közül három, egy a Maros torkolat közelében, egy Ercsi, egy pedig Komárom táján elsüllyedt. Még így is számos feliratos kömlék érkezett Bécsbe, ahol a palotai könyvtár falában helyezték el őket (CII, III. 157).

²¹ Horedi, Kurt, Voivodatul de la Bălgrad-Alba Iulia. Studii și Cercetări de Istorie Veche. V. köt. 1954, 487—512. A Bălgrad helynévről: *Kniaza István*, Magyarország népei a XI. században. Szent István Emlékkönyv. Bp. 1938, II. köt. 468. l., 78. sz.

²² Az 1826-i székesegyházi leltárnak és az 1838-i Schematismus-nak ezt a véleményét már F. Müller helyesen cáfolja a 6. jegyzetben idézett tanulmányában. Maga a felirat a következő:

I. O. M. ET IVNON REGIN
PRO SAL IMP AVR AN
TONINI PII AVG ET
IVLIAE AVG MATRIS AVG
M VLP MVCIANVS MIL LEG XIII GEM
HOROLOGAR TEMPLVM A SOLO EX VOTO
PECIT FAUCONE ET CIARO CONS

(Neigebaur, J. F., Dacien. Kronstadt 1851, 126. 6. sz. és CII. III. 1070. sz.) — A felirat első sorait említ és a város területének római leletanyagban való rendkívüli gazdagságát kiemeli Johann Conrad von Weiss mérnökkari alezredes 1736-ban összeállított munkájának szövegrésze is (Borbély Andor, Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból. Erdélyi Múzeum [1943] 210). — Ugyanezt a feliratos követ írják le Taurinus és Reichersdorfer, anint erről az 1838-i Schematismus (XCVII—VIII), majd Ujfalusi (i. m. 14) is megemlékezik.

²³ CII, 1135. sz., Neigebaur 160, 260. és 263. sz. Mindkét feliratgyűjtemény beszél arról, hogy a kövekről 1797. július 10-én kelt, Aranka Györgyhöz írt levelében Némethy József kanonok megemlékezik. A Corpus által közölt apulumi feliratos kövek közül igen soknak lelőhelye a vár, sőt a püspöki palota, tehát a székesegyház legközvetlenebb környéke. E körülmény ismét valószínűsíti, hogy a dóm építkezéséhez számottevő mennyiségben használtak fel római követ.

²⁴ Möller István 1907-ben javasolja, hogy a székesegyház helyreállítása során előkerülő római köveket a helybeli múzeum számára Cserni Bélának adják át. Egy évvel később az addig végzett munkával kapcsolatban jelenti: „Római köveket is találtunk, részben a törmelékben, részben befalazva. Ezeket ugyancsak ideiglenes letétbe dr. Cserny Béla ny. tanár úr kezelésében a gyulafehérvári múzeumban helyeztük.” E darabok a templom déli kereszthajója és a régi sekrestye munkáinál kerültek elő (MI 683/1907. és 454/1908).

²⁵ A sírkő töredékes felirata:

I. AVR SVL
ANI XXXV CL
B M P

A sírkő leltári száma 70/1. — A római építészeti maradványoknak középkori, másodlagos felhasználására különösen jó példák a hátszegi medence templomai, ahol a falakba nagy mennyiségű feliratos kő, építészeti

tagozat került (CIL és Neugebauer könyvének megfelelő részei). A legérdekesebb e szempontból a demusai XIII. századi görögkeleti templom, ahol a középtornyot tartó négy pillér nyolc római oltárköből áll, s az épület tele van római téglákkal, faragványokkal, oszlopokkal, úgyhogy az építőanyag tekintélyes anyagát a másodlagos római kövek adják (vö.: *Vătăsianu, Virgil, Vechile biserică de piatră românească din județul Hunedoara. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*. 1929, 33—43). — Hasonló a helyzet Pannóniában is. A székesfehérvári, esztergomi és pécsi bazilikákból, a jáki templomból számos római eredetű, másodlagosan felhasznált követ ismerünk. Legújabbban nagy valószínűséggel kimutatták, hogy István király koporsója eredetileg római szarkofág volt, amelyet a XI. században átfaragtak (*Dercsényi Dezső, A székesfehérvári királyi bazilika*. Bp. 1938, 31. — Uő., XI. századi királyi kőfaragóműhely Budán. Budapest régiségei. XIII. köt. Bp. 1943, 194. — *Nagy Emese, A székesfehérvári István-koporsó keletkezése. Művészettörténeti Értesítő* [1954] 101—106.). Horváth Henrik, „Pannóniai antik elemek továbbélése román épületplasztikánkban” című, Pécsen 1931-ben megjelent munkája nemcsak másodlagos felhasználást mutat ki Óbudán, hanem a provinciális római szobrászat és faragás közvetlen hatását is egy óbudai oszloptalazaton (i. m. 1. kép), a pástorokat ábrázoló pécsi domborművön (i. m. 3. kép), egy székesfehérvári kétalakos csoporton (i. m. 4—5. kép) és a somogyvári tövishúzó ábrázoló faragványon (i. m. 7. kép). A pécsi székesegyház faragványaival kapcsolatban a szóban forgó jelenségre több példát hoz fel: *Gosztonyi Gyula, A pécsi Szent Péter székesegyház eredete*. Pécs 1939, 209—213.

²⁶ *Hampel József, Apulumi oszlopfők. Arch. Ért.* (1911) 228—253. o. Az idézett oszlopfők képei: 236. (16. sz.), 239. (22. sz.), 241. (25. 27. sz.), 245. (33—34. 36. sz.)

²⁷ A kalocsai első bazilika hozzávetőleges méretei Foerk Ernőnek a Műemléki Tervtárban levő, az 1910—11-i ásatások eredményeit feltüntető felméréséről valók, a székesfehérvári bazilika hozzávetőleges méreteit pedig *Dercsényi Dezső* közli (A székesfehérvári királyi bazilika. 26—27.).

²⁸ Szokás volt, hogy a lebontott vagy átalakított keresztelőkápolnák ereklyéjét és védőszentjének, Keresztelő Szent Jánosnak patrociniumát átvitték a templom, hozzá legközelebb eső mellékoltárára. Így a Keresztelő Jánosnak szentelt mellékoltár helyéből megfelelő körülmények között következtetni lehet a korai román baptisztériumok helyére. Gyulafehérvár erre jó bizonyíték.

²⁹ Kétségtelen, hogy a két fehérvári kórkápolna elhelyezése között van különbség. A székesfehérvári építmény a bazilikánál későbbinek látszik. *Gerevich Tibor* joggal teszi a XI. század végére, Szeret László korára, ami viszont a temetőkápolnai rendeltetés mellett szól (i. m. 50.). Elhelyezése is némiképpen más, mert a nagy szentéllyel esik egy vonalra, nem úgy, mint Gyulafehérvárt, ahol a keresztelőkápolna a bazilika apszisától jóval nyugatabbra állt (*Dercsényi* i. m. 35—37. o. és II. melléklet). Ugyanő idézi Jankovich Miklósnak a Tudományos Gyűjtemény 1827-i kötetében megjelent ismertetését is a székesfehérvári bazilikáról. Uo. 37. o. jegyzete). Mindamellett a gyulafehérvári kórkápolna és bazilika megoldása a további székesfehérvári kutatás számára is nyújthat támpontokat.

³⁰ *Váczy Péter, Gyula és Ajtony. Szentpétery-Emlékkönyv*. Bp. 1938, 475—506.

³¹ Erről magam nem győződhettem meg, mert a bazilika maradványait visszatemették, a kereszt-templom aknájában pedig a bazilika déli mellékhajója felé eső falrész nem látszik. Fridli Sándor, Möller építésvezetője azonban, aki a helyreállítást szinte végig vezette és ügyszólván haláláig foglalkozott a székesegyházzal, hozzám intézett levelében és személyes beszélgetés kapcsán is határozottan állította, hogy a kórkápolna és a bazilika fala egységesen, egyidejűen épült, az építés módja mindkettőnél azonos. Ugyancsak bizonyítja Fridli felvételi rajza is (45. kép).

³² MI 454/1908.

³³ *Foerk Ernő, A kalocsai székesegyház. Magyarország műemlékei*. IV. köt. Bp. 1915, 43—70.

³⁴ A kalocsai indadiszcsa kő képe *Foerk* i. m. 51. o., 75. kép. A budait *Gerevich László* közölte a Budapest c. folyóirat 1945. évi I. számában 31. A kérdést *Dercsényi Dezső* világította meg a gyulafehérvári székesegyház monográfiájának akadémiai vitájában. *Művészettörténeti Értesítő* (1957) 226.

³⁵ *Csemegi József, A tarnaszentmáriai templom hajójának stíluskritikai vizsgálata. Antiquitas Hungarica*. III. köt. 92—107. A gyulafehérvári díszítmény: 101—102. l., 13. kép.

³⁶ *Cecchelli, C., Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia*. Zara. Roma 1932, 188—189.

³⁷ *Gerevich* i. m. 170. l. és CLXXXIII. A dombormű jelenleg a Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának kiállításán látható.

³⁸ Az idősebb és fiatalabb Gyula politikai súlya a X. század második felében igen tekintélyes. Különben aligha vette volna el a központi hatalmat erőteljesen szervezni kezdő Géza fejedelem Gyula leányát, Saroltot feleségül. Másrészt nem kényszerült volna Szent István hadjáratot indítani akkor, ha Gyula nem rendelkezett volna komoly hatalommal. Gyula központja: Fehérvár, tehát ennek és a római—szláv előzményeknek következtében, valamint a kedvező földrajzi helyzet alapján leginkább rendelkez-

hetett azokkal a feltételekkel, amelyek István király szervezéséhez szükségesek voltak. — A törzsnevekkel kapcsolatban: *Kniess* i. m. 465. l., 53—54, 56—57, 62—63. sz.

³⁸ Hasonlóképpen történt a csanádi püspökség megszervezése Ajtony székhelyén, Marosváron.

³⁹ *Szentpétery*, 43. sz.

⁴¹ Az első orommeződomborművek Nyugat-Európában is elszórtan jelentkeznek a XI. század folyamán. A *Majestas Domini* orommeződombormű legkorábbi, teljesen kifejlett példája a charlieu-i timpanon, mely 1094 körüli időből származik. Ez a gyulafehérvári orommeződomborműhöz képest sokkal fejlettebb és közvetlen előzménye a XII. század elején meginduló gazdag faragványsorozatnak (*Deschamps* ps. *Paul*, *Die romanische Plastik Frankreichs*, Berlin 1930, 31/A kép).

⁴² „*Duosque Episcopatus ordinavit et regia liberalitate locupletavit.*” *Gombos*, III. köt. 2459. — „*B. Ladislaus monasteria Episcopalia duo construxit scilicet Varadiense et Albense.*” Idézi: *Kerécsényi János*, A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle (1896) 474. o. *Temesvári Pelbárt* Dissertatio de S. Ladislao című munkájából. — *Lányi—Knausz*, Magyar egyháztörténelem, Esztergom I. köt. 1866, 325. — Az „ordinavit”, illetve „construxit” kifejezés alapításra nem vonatkozhatik. Hiszen a bihari püspök, Leodvinus már 1047-ben szerepel. Az 1064 után keletkezett *Fundatio ecclesiae sancti Albani Namucensis* elmondja ugyanis a lotharingiai származású Jeduinus bihari püspök elbeszélése alapján, hogy István király II. Basileos bizánci császár szövetségeseként harcolt a bolgárok ellen. A *Fundatio* írója utal arra, hogy István halála után András király került a trónra, aki Leodvinus püspökkel állíttatta össze királyi felszerelését (*Gombos*, i. II. köt. 969—970.). Ha tehát a fentiek értelmében László király a váradi püspökséget nem alapíthatta, mert az már uralkodása előtt jóval fennállt, az idézett forrásokban foglaltak az erdélyi püspökség alapítására sem vonatkoztathatók.

⁴³ A kifejtett gondolatmenet egyszerűsége arra is figyelmeztet, hogy az ideiglenes fatemplomok építése a XI. században más, nagy székesegyházak építésével kapcsolatban is általános lehetett. A kolostorok és falusi templomok első megoldásai szintén fából épülhettek. A Szent László által alapított szentjobbii apátságról ezt kifejezetten tudjuk (vö.: *Balogh Ilona*, Magyar fatornyok. Bp. 1935, 16). Az István király törvénye által megszabott 10 falu számára építendő egyházak is nyilván fából készültek (II. törvénykönyv I. pontja. *Enchiridion*, 77). Erre mutat László király rendelete is, hogy a megromlott templomokat ki kell javítani: „*Ecclesias propter sedicionem desolatas aut combustas inssu regis parochiani restituant.*” (László I. törvénykönyve 7. pont. *Enchiridion* 88.) Ha kőből épültek volna, két-három emberöltő alatt nem mehetek volna oly tömegesen tönkre, hogy helyreállításuk központi intézkedést igényelt volna. A kőépítkezés technikája különben sem lehetett oly ismert nálunk a XI. században, hogy a központoktól távol, ahová idegen kőművesek nemigen juthattak, nagyobb mennyiségű kőépítkezést feltételezhettünk. A faépítkezés viszont a nomád életmódot lassanként elhagyó magyarok előtt is ismeretes volt. E faépítmények kő- vagy téglalapúlatra való kicserélődése a nagy székesegyházak esetében már jórészt a XI. században bekövetkezhetett, máshol viszont csak a XII—XIII. században. A XIII. század hatalmas építészeti tevékenységének egyik indító oka a teljesen új építkezések mellett a régi faépítmények felszámolása lehetett. E folyamat Nyugat-Európában még vidéki viszonylatban is már a XI. században megindult.

⁴⁴ *Szentpétery*, 556.

⁴⁵ *Lasteyrie*, R. de, *L'architecture religieuse en France à l'époque romane*, Paris 1929, 298, 451, 464. kép. Uchizy templomának szentély-megoldása és ennek a kereszthajóhoz való kapcsolódása áll különösen közel a gyulafehérvári dómhoz, amely különben mind a francia, mind az elzászi említett templomoknál jóval nagyobb. Ez utóbbiakra: *Kautsch*, Rudolf, *Der romanische Kirchenbau in Elsass*, Freiburg in Breisgau 1944, 214—232., 239. kép (Rosheim, épült 1160 körül), 44, 71, 73. kép (A rufachi XI. századi templom XIII. században átépített kötött rendszerű hajója és kéttornyos nyugati homlokzata alaprajzban nagyon közel áll Gyulafehérvárhoz, de felépítése tiszta gótikus.)

⁴⁶ *Kautsch* i. m. 242—251. A schlettstadti templom a XII. század második felében épült, 1162-ben már dolgoznak rajta. Alaprajza: no. 165. szövegkép; külseje: 282—283, 287. kép; belseje: 296—297. kép; sarokleveles lábazat: 300. kép. — A gebweileri templomot 1182-ben kezdik építeni, 1200 körül készül el. Alaprajza: 180. szövegkép; külseje: 360—361, 365. kép; belseje: 366, 377. kép.

⁴⁷ *Foerk* i. m. 50, 53, 57—59.

⁴⁸ *Hautmann*, Max, *Die Kunst des frühen Mittelalters*, Berlin 1929, 374. *Hourticq*, Louis, *Geschichte der Kunst in Frankreich*, Stuttgart 1912, 36. kép.

⁴⁹ Dercsényi Dezso már többször, legutóbb a jelen monográfia akadémiai vitáján felvetette a középkori Magyarországon aránylag ritka kereszthajós bazilikák esetleges összefüggésének kérdését, mégpedig a mellékhajók és mellékszentélyek tengelyeltolódásának szempontjából. E tengelyeltolódás Gyulafehérvárt és Vértesszentkeresztet jóval kisebb, mint Kalocsát és Ócsát. A jelenség magyarázatát a következőkben látom. A kalocsai székesegyházban a mellékszentélyek erős széthúzása valószínűleg a szentély-

körüljáró miatt történik. Ezáltal a mellékszentélyek mintegy a kápolnakoszorú zárótagjaivá váltak. Gyakorlati szempontból is indokoltnak látszik az, hogy a kalocsai székesegyház mellékhajói a kereszthajón át szintén közvetlen kapcsolatba kerülnek a szentélykörüljáróval, az ereklyetisztelet és szellemes és szép építészet megoldásával. Itt Kalocsán ez a kapcsolat fontosabb lehetett a mellékszentélyekhez való viszonynál. Gyulafehérvárt és Vértesszentkeresztben a mellékhajók és mellékszentélyek gyakorlati szempontból a szemlélő számára kevésbé tolódnak el egymástól, és ez az eltolódás inkább alaprajzi szerkesztésben, semmint a valóságos látványt illetően rögzíthető. Kétségtelen mégis, hogy az említett eltolódás a két utóbbi templomnál is megállapítható. E megoldás magyarázatát abban látom, hogy az egész szentélyrész a kereszthajóval együtt a papság részére szolgált, a mellékhajók és mellékszentélyek pontos összefüggése tehát háttérbe szorult. A gyulafehérvári székesegyház esetében a kereszthajó szentélyekhez tartozása és papi jellege kétségtelenül megállapítható. Még jellegzetesebb e szempontból az ócsai templom. A mellékhajóknak a kereszthajóhoz legközelebb eső, keleti boltszakaszai mellett, a mellékhajóktól fallal elválasztva egy-egy négyszögletes helyiség található, amelyből oszlopos ajtó nyílik közvetlenül a kereszthajóba, szintén a mellékszentélyek tengelyébe. E helyiségek minden bizonnyal papi rendeltetésűek, egyik közülük a sekrestye volt. Elhelyezésük feltűnően emlékeztet a gyulafehérvári székesegyház régi sekrestyéjének elhelyezésére, s viszonyuk a kereszthajókhoz felépítésben is a gyulafehérvári régi sekrestyét idézi emlékeztetünkbe (vö.: Vita Entz Géza „A gyulafehérvári székesegyház” c. monográfiájáról. Művészettörténeti Értesítő [1957] 226—227. 229.).

¹⁰ Dörrenberg, Irmgard, Das Zisterzienser-Kloster Maulbronn. Würzburg 1938, 11, 13, 18. kép. A maulbronni lábazat különben a schlettstadti pillérlábazatokhoz is közel áll, ami a maulbronni mester életrajzi tanulása ismeretében meglepő. Vö.: Kautzsch i. m. 300. kép. — Az ercsi töredék a Csepel-sziget i. Szigetújfaluban került elő. Onnan vitték több más XII—XIII. századi töredékkel együtt a székesfehérvári múzeumba.

¹¹ Balogh Ilona, Adatok az olasz román kori szobrászat magyarországi hatásához. Arch. Ért. (1932—33) 111. — Gerevich i. m. 183. A jáki nyugati kapuhoz hasonló apostolsorozattal díszített kapu feltételezésére Gyulafehérvárt Gerevichcel ellentétben nem látok alapot.

¹² A pécsi oszloptörzsek: Szőnyi Ottó, A pécsi püspöki múzeum kőtára. Pécs 1906, 46—47. kép. Ezeket Balogh Ilona joggal hozta kapcsolatba a páviai San Michele-templom oszlopaival (i. m. 101). Az esztergomi kapuk: Gerevich i. m. XXIV—XV. t., a rózsablak díszítése: CXLVI. t.

¹³ Gerevich i. m. CXCV. t. is párhuzamosan hozza a két domborművet jelölve annak, hogy a két faragványt ő is rokonnak tartotta. — A német anyagban vö.: Hildesheim, Godehard-templom. Dehio, Geschichte der deutschen Kunst. Berlin-Leipzig 1919, I. köt. 415. kép. A kapu felépítése és rendszere rokoni a regensburgi Szent Jakab-templom főbejáratával, melyet már Éber László is helyesen vetette össze (Művészet [1909] 171—172).

¹⁴ Uo. CXXXVI/2. kép.

¹⁵ Az északi kápolna fallal együtt kb. 7,5 × 9 m alapterületű. Ugyanekkora a nyugati előcsarnok falától falig terjedő területe is.

¹⁶ Medding-Alp, Emma, Zur Baugeschichte der Abteikirche. St. Denis. Zeitschrift für Kunstgeschichte (1936) 246—250. o., 2. kép. — Mährt, Arthur, Mittelalterliche Landkirchen aus dem Entstehungsgebiete der Gotik. Berlin 1906, 98, Soilly templomának oszlopfői is hasonlóak. Uo. 99.

¹⁷ Gerevich i. m. LVI. t. — Lux Géza, A zsámbéki templomrom. Bp. 1939, 48, 50, 52. kép. — A lébényi r.k. templom. Technika (1944) 280—281.

¹⁸ Gerevich i. m. XL. t.

¹⁹ Uo. XCIV/1 (Bélapátfalva), CXXXVI/2 (Lébény), CXXIX (Vértesszentkereszt) t. — Lux i. m. 48. kép. — Bogyay Tamás, A jáki apátsági templom és Szt. Jakab-kápolna. Szombathely 1943, 35, 43. kép.

²⁰ Gerevich i. m. XV. t. — Bogyay i. m. 35. kép. — A vértesszentkereszt egykori bencés apátsági templomrom. Technika (1940) 301. o., 15. kép. — Burgundiában a sírfülgylevel, lapos dísz már a XII. század második felében megtalálható. Egy autuni, Noé bárkáját ábrázoló oszlopfőn az Ararat hegyet illyen levéldísz borítja: Oursel, C., L'art de Bourgogne. Paris-Grenoble 1953, 46. kép.

²¹ Bogyay i. m. 43. kép.

²² Gerevich i. m. CIII/3, CIV/1, CV. t.

²³ Lux i. m. 47. kép. — Bogyay i. m. 33. kép. — Gerevich i. m. CXXXVIII/1. t.

²⁴ Gerevich i. m. XXXVIII., CXXIV/1. t.

²⁵ Bogyay i. m. 15—16. kép. A déli mellékszentély említett központos elrendezésű, palmettákból, levelekből és szőlőfürtökből álló díszéhez közel állt a szentélynégyzet északkeleti oszlopfője szentély felőli részének fejlemeze, amely valószínűleg egy sarokfríz-töredék másodlagos elhelyezése következtében került a koragótikus szentélytoldásba.

⁶⁶ Ez a guggoló alak párhuzamba állítható az 1200 körüli időből való gelnhauseni palota kuporgó alakos oszlopfőjével. Az alak laza indákat fog össze. Felette a fejlemeztt állatfejet körrefogó indadisz borítja, amely a gyulafehérvári 17. sz. oszlopfő előzményeként hat (*Dehio* i. m. 267. kép).

⁶⁷ *Weigert, Hans*, Die Kaiserdomen am Mittelrhein. Speyer, Mainz und Worms. Berlin 1938, 74—77. kép. — *Kautzsch* i. m. 245., 283. kép. Az állatok a rosheimi templom főszentélyén és a schlettstadti egyház északi mellékhajó pillérein jelennek meg. — A gyulafehérvári székesegyház jelenlegi szerkezeten kívüli domborművei sem formai, sem ikonográfiai szempontból nem mutatnak belső összetartozást. Valószínű, hogy eredetileg is túlnyomó részben szétzórta helyezkedtek el az idézett wormsi és elzászi példákhoz hasonlóan. Ikonográfiai szempontból talán csak az északi diadalív pillér szárnyas bikája, angyala és az északi kereszthajó északkeleti sasos, oroszlanos oszlopfője függ össze (a négy evangélista jelképei), bár ez utóbbin a sas és oroszlan mellett egy sárkány is szerepel.

⁶⁸ *Gerevich* i. m. 84. kép, CIII., CXLI. t.

⁶⁹ Fridli Sándor szóbeli közlése. A pillér hajó felőli fejezete is régiesebb, mint az összefuott nyakú sárkányokkal díszített régi sekrestye felőli fejezetrésze.

⁷⁰ Az északi apsziszon a griff és a fejét tartó torzalak közötti szakaszon világosan kivethető, hogy a két frízrész rövidre sikerült, s a csatlakozást egy gyöngysoros levéllel teremtették meg, amely azonban egyik résznek sem szerves folytatása és különálló kőből van faragva.

⁷¹ *Temesváry János* Erdély középkori püspökei Cluj—Kolozsvár 1922. 10—37.

⁷² A külső fal kelet felé eső alsó felének ismeretett kiugrása, valamint ugyanitt a 11. sz. falpillér törzsének felső, tagozattal áthidalt törése arra mutat, hogy az északi mellékhajót az ablakok vonalától felfelé, illetve a nyugat felé eső részen legalábbis részben újraépítették.

⁷³ *Weese, Artur*, Der Dom zu Bamberg. München 1898, 36, 53, 25. t.

⁷⁴ Uo. 17. t. Az Ecclesia mellett látható a gyulafehérvári sárkánypár.

⁷⁵ *Vitry, Paul*, Die gotische Plastik Frankreichs 1226—1270. Leipzig 1929, 3, 58. t. — *Dehio, Georg*, Der Bamberger Dom. München 1924, 75.

⁷⁶ *Csemegi József* a Szentháromság jelképének tartja: Trinitász-szimbólumok és ábrázolások... Művészettörténeti tanulmányok. Bp. 1957, 12. o., 17, 19. kép.

⁷⁷ Uő., A jáki apátság temploma. Vasi Szemle (1939) 28.

⁷⁸ A jáki templom második építési szakasza mestereinek hirtelen távozásáról: *Bogyay* i. m. 93—94.

⁷⁹ A legelső ismert gyulafehérvári ispán 1177 körüli időben Gallus volt. Magának a várnak első említése 1206-ból ismeretes (TF 5. 8.). Ettől kezdve a XIII. században gyakran olvashatunk okleveleinkben a várról, anélkül azonban, hogy magáról az épületről szó lenne. — A gyulafehérvári székesegyház nyugati homlokzatának kiképzése a két torony közötti, a főhajóval egyforma magasságú, nyugat felé diadalív-szerűen nyíló előcsarnokkal feltűnő és egyedülálló megoldás. Kétségtelenül a befejezetlenség hatását kelti. Sem a hazai, sem a külföldi egykori templomoknál a gyulafehérvárral azonos homlokzatkiképzés nem ismeretes. Még legközelebb az elzászi templomok homlokzatkiképzése áll, de ott is az árkádok előcsarnok földszintes és a homlokzatnak a gyulafehérvári székesegyházhoz hasonló megnyitása ismeretlen. Tekintettel arra, hogy az előcsarnok felett a székesegyház 1291-ben először említett erősítése húzódott, valószínű, hogy ez a rendkívüli megoldás az erősítéssel állt összefüggésben. Az erősítéshez tartozhatott az utolsó nyugati főhajóboltszakasz nyugati része, ahol a két homlokzati toronyból az orgona vonalában ma is látható két elfalazott ajtón át megközelíthető, fagyámsoros folyosót építettek, amelynek gerendái az ajtóktól a nyugati zárófalig megállapítható keskenyebb és a zárófal szélesebb kiugrására támaszkodtak. A nyugati bejárat feletti nagy ablak helyén feltehetőleg kisebb nyílás vezetett ki az előcsarnokba, ahol a bentéhez hasonló, lőrészekkel ellátott, fedett, gyámos folyosó futott ki, egészen a homlokásig. A homlokzati ívet tartó falpillérek tarthatták a fedett folyosók külső végeit. A folyosó padlója tehát a falpillérfejezetek felett húzódott. E védőfolyosó feltételezése azonnal érthetővé teszi az 1291-i oklevélnek azt a meghatározását, hogy a szász ácsoknak el kell készíteniük „a nagy ajtó felett emelt boltozat tetejétől, le az említett ajtóig” terjedő művet. Míelőtt „a nyugat felőli nagy ajtó feletti munka a várig, illetve az utolsó boltozat legfelső részéig meg lesz javítva és be lesz deszkázva, ahogy azelőtt volt”, akkor fizeti a püspök az utolsó részletet. Az előcsarnok boltozata alatti fa védőfolyosó a két torony közé szorított ellenség megsemmisítésére, illetve a nyugati bejárat hathatós védelmére szolgált. A sajátosságos és szokatlan homlokzatkiképzés tehát valószínűleg azzal a várral magyarázható, amely a tatárjárás után épült ki, amikor a homlokzati zárófal helyett az ősi, két torony közti szorost képezték ki, amelyet a nagy ajtó felett húzódó folyosókról hatásonosan lehetett védeni. — Az 1291-i oklevél keletől a nyugati várig húzódó menhelyek kijavításáról is beszél a boltozatok felső részeivel kapcsolatban. Úgy látszik, hogy a négyezeti toronytól a nyugati homlokzatig is voltak valószínű erősítések, amelyekről mint menhelyekről emlékeznek meg. Így tehát a teljes kör-

figyelési lehetőséget biztosító négyzetes torony, a tőle a nyugati homlokzaton levő várig húzódó menedékhelyek és a kapusoros függő védőfolyosói egységes erősítési rendszert biztosítottak. A tatárjárás gyulafehérvári súlyos tapasztalatai nyomán alakulhatott ki a megoldás, amely feltehetőleg a XV. századi belső-tornyos, nagy négyszögű vár felépítése után mint elavult berendezés tűnt el. Ekkor, a XV. században, talán éppen az 1440-es évek Hunyadi János építkezései kapcsán nyitják meg a nyugati kapu feletti nagy csúcsíves ablakot.

⁸⁰ Egy 1265-i oklevélben tanúként szerepel Miklós mester gyulafehérvári prépost, Albert éneklő kanonok, András őrkanonok, Ceba hunyadi főesperes, Regulus mester szolnoki főesperes és még sok más kanonok („presentibus . . . et alijs multis concanoniciis ibidem existentibus”. HO VI. köt. 135.). 1309-ben a káptalan 20 tagból állt [Beke Antal, Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején. Magyar Szemle (1894) 447.] Széchy András püspöksége idején 24 kanonok volt (Temesváry i. m. 152). A pápai tizedjegyzék 20 kanonokot sorol fel 1332 és 1337 közt (Beke i. h. 449—453. — TF 18).

⁸¹ Mähell i. m. 43 (La Verrue), 75—76 (Montataire), 61 (Villers Saint Paul), 18 (Vasseny).

⁸² Bizonyos hasonlóság a gyulafehérvári főszentély és a soproni ferences templom szentélye között is fennáll. A karcsú bimbósfejezetű oszlopkötegek, az orlemez nélküli körtetagos bordák emlékeztetnek Gyulafehérvárra. A kettő között a székesegyházzal rokon, budavári Nagyboldogasszony templom közevetít. A soproni ferences egyház szentélybordái különben a gyulafehérvári mellékhajók tatárjárás előtti és utáni bordái között középpontot foglalnak el, s így a gyulafehérvári XIII. század hatvanas—hetvenes éveiben készült későbbi mellékhajóbordákhoz képest régiesek (Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953. 140. kép). A gyulafehérvári székesegyház főszentélye azonban szerkezetében a soproninál korábbi stílusfokot képvisel (tízszög felével zárul) és közelebb áll a francia forráshoz, mint a soproni szentély, amely tehát az erdélyi püspöki templommal még kevésbé hozható közvetlen kapcsolatba, mint a budavári főtemplom.

⁸³ Lux Géza, Újabb ásatások a Margitszigeten. Technika (1938) 204—213. l., 5. 7. kép.

⁸⁴ Hamann, Richard, Die Elisabethkirche zu Marburg. Burg bei Magdeburg 1938, 64—65.

⁸⁵ A szászok és az erdélyi püspök között mélyreható ellentétek voltak már kezdettől fogva, mivel a szászok egyházi téren sem akartak az illetékes püspökhöz tartozni és a szebeni prépostság által önálló egyházszerkezet kialakítására törekedtek. Ez természetesen az erdélyi püspök joghatóságát és jövedelmét érzékenyen érintette. Így forrásaink a XIII. században állandó összeütközésekről adnak hírt. Ezek közül a legsúlyosabb az 1277-i szász támadás, amely a szebeniek vallomása szerint Péter püspök erőszakoskodásának következménye volt. Ez könnyen elképzelhető, hiszen éppen Péter volt a püspökség gazdasági és politikai súlyának egyik legbürgöbb és legtehetségesebb gyarapítója. Alárd vizaknai comes megölésének megbosszulására kerekedett fel fia, Gaan a szebeni szászok élén Gyulafehérvár ellen. Bizonyos, hogy ez és az 1308-i támadás is a püspök által követelt és a szászok által megtagadott adóért folyó elkeseredett vita következtében robbant ki.

⁸⁶ A szóban forgó oklevélben függ a káptalan új monoru pecsétje, középen a sárkányon álló Szent Mihály alakjával és majuszkulás körirattal: SIGILLUM CAPITVLI ECCLESIE TRANSILVANIÆ. E pecsét tehát 1277 és 1287 közt készült, s az egész középkoron át használatban volt. Jelentősége abban rejlik, hogy keletkezési ideje évtizednyi pontossággal meghatározható.

⁸⁷ Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz. Die Kirchlichen Denkmäler der Stadt Trier. Düsseldorf 1938, 158. — Giesau, Hermann, Der Dom zu Magdeburg. Burg bei Magdeburg 1936, 107.

⁸⁸ Moreau-Nélaton, Étienne, La cathédrale de Reims. Paris 1915, 14. t.

⁸⁹ Mykud bán a XIII. század utolsó negyedében egyik legbürgösebb építkező mecénás Torda és Kolozs megyei birtokain, így a gyulafehérvári építkezések támogatása nem meglepő. Érdekes azonban, hogy Fülöp fermoi püspök, pápai követ a zarándoklat elmaradásának megváltására éppen ugyanannyi összeget, 50 márkát jelölt meg, mint amennyi János mester munkájáért szerződés szerint a püspöktől jár t. Mykud bán 1288-i adománya idején a helyreállítás még biztosan folyamatban volt, hiszen a szerződés szerint csak július végén kellett János mesternek elkészülnie, az adománylevél pedig március végén kelt. A két 50 márkás összeg között tehát nagyon könnyen lehet összefüggés. Ettől eltekintve is tény, hogy a püspök az 50 márkás kiadásnak megfelelő ellenértéket még a szerződési összeg kifizetése előtt a szentmihályi birtok révén megkapta.

⁹⁰ Az 1246-i és 1257-i oklevélben ugyan a kiváltságokat a gyulafehérvári egyház szegénysége és elhagyatottsága indokolásával kapta, az erre való hivatkozás azonban szükséges volt ahhoz, hogy a formák és szerkezet alapján kétségtelenül megállapítható helyreállítások, illetve kiépítések befejeződhesselek.

⁹¹ Pl. I. Gézának a garanszentbenedeki, vagy II. Bélának a dömösi bencés kolostor részére 1073-ban, illetve 1138-ban kiadott adománylevele a helyzetet igen jól megvilágítja (Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. köt. 53—60, 88, 97.).

²² E szempontot hagyta figyelmen kívül Hamann Richard, aki „Die Baugeschichte der Klosterkirche Lehnin und die normannische Invasion” (Marburg 1923) című művében a norman disztóelemeknek Normandiából Dél-Németországon át Magyarországra való eljutását nyugatról kelet felé folyamatosan történő áramlatként jellemezte, s így a földrajzi elhelyezkedést egyszersmind időhatározó tényezőnek tartotta. Ilyenformán a magyar nemzetségi monostorok indokolatlanul késői keletkezésére kényszerül, az osztrák és magyar norman disztóelemek viszonyát helytelenül, a történeti körülmények figyelmen kívül hagyásával állapította meg. Vö.: *Bogyay Tamás* tanulmányát a *Forschungen zur Kunstgeschichte und Christlichen Archäologie* (1953) II. kötetében.

²³ A jegyeket Möller István felmérései alapján készült rajzokban közlöm. A románkori jegyek közül magam csak tizennégyet láttam. Möller és Fridli állványról természetesen sokkal többfajta és nagyobb mennyiségű jegyet gyűjthetett össze. Így pl. igen sok jegyet találtak az északi kereszthajó boltozati lunettáiban és a külső fal felső részén, a déli kereszthajó zárófalán, amelyet alulról, állvány nélkül nem lehet fedezni. Hét jegyet állapított meg Fridli az északi főhajófal toronyfelőli első boltszakaszában, a padláson. Ezek ma nem láthatók. Itt faragott, sima felületű kő nincsen, úgyhogy a jegyek valószínűleg a külső felületen vannak, amely azonban számomra hozzáférhetetlen volt. A jegyek számozásában Fridli és Möller számozását 1-től 33-ig megtartottam. A később előkerült jegyek miatt 34-től kezdve a számozás megváltozik. 34—35-tel jelöltem a két később előkerült románkori jegyet. 36—38. számot kapott az 1929-ben talált három XIV. századi jegy, 39—45. számot a Lászlavár-kápolna hét későgótikus és 46—53. számot a főszentély XVIII. századi nyolc jegye.

²⁴ A B mester jegyéhez elég hasonló és ugyancsak vízszintesen fekvő jegy fordul elő a Baden tartománybeli Lahr várának úgynevezett Storchenturmjában, amely a XIII. század közepe után épült. A gyulafehérvári jegy tatárjárás utánra való időmeghatározását e körülmény is támogatja (*Die Kunstdenkmäler des Grossherzogthums Baden*. VII. Tübingen 1908, 50). — Egyébként megállapítható, hogy az eddig ismert jegyek a székesegyház keleti részén elég egyenletesen jelennek meg, bár itt az északi kereszthajó e tekintetben messze a leggazdagabb. A hajókban és a nyugati homlokzaton viszont egyes helyeken tömörülnek a jegyek, máshol teljesen hiányzanak. Feltűnő pl. a déli mellékhajó támpilléreiről nyugatra eső szakaszával szemben a kelet felé eső szakasz teljes üressége. Az északi torony és a négyzetes torony felületének rongáltsága a jegyek hiányát kellően indokolja. Hasonlóképpen erősen megviselt az északi mellékhajó fala is. A Möller-féle helyreállítás irataiból kitűnően Möller, és főként Fridli nagyon alaposan átvizsgálta a köveket, de természetesen elsősorban a helyreállított falrészeket. Mivel a főhajó túlnyomó része, az északi mellékhajó és a nyugati homlokzat nem került sorra, az épület e felületein nem tudtak oly tüzetes vizsgálatot folytatni, s csak az alulról látható jegyeket gyűjtötték össze. A hajók belseje is feltáratlan ilyen szempontból. Lehetséges tehát, hogy a jövőbeni helyreállítások alkalmával a külső vagy belső felállványozás még újabb jegyekkel ismertet meg, vagy a már ismert jegyek számát szaporítja.

²⁵ Az esztergomi jegyek: *Várnai Dezsdő*, Az esztergomi vár kőfaragó jelei. Építészettörténeti és Éhneleti Közlemények (1954) 3. sz., 49—76. — A jáki jegyek: *Bogyay I. m.* 95—96. — A zsámbéki és ócsai jegyek: *Lux I. m.* 39.

²⁶ Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a kőfaragójegyek kutatása és összegyűjtése főként hazai viszonylatokban még eléggé kezdetleges állapotban van. Külföldön elsősorban a németek foglalkoztak velük és közzétették őket a műemléki topográfiákban. A francia jegyek közül keveset ismerünk. Különösen a románkori jegyek jó részben annyira egyszerű formájúak (kereszt, háromszög, derékszög, ék, hullámvonal, stb.), hogy összehasonlításuk önmagában nem mond sokat. Ez elsődleges formák időben is, térben is széles elterjedtségűek, így műhelyhez csak akkor köthetők, ha más jellegzetesebb jegyek és egyéb körülmények ezt támogatják. A jegyek összetétele különböző építkezéseknél különböző, ami a műhelyek laza szervezetével, a műhelytagok állandó változásával magyarázható. Nem várhatjuk tehát, hogy két még oly rokon építkezés teljesen egyforma jegycsoportokkal jelentkezzen. Az azonos jegyek kedvező esetben is csupán közelálló, nagyjából egy tanultságú és talán részben azonos összetételű műhelyre mutatnak. A kőfaragójegyek a kutatás mai állása mellett az építés időmeghatározását, művészi kapcsolatait bizonyos tágabb keretekben valószínűsíthetjük, pontos meghatározásra ez ideig nem alkalmasak. Ha azonban egyéb körülményekkel összhangba hozhatók, a feltevéseket és következtetéseket szerencsésen alátámaszthatják. Ezért figyelembe vételük mind formai, mind munkaszervezeti szempontból feltétlenül kívánatos.

²⁷ Worms, Szent Péter-székesegyház, 1171—1234 (*Kunstdenkmäler in Grossherzogthum Hessen*. Kreis Worms, Darmstadt 1887, 162, 165, 166, 169—170.); Konradsdorf, volt premontrei templom, XIII. század második negyede (uo. Kreis Büdingen, Darmstadt 1890, 181.); Erbach, a vár öregtornya, XIII. század eleje (uo. Kreis Erbach, Darmstadt 1891, 51.); Lahr, vár, Storchenturm, XIII. század közepe (*Die Kunstdenkmäler des Grossherzogthums Baden*. VII. Kreis Offenburg, Tübingen 1908, 50.); Blankenhorn és Magenheim várak, XIII. század közepe (*Die Kunst- und Altertumsdenkmale im Königreich Württemberg*).

berg. Esslingen 1906, 138.); Trier, Mária-templom, 1242 előtt (Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz. Die Kirchlichen Denkmäler der Stadt Trier. Düsseldorf 1938, 156.). — A cisztercita kolostortemplomok közül a következők említendők: Heiligenkreuz, XII. század második fele (Österreichische Kunsttopographie. XIX. köt. Wien 1920, 101—103.); Bronnbach, 1180—1220 (Die Kunstdenkmäler des Grossherzogtums Baden. IV. köt. Kreis Mosbach. Amtsbezirk Wertheim. Freiburg in Breisgau 1896, 27.); Zwettl, kolostor és kerengő, XII. század vége, XIII. század eleje (Österreichische Kunsttopographie. XXXVII. köt. Wien 1940, 29.).

⁹⁸ Az elmondottakkal kapcsolatban vö.: *Entz Géza*, Középkori építészetünk munkaszervezetének kérdéséhez. Arch. Ért. (1952) 147—150.

⁹⁹ Gerevich i. m. LXXXVIII—IX., XCI—II. t.

¹⁰⁰ *Szentpétery*, 2072.

¹⁰¹ Gerevich i. m. LXXXVIII/3. t. Das Burzenland. V/1. Kronstadt 1929, 178. kép.

¹⁰² *Bunyilay Vince*, A várad püspökség története. Nagyvárad 1883, II. köt. 358. (a győzőmonostori sárkánypáros oszlopfő képe).

¹⁰³ *Entz Géza—K. Sebestyén József*, A széki református templom. Kolozsvár 1947, 10—12. kép.

¹⁰⁴ Az adatok szerencsés alakulása következtében a némai templomot egészen pontosan datálhatjuk. Egy 1520-ból származó közjegyzői oklevél (ALK. Wass-lvt. 1520. X. 7.) Néma község Szent Miklós-templomában kelt (In ecclesia sancti Nicolai in possessione Nema habita). 1288-ban szerepel Némai Miklós fia, Dersyk comes, aki a gyulafehérvári káptalan előtt Néma község Beke nevű, a dési országút és a Szamos között fekvő földrészét nővére, Margit leánygyedeként kiadja. „Comes Dersyk filius Nicolai de Nema... quondam particulam de predicta possessione sua Nema, hereditario iure ipsum attinentem... que Beke vocaretur a magna via seu strata per quam ad Dees procedere est consuetum usque ad fluuium Z[amos]... quarta parte filiali eidem domine [sc. Margarete] ipsam iure nature attingenti dedisset.” (OL. DL. 29993.) Minthogy a formai kapcsolat a diadalívtartó oszlopfők és megfelelő gyulafehérvári fejezetek között oly közeli, nem lehet kétséges, hogy a templom építése a XIII. század harmadik negyedében történt, amikor a földesúr Némai Miklós, aki saját védőszentje tiszteletére emelte kegytíri templomát.

¹⁰⁵ A gyulafehérvári székesegyház ismertett építéstörténete világosan cáfolja a magdeburgi székesegyháznak azt a feltételezett kizárólagos szerepét, amelyet a Die Deutsche Kunst in Siebenbürgen című kiadvány a gyulafehérvári dóm keletkezésére vonatkozóan megállapít. Heinz Rosemann a második székesegyház egész építését a tatárjárás utánra teszi. Álláspontja teljesen figyelmen kívül hagyja az addigi magyar kutatás eredményeit és tarthatatlan. A székesegyházat történeti és művészeti környezetéből kiszakítva, kizárólag az akkori német kutatás elfogult szempontjaiból vizsgálja, így eredményei és következtetései jórészt teljesen tévesek.

¹⁰⁶ Arra is lehetne gondolni, hogy a bambergi mesterek még a tatárjárás előtt, tehát Jákval párhuzamosan dolgoztak Gyulafehérváron. A formákból e körülbelül egy évtizednyi időkülönbség nem olvasható ki biztosan, sőt pl. az északi apszisz vakárkádorának a bambergi mintákhoz a jáki főkapunál szorosabb kapcsolata arra a következtetésre is lehetőséget ad, hogy Gyulafehérvár Jákot megelőzte. Mégis két szempontból valószínűbb a bambergi tanultságú műhelynek a tatárjárás utáni helyreállításához való kapcsolása. Az egyik a jáki templom építéstörténete, amely a bambergi műhely hirtelen eltávozásáról tesz tanúságot. A műhely Ausztriában viszont csak 1252 körül tűnik fel. A másik az, hogy Gyulafehérváron a bambergi tanultságú műhely munkái járulékosak, és jellegzetes csoportjuk a székesegyház egészétől és részeitől elütő. Látszik, hogy a műhely működése egy meghatározott fontos alkalomhoz köthető. Mindezek a jelek a formák késői jellegével együtt valószínűbbé teszik a műhely tatárjárás utáni, 1242 és 52 közötti gyulafehérvári munkásságát. A gyulafehérvári norman kapuval kapcsolatban a kérdéssel foglalkozik: *Hosfeldmeyr-Straube, Ingeborg*, Ják und die normannische Ornamentik in Ungarn. Birkenbeck bei Preising 1954, 39—41, 31. kép. E tanulmány azonban a norman tanultságú mesterek működését a tatárjárás előtti időre teszi.

¹⁰⁷ Ebből a terjedelmes periratból ismerjük az 1277-i támadás részleteit (vö.: TF 19).

¹⁰⁸ Hogy az oklevélben az első vagy második székesegyház építéséről van-e szó, nem derül ki. Tekintettel arra, hogy Küküllő megye keletkezése előtti állapotáról van szó, a küküllői vár pedig már 1177-ben szerepel (*Szentpétery*, 127), valószínű, hogy az első székesegyház építésére céloznak.

¹⁰⁹ *Entz—Sebestyén* i. m. 35—36.

¹¹⁰ *Temesváry* i. m. 152—153, 155—174.

¹¹¹ A fentiekén kívül mint korai adományokat megemlíthetem Kókényesrétnold nemzetségbeli Rétnold comes 1315-i, Bányra és Kozmateikére vonatkozó, Esztényi János és Imre 1344-i Esztény felől illető adományait [Beke, Gyf. 621. sz. Tört. Tár. (1892) 504. és 111—112. sz. Tört. Tár. (1889) 754].

¹¹² *Beke Antal*, Az erdélyi egyházmegye a XIV. század elején. Magyar Sion (1894).

¹¹³ *Beke*, Gyf. 701—703. sz. Tört. Tár. (1892) 643. és TP 203.

¹¹⁴ *Orbán Balázs*, Tövis és környéke. Századok (1886) 316—320. *Albiller István*, Építészeti emlékek Hunyadi János idejéből. Magyarország műemlékei. I. köt. 123. — A lilomos övpárkány a Széchy András által emelt negyedik és ötödik emelet közé szintén ekkor kerülhetett, a valószínűleg megrongált és a harmadik és negyedik emelet közötti XIV. századi ívsorral egyező eredeti pótlására.

¹¹⁵ „In constructione et edificatione claustrorum per nos in Thewys et Boythor fundatorum.” *Wenrich W.*, Künstlernamen aus siebenbürgisch-sächsischen Vergangenheit. Archiv d. Vereins f. Siebenbürgische Landeskunde (1889) 44.

¹¹⁶ 1473-ban Magyar Balázs erdélyi vajda Kolozsvárt generális congregatiót tart „Unacum domino Dominico preposito ecclesie sancti Nicolai de Alba consocio nostro [sc. capituli Albensis].” *OL.* Dl. 26904. Továbbá: TP 121.

¹¹⁷ Szentmihályi Tamás gyulafehérvári jószágkormányzó 1520-i számadáskönyve (Zichy Okmánytár. XII. köt. 382—421) említ még egy elhagyott templomot a fehérvári mezőn. Ez valószínűleg vagy a Maros, vagy a Borbánd felé eső területen állhatott, közelebbit azonban róla nem tudunk (Zichy Okmánytár. XII. köt. 384, 388, 409, 411). Ugyancsak e számadáskönyv megemlékezik egy Mária-kápolna szentélyének cserepezéséről és ács munkájáról (uo. 406, 407, 409, 414). *Balogh Jolán* feltételezi, hogy a kápolna is Gyulafehérvárott állt (i. m. 92). Nyomát sem találjuk azonban sehol annak, hogy a Mária-kápolna a székesegyházban, vagy annak közelebbi, illetve távolabbi környékén valaha is állt volna. Várday Ferenc püspök végrendeletében olvasunk arról, hogy a főpap a gyalui plébániatemplomnak 50 forintot hagyományoz és ugyanannyit a Gyalum kívül álló (sacello Beatae Virginis extra Gyalw sito) Mária-kápolnának (*Bunyitay* 32). Gyalu a püspökség régi birtoka, ahol a püspöki vár is áll. Valószínű, hogy ennek a kápolnának az építéséről van szó 1520-ban. Így érthető, hogy a püspök az általa emelt kápolnára is gondolt végrendeletében.

¹¹⁸ *Beke*, Gyf. 421—443 sz. Tört. Tár (1891) 113.

¹¹⁹ A László-kápolnáról és mecénásáról: *Bunyitay* i. m. 11—26. — *Balogh J.* i. m. 60—62, 86—90, 189—191, 233—241, 77—99. kép. Megjegyzendő, hogy *Balogh* véleménye szerint László a román kori falmaradványokat használta fel kápolnájához. A külső és belső falak egységes kváderszövege, amely a székesegyház falrakásával azonos, a reneszánsz részek mindenütt jól látható utólagos bedolgozása arra vall, hogy maga a XIII. századi épület László idejében épült és az átalakítások ehhez igazodtak. A román kori részek és az ugyancsak László idején kőraccsal ellátott kerek ablakok is eredeti helyükön vannak. A Perényi nádor által említtett „reformacio porticus” kifejezés, az előcsarnok megújítása pontosan megfelel a fenti értelmezésnek. — A László-kápolna 1516-ban újabb részbirtokokat kap (Ispánlaka, Táté). II. Lajos király bevezető parancsa a kápolnát így határozza meg: „... altare fidelium animarum in porticu seu capella per eundem Magistrum Johannem Archidiaconum ad latus eiusdem ecclesie Transilvanensis a parte septentrionali constructa.” (TP 56.) 1520-ban László kérésére Alexander de Neronibus de Florentia, a római Santo Spirito-kórház protonotariususa a kápolnát a nevezett kórház örökös tagjává teszi és annak kiváltságait számára biztosítja. *Balogh J.* i. m. 238—239.

¹²⁰ *Bunyitay* i. m. 9—11, 27—32. kép. — *Balogh J.* i. m. 64—65, 90—93, 202—204, 241—243, 108. kép. A Várday-kápolnára vonatkozóan *Bunyitay*-tól származik az a vélemény, hogy a kápolnát voltaképpen Széchy András toldotta az északi mellékhajóhoz és Várday csak bővítette úgy, hogy északi falát egy méterrel kifelé tolta (i. m. 9—10). *Bunyitay* Széchy építkezését a kápolnában levő Széchy-sírlapokkal indokolja. E feltevést átvette *Beke Antal* és *Balogh Jolán* is. Ezzel szemben a kápolnában semmi olyan részlet nincsen, ami ezt a feltevést igazolná. A sírlapok kerülhettek sokkal később is oda. A kápolna egy méterrel való bővítése nagyon valószínűtlen, hiszen ez a művelet az egész boltozat átépítését igényelte volna. Tehát egy jelentéktelen térbővítésnek költséges és aránylag nagy építkezés lett volna az ára. A kápolna nyugati fala egyezik a László-kápolna keleti falával. A fal tekintélyes hosszán látható a László-kápolna XVI. századi lábazata. Ha itt László építkezése esetén kápolna, zárt tér lett volna, a László-kápolna lábazatát semmi esetre sem hozták volna be. Mindezek alapján a Széchy-kápolnára vonatkozó feltevést el kell ejtenünk, és arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a kápolnát úgy, ahogy ma áll, Várday Ferenc alakította ki. Ez utóbbi feltevés egyetlen nehézsége a kápolna boltozati bordáinak XIV—XV. századi jellegű metszete, bár a rendkívül megnyúlt arányok késői jellegre vallanak. Mivel a kápolna egyéb részleteinél is bőven megállapítható az archaizáló törekvés, még mindig valószínűbb ugyanezt az esetet a bordáknál is feltételezni, mint a fent felsorolt érvek ellenére *Bunyitay* véleményéhez csatlakozni.

¹²¹ A karzatlépcsőre vonatkozóan: *Balogh J.* i. m. 93, 241, 109—110. kép.

¹²² A szenteket ábrázoló falképsorozatra vonatkozóan: Uo. 116, 293—294, 187—189. kép.

¹²³ Gyalui Dénes argyasi püspök, erdélyi kanonok háza (1520), Zerenlyéni Ferenc prépost és Végedi Imre tordai főesperes háza (1525 és 1538), Tövisi János költőháza (1526), Báthai Máté kanonok költőháza

(1543). *Beke*, Gyf. 448, 464, 468, 498, 867. sz. Tört. Tár (1891) 117, 120—121, 125; és Tört. Tár (1893) 305. sz. — Vö.: *Balogh J. i. m.* 91.

¹⁵⁴ *Balogh J. i. m.* 91, 93—94, 106, 111, 127, 179, 125. kép.

¹⁵⁵ Uo. 116, 190. kép.

¹⁵⁶ *Batthyaneum*. II. 145. — A végrendelet 1400 forintot említ a torony megújítására, 600-at a harangra, 100-at kisebb munkákra és 500-at a Szent Anna-kápolna befejezésére. A karzat építkezésére a végrendelet egyáltalában nem tér ki. Nem tudjuk, hogy a Lajos király által említett 8000 forintos összeg honnan származik. Vagy utólagos rendelkezés történt Várdai részéről, vagy a király még más összegeket is tekintetbe vett.

¹⁵⁷ Először közölte *Szeredai*, *Notitia*. 167. Utóbb az eredeti alapján magam közöltem újból: Adalék Kolozsvár építéstörténetéhez. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Évkönyve. 1952—53. Bp. 1953, 151. Mihály mester munkájáért 200 forintot, 30 mérő búzát, 3 hordó bort, 2 szalonnát kapott és 3 forintot húsról, maga s legénye számára. A fizetség 250 év múlva is lényegében azonos a XIII. század végével.

¹⁵⁸ E bekarcolást először említi: *Balogh J. i. m.* 293. Részletesebb ismertetése: *Eniz Géza*, XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő (1952) 131.

¹⁵⁹ Vö. Visconti 1711-ben készített rajzát. Közli: *Imets Jákó*, A régi Fejérvár fekvése és részei. Az Alsófehérmegyei Történeti, Régészeti és Természettudományi Egylet XI. Évkönyve. 1908, 19—33. o., melléklet a 24. o. után.

¹⁶⁰ 1520-ban Szentmihályi Tamás a püspöki vár jószágkormányzója (*Zichy Okmánytár*. XII. köt. 382). Ez utóbbi iparművészeti szempontból rendkívül érdekes ingóságileltára is fennmaradt, amely a püspöki alkalmazottak gazdagodási lehetőségeiről tanúskodik. E leltár a huszárviseletre vonatkozó igen korai adatokat is tartalmaz (TF 57).

¹⁶¹ *Balogh J. i. m.* 251—252. — TF 55, 60.

¹⁶² Gromónak a Firenzei Biblioteca Magliabecchiana-ban levő kéziratát német nyelvre lefordítva közlik.

¹⁶³ Érdekes, amit Bethlen az északi toronyról mond. Szerinte ez csak valamennyivel volt alacsonyabb a délinél. Ennek alapján lehetséges, hogy a XVII. században a mai három szint felett az északi tornyon is még több emelet volt. Széchy András tehát esetleg, vagy talán Hunyadi János az északi tornyot is magasabbra építette. A szétrobbant felső emeleteket azonban 1603 után már nem építették fel, s így maradt a torony csonka. Főként az északi részen még most is látszanak a nagy robbanás nyomai és az általa okozott mély repedések.

¹⁶⁴ Úgy látszik, a XVII. században a déli torony földszintjéről elvitték a levéltárat a régi sekrestyébe, s a tatárpusztítás 1658-ban itt érte. — TF 74.

¹⁶⁵ A torony külső feliratát és egész XVII. századi történetét Halmágyi István kézírata őrizte meg. — TF 76. — Az Apafi-féle külső festett felirat kezdete a Bethlen-féle felirat mellett igen töredékesen látszik.

¹⁶⁶ A templom református korszakára vonatkozó adatok: TF 82, 85. — Az említett összefoglalások gyakorlati célja az volt, hogy a kormánytól bizonyos térítést kapjanak a reformátusok azokért a költségekért, amelyeket főként Apafi 1671-i helyreállítása óta a templomra és annak felszerelésére költöttek.

¹⁶⁷ E legutóbbi levél igen értékes. Kitérnek belőle, hogy a fejedelmi palotába vezető nagy lépcsőt, amelyről Carolus Clusius 1588-ban megemlékezik (CIL III, 1175. sz.), Bornemissza Pál erdélyi püspök építette, amint az ajtószemöldök felirata és címere mutatta. Minthogy Bornemissza 1552 és 1556 között volt püspök, a lépcső építése ugyanezen időre tehető. Clusius szövege (*Albae Juliae in summis gradibus quibus ascenditur in palatium principis*) szinte szóról szóra egyezik Antalfi leírásával.

¹⁶⁸ A szerződés ugyan nem határozza meg, hogy a régi sekrestye ma meglevő három ablaka közül melyik volt az eredeti. tekintettel azonban arra, hogy a kapu belevág az egyik déli ablakba és a két egyforma déli ablak a nyugatinál nagyobb, valószínű, hogy ez utóbbi a régibb. A régi sekrestye egyik új ablakának vágása és a kapu befalazása között összefüggés állhatott fenn. A régi sekrestye déli homlokzatának két ablaka tehát 1719 nyarán készült. Az ajtó befalazása valószínűleg a protestáns korszakban történt, ez kitérnek Szalárdinak az 1658-i pusztulást kifejtő leírásából. Ekkor, úgy látszik, a régi sekrestyét a déli mellék-hajó felé fal zárta el, amelynek ajtaját a veszedelem idején elfalazták. Hogy a fal mikor épült, nem tudjuk, de valószínűleg a XVII. században emelhetők, midőn a helyiség eredeti sekrestye-rendeltetése megszűnt és a déli torony földszintjéről ide helyezték át a levéltárat. Ha a régi sekrestye ajtaja akkor nem lett volna befalazva, Pápai Jánosnak nem kellett volna bemásznia az ablakon, hogy bejusson a régi sekrestyébe őrzött levéltárba (vö.: TF 74). — A fejedelmi kapu befalazásának időpontjára vonatkozóan fontos Antalfi János 1714-i levele (TF 81), amely szerint az ajtó akkor még használatban lehetett. Az elfalazás valószínűleg a XVIII. század folyamán következett be. Müller 1859-i cikke (I. 6. jegyzet) már befalazott ajtót említ (i. h. 171).

¹³⁹ A sekrestye építésére, sajnos, levéltári anyagot nem találtam. Az 1826-i székesegyházi leltár a sekrestye építését 1728 körüli időben határozza meg. Ezt az évszámot Ujfalusi József leírásában 1730-ra kerekíti, helyesebb azonban a régebbi adat megtartása.

¹⁴⁰ *Borbély* i. h. 3. kép. Megjegyzendő, hogy Weiss a várról igen pontos alaprajzot is készített (no. 4. kép), amely a csillagerődde való átalakítás utáni állapotot mutatja Visconti 1711-i rajzával szemben, amely még a XVI—XVII. századi, négyszögű, déli részén két füles bástyával erősített várat rögzíti. Fel kell hívnom a figyelmet Weiss két rajzának fontosságára a székesegyház alaprajzát és északi nézetét illetően is.

¹⁴¹ A tűzvészt leírja Horváth József gazdatiszt gróf Teleki Ádám tábornokhoz írott levele (TF 102). Említi az 1770-i székesegyházi leltár is (TF 105).

¹⁴² Batthyány toronyjavítását az 1784-i székesegyházi leltár említi (TF 108). Az 1846-i kép a székesegyház északi, az 1848-i pedig a nyugati homlokzatát mutatja. Az acélmetszetek a megfelelő év Schematismusában vannak. Az 1848-i metszetet Grundig Ödön készítette. — Kazinczy leírása: TF 110. Szepessy Ignác toronysisakkal kapcsolatos tevékenységéről és az 1831-i villámcsapásról: Schematismus. 1838. CXIII.

¹⁴³ MI. 454/1908.

¹⁴⁴ Uo. 189. és 253/1901.

¹⁴⁵ Uo. 209. és 326/1902.

¹⁴⁶ Uo. 722/1905. és 268/1906.

¹⁴⁷ Uo. 25. 309. és 391/1907.

¹⁴⁸ *Pósta* i. m.

¹⁴⁹ MI. 683. és 703/1907.

¹⁵⁰ Uo. 186., 238. és 454/1908.

¹⁵¹ E nagyméretű fényképek a munkaközi fényképekkel együtt részben a Műemléki Fényképtárban, részben Möller István hagyatékában találhatók. A még meglevő felvételi rajzok szintén Möller István hagyatékában vannak.

¹⁵² MI. 153/1909.

¹⁵³ Uo. 853/1911. sz. aktához csatolva.

¹⁵⁴ Uo. 280. és 1086/1910. A fényképeket a Műemlékek Országos Bizottsága megvette és ma is a Műemléki Fényképtárban vannak.

¹⁵⁵ Uo. 853/1911.

¹⁵⁶ Möller ugyan „Erdély nevezetesebb műemlékei” című tanulmány 16. oldalán az első székesegyház megtalálását 1916-ra teszi, ez azonban a többi adat ismeretében valószínűtlen. 1916-ban már alig folyt munka, viszont 1913-ban tárták fel az északi kereszthajónak azokat a részeit, ahol az alapfalak is aránylag igen csekély mélységben előkerültek. Möller idézett munkája egyébként is nyilvánvalóan több téves adatot közöl. (A János mesterrel kötött szerződés időpontját 1282-ben jelöli meg 1287 helyett, az első bazilikának északkeleti tornyát és apszisát említi, amelyekből semmi nem került elő.) E téves adatok közé tartozhatik az első székesegyház főapsziszára vonatkozó 1916. évi időpont is.

¹⁵⁷ MI. 677. és 655/1914.

¹⁵⁸ Uo. 183/1915, 198. és 652/1916, 51. és 749/1917.

¹⁵⁹ Uo. 527/1908, 217. és 748/1910, 434/1911, 531. és 533/1912, 906/1913, 183/1915, 198/1916.

¹⁶⁰ *Möller István, Építészeti emlékek Hunyadi János idejéből. Magyarország műemlékei. I. kötet.* Bp. 1905.

¹⁶¹ MI. 853/1911. Kissé bővebben fejti ki álláspontját „Erdély nevezetesebb műemlékei” című tanulmányában (16—26).

¹⁶² Beke kézíratos feldolgozásában még külön szerepel egy Mária-oltár, amely azonban valószínűleg azonos a főoltárral. Említi még Mária Magdolna és Tamás apostol oltárát, ezeknek írásos nyomát nem találtam. István király és Imre herceg oltárát különválasztja, noha az oklevelek szerint egy oltárról van szó. Ugyancsak külön oltárnak tartja Beke a három magyar szent oltárát, amely azonban a két oltár (István és Imre — László) összevonása. A Szent Miklós-kápolnát is az oltárok közé sorolja, noha ez, mint tudjuk, különálló épület.

¹⁶³ *Beke*, Gyf. 806. sz. Tört. Tár. (1893) 291.

¹⁶⁴ A Szent Anna-oltárról ugyan már 1505-től kezdve, tehát a László-kápolna megépülése előtt tudunk. Várday végrendeletéből világosan kitűnik, hogy a Szent Anna-kápolnában akarja felállítani (TF 153). Az oltár tehát már előbb állt valahol, és ezt akarta Várday átvinni kápolnájába, vagy esetleg egy másik Szent Anna-oltárt szándékozott alapítani. Egyazon temetőben ugyanazon szentnek két oltára is lehetett (pl. a gyulafehérvári székesegyház kisebb és nagyobb Szent Mihály-oltára).

¹⁶⁵ *Bogyay Tamás*. Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez. Regnum (1942—43) 91—112.

¹⁶⁶ Zichy Okmánytár. XII. köt. 422—423.

¹⁶⁷ Demkó Kálmán, Lőcse története. A Szepesmegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványa. Lőcse 1897. V. köt. 220. — Divald Kornél, Szepesvármegye művészete. III. köt. Bp. 1907. 47. o. és VI. mell. Mindkét könyv 1619-re teszi Bethlen rendelkezését. Hain Gáspár Lőcsei krónikája (Lőcse 1910—1913) szerint viszont az 1626. augusztus 16-án felszentelt szőszéket csak ez év karácsonyán láthatta a fejedelem (179, 181). Az 1619-es évszám és a gyulafehérvári székesegyház részére történt rendelés forrását nem ismerem. Demkó és Divald ez adatát átveszi: Schürer-Wiese, Deutsche Kunst in der Zips. Brünn-Wien-Leipzig 1938. 83. 207—208.

¹⁶⁸ Az 1784-i leltár erről csak aunitit említi, hogy a főoltárt Batthyány Ignác aranyoztatta és festette.

¹⁶⁹ Ujfalusi i. m. 17.

¹⁷⁰ Uo. 19.

¹⁷¹ MI. 653/1911. Az 1911. július 15-i építő bizottsági ülésen ezt Möller javasolja.

¹⁷² Csatolva a szerződéshez (TP 164). Ugyanitt van egy 5 forintról szóló nyugta is Trenckel Pál asztalos számára a sekrestyeszékény készítésére, 1745. október 11-i kelettel. — A gyulafehérvári kanonok i stallumok pozsonyi eredetével kapcsolatban vö.: Aggházy Mária, Neu entdeckte Werke G. R. Donners und seines Kreises aus der Gegend von Pressburg. Acta Historiae Artium (1954) 65—80. — Kolobusiczky Ferenc Részterházy Imre primás közvetlen környezetéhez tartozott s így kerülhetett kapcsolatba a pozsonyi falfaragókkal: Entz Géza, Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége. Pécs 1940. 4—5. Ugyanez művészi körbe tartozhatnak a pécsi székesegyház hatvani plébániatemplomba került egykorú stallumai is.

¹⁷³ Entz Géza, A székelyudvarhelyi római katolikus plébánia templom. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (1943) 109—111. Ugyanitt rámutattam Hoffmeyer stílusának csúcsi elterjedésére és elnépiesedésére is.

¹⁷⁴ Az orgonakészítéssel kapcsolatos összes hatok a káptalani levéltárban vannak összegyűjtve 7118 sz. alatt. Kivétel csak Batthyány Ignác 1783-ban kötött szerződése, amely a püspöki levéltárban 1580/1783 sz. alatt található (TP 192).

¹⁷⁵ Ujfalusi i. m. 38.

¹⁷⁶ Uo. 20.

¹⁷⁷ Pósta i. m. 2—4. o. és 1. kép.

¹⁷⁸ Fernei-Kronberger Emil, Magyar középkori síremlékek. Bp. 1939. 22—24. l. szerint a gyulafehérvári XIV. századi püspöksírlapok a pannonhalmi egykorú apát-síremlékekhez (Siegfried és Czudar László) állnak közel. A kapcsolat azonban meglehetősen laza, és inkább időbeli párhuzamra, semmint mester- vagy műhelyazonosságra mutat.

¹⁷⁹ Bethlen Parkas szerint az egyik hajdú felfeszítette Hunyadi János szarkofágját és egybekel együtt hadvezéri pálcáját is elvitte. Ez utóbbit később Orsi Péter esztergomi várnagynak akarta ajándékozni. Mikor ez megtudta, hogyan jutott a hadvezéri pálcához, a hajdút becstelenül szerzett zsákmányával együtt a Dunába dobatta. Bethlen i. m. V. köt. 33—35.

¹⁸⁰ Idézi: Varju i. m. 82.

¹⁸¹ A Hunyadi-síremlékekkel részletesen foglalkozott Forster Gyula, Möller István, Varju Elemér és Veress Endre (l. a 8. jegyzetben idézett cikkeket). Legutóbb a kérdést az ifj. Hunyadi János szarkofágja és Hunyadi János kormányzó szarkofág-felőlapja kivételével Balogh Jolán foglalta össze (i. m. 76—78, 243—249. l. és 39—41. kép). A visegrádi kapcsolatokra: Vita Entz Géza „A gyulafehérvári székesegyház” c. monográfiájáról. Művészettörténeti Értesítő (1957) 229—230. Fokozott figyelembe kell részesíteni Ascanio Centorio, Castaldo titkárának feljegyzését, amely szerint Práter György holttestét a székesegyház nagyobbik hajójában egy szarkofágba helyezték, amely Hunyadi Jánosnak Ferdinánd király költségére Castaldo által faragtatott síremléke mellett állt. Centorio szerint a Hunyadi-szarkofág a nagy hajóban volt. E meghatározás a főhajóra semmiképpen nem vonatkozik, ellenben a négyezetre vagy a kereszthajó valamelyik szárnyának a négyezethez közeli részére annál inkább. Ezek alapján igen valószínű, hogy a Hunyadi-szarkofágok eredetileg a négyezet táján álltak, vagyis a főszentélyhez és a főhajóhoz egyaránt közel. Így értelmezhetjük az 1796-i adatot is. Mártonfi püspök tehát valóban eredeti helyéről, a főszentély mellől, de nem a főszentélyből vitette a síremlékeket mai helyükre.

¹⁸² Balogh J. i. m. 76—77.

¹⁸³ Uo. 77.

¹⁸⁴ Balogh Jolán, A késő-renaissance és a korabaroók művészete. Magyar művelődéstörténet. III. köt. Bp. é. n. 560.

¹⁸⁵ Herzog József, Újabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsánna síremlékéről. Századok (1921—22) 539—555.

¹⁸⁶ *Pósta* i. m. 73—75. — A déli kereszthajóhan a Borrouei Károly-oltár előtti kriptáról akkor nem tudták, hogy a Bethlen-családé volt. A Gyulaffi László sírjában talált vörösréz lap felirata a következő:

Hic recondita iacent intestina excellentis
simi ac illustrissimi domini comitis Ladis-
lai Gyulaffi cancellarii aulici Tran-
sylvanici camerarii nec non consili-
arii intimi, qui Viennae anno MDCCI, IV,
die vero XXVII mensis septembris anno aetatis suae quinquag-
esimo quinto, cursum
suum consumavit.

¹⁸⁷ 1455-ben Suly Benedek királyi emberként szerepel Hunyadi Jánosnak és fiainak a zsidvei és bolkási birtokokba való bevezetésénél. Mint tudjuk, a hatvanas években ezt a két birtokot adta Mátyás király Rápolyi Gothárd gyulafehérvári prépostnak, hogy annál az oltárnál, amely előtt atya, fivére és rokonai vannak eltemetve, misét mondjon. Lehet, hogy Benedek a Hunyadiakkal való kapcsolata révén jutott a kehely ajándékozásának gondolatára.

¹⁸⁸ Ilosvai István szerepéről: *Leopold Antal*, Az esztergomi főszékesegyházi kincstár katalógusa. Bp. 1942. 17—18.

¹⁸⁹ Maksai Gergely jegyzékéről már Szeredai is kivonatossan megemlékezik (Notitia. 150—151). A jegyzéket teljes egészében Beke Antal tette közzé [Magyar Sion (1867) 188—199]. Az általam közölt szöveg (TF 238) az eredeti után készült és Beke hibás olvasatait javítja. Az eltérések innen magyarázhatók.

¹⁹⁰ Időrendi sorrendben az 1531. évi leltár a következő adományozókat említi:
Püspökök: Upori István (1401—1419), Geréb László (1475—1501), Bacskay Miklós (1503—1504), Thurzó Zsigmond (1504—1506), Várdai Ferenc (1514—1524), Gosztonyi János (1524—1527), Statileo János (1528—1542).

Segédpüspökök: Váci Pál, Geréb László segédpüspöke (1480), András (1502—1511).

Prépostok: Demeter (1428—1442), András (1444—1453), Rápolyi Gothárd (1459—1470), Zeremlyéni Ferenc (1509—1534).

Órkanonokok: Cserényi Mihály (1483—1503), Budai Udalrik (1504—1522).

Fehérvári főesperesek: Sándorházi Márton (1492—1502), Bariabágy János (1504—1537).

Kolozsi főesperesek: Monay György (1469), Megyericsi János (1504—1516).

Tordai főesperesek: Sarkói András (1467), Végedi Imre (1519—1550).

Dobokai főesperesek: János (1395), Domokos (1447—1464), Bertalan (1486—1502), Torday Salatiel (1504—1519).

Telegi főesperes: László János (1483—1519).

Ugocsi főesperesek: Váradi Máté (1496—1503), Mihály.

Krasznai főesperes: Bécsi Jakab orvosdoktor (1491).

Szalmári főesperes: Sarkói László.

Kanonokok: Karácsondi Barnabás, Verőcei Miklós, Ősi Simon, Miklós, Jakószerdahelyi Pál.

Más papok: Mihály székesegyházi jegyző, Antal tordai pap.

Az évszámok az 1838-i Schematismusból és *Temesváry János* „Erdély középkori püspökei” c. munkájából valók.

¹⁹¹ A leltár csak Péter püspökről szól. 1531 előtt két ilyen nevű erdélyi püspök volt. Krol Péter azonban 1391-ben tisztéről lemondott és Esztergomba vonult vissza, ahol a János-lovagok kolostorának főnöke lett. A gyulafehérvári székesegyházban tehát csak Monoszlónembeli Péter van eltemetve (*Temesváry J. i. m.* 243—244).

¹⁹² *Tudás Sándor*, Bornemissza Pál püspök végrendelete. Arch. Ért. (1902) 208. — Bornemissza végrendeletében említi, hogy a nyitrai székesegyházban a Katziauer császári vezér által elvitt András és Benedek vértanúk ezüstkoporsója helyett nem kis költséggel és munkával új kőmauzóleumot emelt. Nem lehetetlen, hogy a gyulafehérvári szarkofágok adták a püspöknek a „mauzóleum” elkészítése gondolatát.

¹⁹³ Az 1531-i leltárt és az 1565-i átvételi elismervényt vázlatosan ismerteteti: Batthyaneum, I. köt. 118—119, II. köt. 147—148.

¹⁹⁴ A besztercei kelyhek közül az ún. Fogarassy-kehely és a Pronius-kehely közölve: Batthyaneum, I. köt. 75—79. Az előbbi ismerteti még a Deutsche Kunst in Siebenbürgen című kötet is (155. l. és 208. kép). A kápolnás náduszi kehely Fogarassról való származtatása tévedésen alapszik. A kelyhet ugyanis Fogarassy Mihály püspök az 1870-es években javíttatta, s valószínűleg innen származik az elnevezés, amelyet a személynévből a városnévre vettek át. Az 1808-i leltár harmadik tétele (TF 245) kétségtelenül kápolnás náduszi kelyhet ír le, amely a „fogarasi” kehellyel azonosítható. A negyedik kehely leltár említi 1484-es évszáma nem lehető fel.

FÜGGELEK

I. A SZÉKESEGYHÁZ ADATAI

TITULUS

Szent Mihály főangyal.

MÉRETEK

Teljes hosszúság 81,35 m, teljes belső hosszúság (főhajó és főszentély) 69,10 m, a kereszt-hajó szélessége 32,85 m, a főhajó szélessége 9,35 m, a mellékhajók szélessége 5,45 m, a László-kápolna hosszúsága és szélessége $7,75 \times 5,65$ m, az északi torony alapterülete $9,20 \times 8,00$ m, a déli torony alapterülete $9,50 \times 8,10$ m, a főhajó belső magassága 18,40 m, a mellékhajók belső magassága 8,60 m, a nyugati homlokzat középső részének teljes magassága a padozattól az oromcsúcsig 25,70 m, a déli torony teljes magassága a főpárkányig 46,60 m, a keresztcsúcsig 55,50 m, átlagos falvastagság 1,10 m, a déli torony falvastagsága 2,20—1,70 m, a négyzetes pillérek átmérője 3,50 m, a hajó nagyobb pilléreinél átmérője 2,65 m, a hajó kisebb pilléreinél átmérője 1,80 m, a déli kereszthajó kerek ablakjának átmérője 4,80 m, a kereszthajó ablakai $3,00 \times 0,40$ m, a főszentély ablakai $9,35 \times 1,65$ m, a mellékszentélyek ablakai $1,15 \times 0,18$ m.

FELIRATOK

1. A Várdai Ferenc által épített északi kápolna zárófalán egy, a László-kápolnához számos reneszánsz antikva betűs felirat maradt fenn.

Várdai felirata a golyvázott párkány középső sima sávján látható és a következőképpen hangzik:

DEO. OPT. . . . AX. ET. DIVE. ANNE. FRAN. WAR. E . . . RANS. . EREXIT.

(Feloldva és kiegészítve: Deo Optimo Maximo et Divae Annae Franciscus Wardai Episcopus Transilvanensis erexit.)

2. A László-kápolna valószínűleg magától Lászlótól való feliratai a következők: Az északi homlokzat kapuja felett középen Geréb László erdélyi püspök címerének felirata:

MATTHIAM. CLARO. TETIGIT. QVI. SANGVINE. REGEM. ISTA.
LADISLAI. SIGNA. FVERE GEREB

A címerpajzs alján:

LAD. GER. EP. TR.

(Feloldva: Ladislaus Geréb episcopus Transilvanensis.)

A címer körirata:

PATR. B. M. ACCEPTA. REFERVNTVR.

(Feloldva: Patri bonae memoriae accepta referuntur.)

A Szent Pál-mellszobortól jobbra levő felirat:

† MVLTA. DOCES. HOMINVM. QVI. CREDERE. MILIA. CHRISTO
DA. MIHI. DA. RECTAM. PAVLE. TENERE. FIDEM

A Szent Péter-mellszobortól balra levő felirat :

† LIMINA. QVI. ASTRIFERI. RESERAS. TE. CLAVDIS. OLYMPI.
PANDE. MIHI. AETHEREAS. PETRE. BEATE. FORES.

A főpárkány felirata a keleti, északi és nyugati oldalon :

... AELI. PAT

RONO. IOANNES. LAZOYNVS. PRO. SVA. ET. BENE. MERENTIVM. SALVTE. AED
EM. HANC. VESTIBVLAREM. A. FVND. AERE. SVO. ERIGEN. DICAND. Q. CVRAVIT.
M. D. XII.

(Feloldva : [Mich]aeli Patrono Ioannes Lazoynus pro sua et bene merentium salutē
aedem hanc vestibularem a fundamento aere suo erigendo dicandoque curavit. 1512.) —
Bunyitay szerint így kezdődhetett a felirat : Deo optimo maximo et beato Michaeli...

A nyugati ajtó szemöldökpárkányán :

HAEC. ROSA. QVAM. CERNIS. SCVLPTAM. CVM. MONTE. BVDENSI.
GAVDET. VDALRICO. NOMINE. DIGNA. SVO.

Az ajtó lunettájának félkörívében :

PRAESVLIS. ANTONI. NITRIAE. HAEC. INSIGNIA. FRATRIS.

A kerek ablak felirat :

† PROXIMA. SOLSTITIO. LVSTRA...

3. A nyugati előcsarnok kerítése baloldali angyalkájának pajzsán :

NICOLAVS CSICZAR

Ugyanott a jobboldali angyalka pajzsán :

CATHARINA RIBICZEI

Az előcsarnok zárókövén :

Peril[lustris] D[ominus] Nicolaus Csiszár de Börbere A[nno] 1737

A nyugati előcsarnok déli falának felső rétegén latin felirat töredéke :

... VIT CONFLAGR...
... EORGII BASTAE...
... ANNO MDCIII...
... DEI GRATIA PRINC...

Az alsó réteg magyar nyelvű antikvabetűs feliratból alig vehető ki valami :

FEJEDEL... SZ...
ISTEN...

A magyar feliratot szilágysomlyói Halmágyi István kéziratos feljegyzése őrizte meg
(TF 76).

A Csiszár-kriptát záró kölapon a következő vésett felirat áll :

CRIPTA
NOBILIS ET ILLUSTRIS
FAMILIAE CSISZÁR
DE ALBA IULIA
GÁLTÓ ET BORBEREK

4. A Sztoyka-féle építkezés emléktáblájának aranyozott nagybetűs felirata :

D. O. M.
SANCTUARIUM HOC
VETUSTATE LABEFACTUM
RUINAEQUE PROXIMUM
FRANCISCO I AUGUSTO CORREGENTE

PIA
 MARIAE THERISIAE AUGUSTAE
 HUNGARIAE BOHEMIAEQUE REGINAE
 PRINCIPIS TRANSILVANIAE
 MUNIFICENTIA
 CURA
 SIGISMUNDI ANTONII SZTOYKA
 L. BARONIS DE SZALA, ANTISTITIS
 AD
 VETEREM PLANE FORMAM
 A SOLO RESTITUIT
 POST OCTENNIS BELL
 IN EXCIDIIUM
 AUGUSTAE DOMUS AUSTRIACAE
 AB INVIDIA CONCITATI
 MOLEM
 PACE
 TERRIS AUSTRIACIS AQUIS GRANI
 REDITA
 ANNO QUINTO
 DOMINI MDCCLIII

A főszentély déli falán levő, korábbi Szent Mihály-dombormű töredékesen olvasható felirata :

DRACO(NEM) SVBPONIS PEDIBVS...

5. Bekarcolások az északi mellékszentély falfestményeiben.
 A második fülkében későgótikus írással :

Hic fuit Albertus... de magna Polnya a kalys Anno dni 1554

A harmadik fülkében :

BBB 1576

(Ugyanez a három B tűnik fel Hunyadi János kormányzó gótikus sírlapján a hollós címer hollója felett fordítva.)

Az ötödik fülkében :

Hic fuit Vrbanus Weisz Ruppensis Anno Domini 1565

6. A Várday-kápolnában a Várday-címer körül :

FRANCISCI WARDAY

A címer alatt :

PER...
 EXITVS.CC...FV
 DENCI...

7. A Lászlai-kápolna boltozatán a Barlabácssy-címeren :

A(rma) E(gregii) L(eonardi) B(arlabácssy)

8. A főszentély elpusztult Mártonfi György-féle felirata :

MAGNA.ERIT.GLORIA.
 DOMVS. ISTIVS NOVISSIMAE
 PLVS. QVAM. PRIMAE AGGAEI II V. 10.
 RECEPTA. ET. RENOVARI. CEPTA.
 ANNO 1716.

Idézi az 1838-ból való Schematismus (CIX).

9. A nagy harang kronosztikonos felirata :

honorI sanCti MIChaELis sIs ple DICata

Ecclesiae suo suorum que aere ff Ludovicus D G Episcopus Transsylv.
fusa per me Manchen Schaessburg.

A lélekharang felirata : MISEREMINI MEI SALTEM VOS AMICI MEI. JOB. 19.

21. A CAROL. 1852.

S Í R E M L É K E K

Szeredai Antal Collectio... című művében részletesen leírja az 1791-ben még meglevő síremlékeket és felirataikat is közli. Az alábbiakban a jelenleg is meglevő síremlékek feliratait ismertetem, majd Szeredai alapján tájékoztatást adok az elpusztult síremlékekről. A fontosabbak feliratait is Szeredai alapján adom. Megjegyzendő, hogy a ma is meglevő síremlékek közül Széchy Domokos, Czudar Imre, Statileo János, Örmény Márton és Nagy József síremlékeit Szeredai figyelmen kívül hagyja.

1. Széchy András püspök sírlapjának majuszkulás felirata a következő : + ANNO. MILLENO. TRI/CENO. L. QVOQVE. SENO. BIS. DENIS. ET. TRIBVS... MENSIS APRILIS. TERN/... REAS. P/RE/ SV/L/... E. TVMVLO. NECE. VICTVS. X.../TE. D... NE. TORQVET. EVM. STIGIS. ICT/VS/ OE... CLARVS(?). SOL/LERS (?)... IP/S/EQVE... ORA. QVI. TR/A/NSIS. PRO. EO. PIE. OV... NSIS. (Szeredai i. m. 17.)

2. A Széchy Domokosénak nevezett sírlapról minden felirat lekopott. Az ábrázolás és a címer is annyira lepusztult, hogy rajtuk semmiféle részlet nem vehető ki. Így voltaképpen semmivel sem bizonyítható közvetlenül, hogy a sírlap Széchy Domokosé. Mindenesetre korai darab, amelynek keletkezése a XIV. századra tehető.

3. Czudar Imre püspök szintén erősen megviselt sírlapján az alak, a címer és a minuszkulás felirat is jobban látszik. A felirat azonban nagyon hiányosan olvasható : ano mill ccc octvag nouo/ a me iudicium qveritis dies pandet... avdite in tvba ejvsd r.../ad te emerice... pandvntvr.

4. Goblinus püspök segédpüspökének aránylag ép sírlapján a következő majuszkulás felirat áll : EPISCOPVS LAVACEN/S/IS SVFRAGANEVS DO/MIN/I GOBLINI EPI/SCOPI OBIIT PERIASEC/ VNDA... POST DOMINICAM IVDICA IN ANNO D/OMINI/MCCCLX... (Szeredai i. m. 39.) A sírlap 1908-ban került elő a déli mellékhajó vagy kereszthajó padozatából (Temesváry i. m. 206).

5. Az ifjabbik Hunyadi János szarkofágjának fedőlapján körben minuszkulás felirat : hic. tumulatus. miles. ioannes. vocatus. frater. gubernatoris. sit. iunctus. coelitis. choris. anno. dni. m. ccccxxxv. de huniad. etc. hic. est. tumulatus. iohes. miles. iunior. de. huniad. vocats. frater. eius. an... di... sit. iunctus. celitis. choris. (Szeredai i. m. 36.)

6—7. Hunyadi János kormányzó és Hunyadi László szarkofágját Bajtay József püspök a régészet iránti érdeklődésétől vezettetve 1766-ban felnyitatta, de bennük semmit sem talált. Szeredai e parancsot maga hajtotta végre (Szeredai i. m. 35.)

8. Kendi Ferenc erdélyi vajdát és Antal nevű fivérét 1558-ban gyilkolták meg. Síremléküknek rövidebb lapjai már a XVIII. század végén is a Hunyadi-szarkofágokhoz jelenlegi helyükre voltak beillesztve (Szeredai i. m. 34).

9. Statileo János síremlékének felirata reneszánsz nagybetűkkel : IOANNI. STATI... RINO PONTIFI TRANS. NICOLAVS... SACR... RENTI PO... O. M. D. XXXXII. DIE XII APRIL.

10—11. Izabella királyné és János Zsigmond fejedelem szarkofágjáról Szeredai megjegyzi, hogy üresek (i. m. 23—24.).

12. Örmény Márton sírlapjának töredékes antikvabetűs felirata :

EPITAPHIYM
HIC IACET MAR
THINVS ORMYNI
DE PERSSYA AE
TATIS SVAE 60
OBIT 1640.

A töredékes sírlap sarkait egy-egy háromszög alakban elrendezett akantuszlevél emeli ki. Felül az ívmezőben elmosódott IHS. A két szélső betű felett egy-egy nyolcszirmú rózsza. A síremlék alsó örmény nyelvű feliratos része a városi múzeumban található.

13. I. Rákóczi György szétszedett fekete márványból való síremlékének verse nagyméretű fekete márvány lap felső részébe van antikva betűkkel bevésve :

UNA. HAEC. NON UNAM. FACIEM. TIBI. MARMORA. MONSTRANT.
SPECTATOR. LAUDUM. SPLENDIDUS. ORBIS. ADEST.
EXCELSI. EROIS. MIRABERE. FACTA. GEORGII.
RAKOCZI. PRIMI. FACTAQUE. MIRIFICA.
PONDERIBUS. TENTATA. MAGIS. CEU. PALMA. VIRESCIT.
SIC. IPSE. EOIS. HESPERIISQUE. MINIS.
CASTA. MENTE. JOSEPH. MIRE. MEMORI. MITRIDATE.
ET. VIGILI. CURA. LUCIDUS. ARCUS. ERAT.
DIVINAE. ALPHONSUS. STUDIO. LEGISQUE. JOSIAS.
SACRATI. HUNNIADES. DEDALEIQUE. CHORI.
PRAESAGO. INGENIO. AC. SVADA. REDIVIVUS. ULISSES.
SPERNI. PELIDES. IMPATIENSQUE. FUIT.
JAMQUE. LABESCENTIS. PATRIAE. FORTISSIMUS. HECTOR.
CUI. NEC. VIS. NEC. SPES. ABSTULIT. ULLA. PEDEM.
A. GALLO. SVECUM. MULTUM. EXOPTATUS. ACHATES.
TARDIGRADE. PACIS. QUO. ACCELERARET. ITER.
MARTE. IMPROVISO. SIC. ARBITER. OTIA. FECIT.
PANNONIAE. FELIX. GRATAQUE. TEUTONIAE.

(Szeredai i. m. 21—22.)

14. Visconti építész vörös és fehér márványból való fali síremlékének felirata :

MORARE VIATOR :
MORS NVLLAM PATITVR MORAM
JOANNES MORANDO VISCONTI
VIR MORVM PROBITATE CLARVS
QVI NVLLAM IN CAESAREIS OBSEQVIIS
EXPERTUS EST REMORAM
HIC MORARI DOCTVS
ARCHITECTONICAE COLONBII,VS
CAROLINAE
QVAM E CINERIBUS IVLIAE
ILLVSTRIOREM SVSCITAVIT
SVOS CINERES TRADIDIT
EADEMQVE INCAEPTA FINEM AGNOVIT
OB. ANNO : MDCCXVII. APR. VII.
AETATIS SVAE LXV

(Szeredai i. m. 16.)

15. Brilli építész kősíremlékének felirata :

D. O. M. Sta viator! Nec abi. Morare paulum et considera: lapis taciturnus loquitur
famam multum aestinati murariorum magistri, domini Francisci Brilli. Postquam
Italiae patriam reliquisset, amore erigendorum Ecclesiae et fortalitii aedificiorum,
animam Deo, huic, vero corpus reliquit. Albae-Carolinae. Anno M. D. C. C. XIX.
die I. Maji.

(Szeredai i. m. 18.)

16. Nagy József szép barokk címeres sírlapjának felirata :

Spectabil(is) ac
Magnificus
Dominus Domi(nus)
Ioannes Ioseph
Nagy de Csatar Sacrae
Cae(sareae) : Ma(ies)t(a)tis :
Consiliarius Bon(orum) : Apafi(anorum) :
Fiscal(ium) : Administrator

aetatis suae An(norum) :
57 obiit die 16 : May
Anno 1752

17. Nagy Máté sírlapjának antikvabetűs felirata :

EGREGIO MATTEO NAGY VIRO OPTIMO
BELLI REIQUE MILITARIS PERITIS
SIMO LIBERTATIS
PATRIAE STUDIOSSIMO RELIGIONIS
TVTORI FIDELISSIMO
SVMMA INTEGRITATE AC FIDE PRAEDITO
REGNI PRINCIPIBUS GRATO
ANNA TOROTZKAI
MARITO CHARIS(IMO) AD MEMORIAM
HOMINVM SEMPITERNAM
DOLEN(S)

(Szeredai i. m. 13.)

18. Sztoyka Zsigmond püspök sírlapjának töredékei 1770-ből :

PIAE. EXV(VIAE.)
(D. SIG)ISMVND(I. ANT)ONII. SZT(OYKA)
(LIB. BARONIS. D)E. SZALA. (RELIGIONE)
(IN.) DEVM. (FIDE. IN. PRINCIPEM)
CHARI(TATE. IN. PATRIAM.) SOLLICITV(DINEM. IN)
(ECCLE)SIAM. MAG(NI. EPISCOPI.)
TRANSILVA(NIAE. ANNO.) SALV(TIS. M. D. C. C. LXX.)
AETATIS. (LXXI. EMORIVAE. SVB.) HOC.
(MONVMENTO.) EXPECT(ANT. VENTVRI)
(SARCVLI. VITAM.)

(Szeredai i. m. 47.)

A ma már elpusztult, de Szeredai idejében még meglevő síremlékek időrendben a következők :

1. Monoszló nembeli Péter püspök (megh. 1307.) síremléke középen körmeneti kereszt volt (in medio crux parva columnae oblongae infixa). Felirata :

NOSCER...ICVS PETRVS... CVMV
IATVS. GAVDEAT IN COELIS
DONO SANCTI MICHAELIS
ANNO DO(MINI) M. C. C. C. SEPTI(M)O
IN VIGILIA B(EA)TI ANDREAE APOSTOLI

(Szeredai i. m. 29.)

2. László gyulafehérvári prépost (megh. 1388). Sírkövét kereszt díszítette. A sírlap Goblínus segédpüspökének sírlapjához hasonló volt. Felirata :

LADISLAVS PRAEPOSITVS EST
TVMVLATVS DOCTOR FAMOSVS
ERA ...
ANNO DO(MINI) MCCCLXXX OCTO

(Szeredai i. m. 40.)

3. Maternus erdélyi püspök (megh. 1399) sírkövén püspöki alak volt kifaragva, teljes főpapi díszben, kezében pásztorbottal. Felirata :

PRAESVI. (MAT)ERNVS MATERNAQVE
VISCERA ...GESTANS.
NATVRAE. DEBITVM. REDDENS.
IN PACE QUIESCIT
FORMA. SACERDOTVM. ET. VIVA.

LVCERNA. GREGIS
 HVIC. BASILICAE. IMPETRANS. GRATIAM.
 IVBILAEI. A. BONIFACIO.
 SVMMO PONTIFICE NONO ANN(O)
 DO(MIN)I MCCCXCIX XXVII
 SEPT(EMBRIS)

(Szeredai i. m. 11.)

4. Upori István püspök (megh. 1419) sírköve. Az előzőhöz hasonló kivitelű volt. Felirata :

HIC SVNT IN TVMBA PRAECLARI
 PRAESVLIS OSSA
 STEPHANI EMERICI...PROGENIE
 NATI
 DVXITQVE...NOMINI...CVLMINE
 ELVXIT
 ANNO. M. CCCC.XIX. DIE. VIGESIMA.
 III. MENSIS. MAII.

(Szeredai i. m. 12.)

5. Lépes György püspök (megh. 1442) sírköve az előző kettőhöz hasonló volt. Felirata :

... GEORGII CORPVS ET OSSA
 PRAESVLIS TRANSYLVANI LEPES
 COGNOMINATI QVI TURCARVM
 GLADIO...SENT IMREH... STATVR
 ...IN CAMPO... TRVNCA TVR
 DIE BIS NONO MARTII ANNO DOMINI
 MILLESIMO CCCXL SECVNDO

(Szeredai i. m. 10.)

6. Damján bíró (megh. 1447) sírkövén bekarcolt kereszt volt látható. Damján valószínűleg gyulafehérvári bíró lehetett. Felirata :

HIC IACET DAMJANVS
 IVDEX ... ANNO
 MCCCCXLVII

(Szeredai i. m. 32.)

7. Megyericsi János kolozsi főesperes (megh. 1507) sírkövét Szamosközi István írta le. A kő a nagyobbik oltár felé volt a padlóba beeresztve. Mivel Szeredai nem említi, valószínűleg még a XVIII. század vége előtt elpusztult :

JO. MEGERECHE. AR. CO.
 DE SE AD LECTOREM
 Quem non Liur edax, alienaq(ue) gloria, torquet,
 Perlegat haec placidis carmina caesa notis.
 Tres fuimus clari cognato e sanguine vates,
 Pannonicam Draus quam rigat altus humum.
 Vnus erat Janus, patrias qui primus ad oras
 Duxit laurigeras ex Helicone Deas.
 Alter erat Petrus genitus de stirpe Garazdae,
 Qui tulit Aoniae plectra secunda Lyrae.
 Vltimus hos ego sum cognata e gente secutus.
 Tertia doctarum gloria Pieridum.
 Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
 Ipsa suum sedes Pontificalis habet.
 Hic mea, si dederit Sors, ossa recondite : si non,
 Nil' nostra : iaceant quolibet illa loco.
 Spiritus aethereas postquam resolutus ad auras
 Euolat, haud magni membra caduca facit.

Sensus ab aeterno demissus patre deuertit,
 At corpus, de qua fingitur, intrat humum.
 ... uinae est requies certissima mentis,
 ... a corrupti corporis ista domus.
 Ne longum lector damnes in marmore carmen,
 Scripsimus ignotis ista legenda viris.
 VIVVS IPSE SI. P.
 AN(NO). D(OMI)NI. M.D.VII.
 ...AB. VO. XXXVII. VIX.AN...
 QUID AIS?
 TACE ZOILE TACE.

[Közli: Barabás M. Művelődéstörténeti adatok. Tört. Tár (1907) 440.]

8. Várdai Ferenc püspök (megh. 1524) sírkövének feliratát Bod Péter közli (*Bod, P.*, Hungarus Tymbaules. Nagyenyed 1764, 12) és Szeredai tőle veszi át. Így valószínű, hogy a síremlék a XVIII. század végén már nem volt meg. A sírvers a következő:

Quis situs hic? Fecit qui tot donaria Templis,
 Franciscus Vardae gloria rara suae.
 Qui Latio primos egit feliciter annos,
 Regibus hinc Divis munia grata dedit.
 Libertatis erat vindex hic rustica bella
 Compressit; cives Urbibus adseruit.
 Ornarat prae se claris virtutibus orbem,
 Ut Coelum exornet, Spiritus astra adiit.

(Szeredai i. m. 49.)

9. Fráter György (megh. 1552) sírkövén püspöksüveges bíbornoki kalapos címer volt kifaragva. A pajzs felett lefelé repülő holló, a pajzsban egyszarvú látszott. Felirata:

MORIENDVM EST OMNIBVS
 1552

(Szeredai i. m. 25.)

10. Varkocs Tamás címeres sírlapján 1566 évszám állt.

(Szeredai i. m. 41.)

11. Krisztina, István feleségének sírköve 1570-ből. Valószínűleg gyulafehérvári polgárasszony volt.

(Szeredai i. m. 31.)

12. János Zsigmond fejedelem egyik tanácsosának sírköve 1574-ből. Felirata:

CONSILIAR. DD IOANNIS SECVNDI RE
 GIS... ANNO AETATIS SVAE
 SVpra... ANNO MDLXXIIII IVNII
 DIE XXIII HORA IIII POMERIDIANA
 ALBAE IVLIAE

A fenti feliraton kívül még egy sírvers is volt.

(Szeredai i. m. 27—28.)

13. Lenczies György és felesége, Szenfalvai Anna részére fiaik, Mihály és Gábor által 1549-ben készített sírkő.

(Szeredai i. m. 14.)

14. Szatmárnémeti Deák Istvánné Tompai Erzsébet sírköve 1619-ből. Lehetséges, hogy a sírkő töredéke került Hunyadi László szarkofágja alá. Felirata:

HIC IACET... D(OMI)NA ELIZBETHA
 TOMPAI CONSORS ...
 STEPH(ANI) L(ITE)RAT(I) DE ZAKMAR
 NEMETHI QVAE IN D(OMI)NO
 OBDOR(MIVIT) A(NNO) 1619. 22. IVLII

(Szeredai i. m. 26.)

15. Bethlen Gábor fejedelem, felesége, Károlyi Zsuzsanna és öccse, Bethlen István közös síremléke. Felirata fekete márvány táblán aranyos betűkkel:

SERENISSIMVS. ET. CELSISSIMVS. PRINCE(P)S
AC. DOMINVS
GABRIEL. BETHLEN.
DEI. GRATIA. QUON(DAM). S(ACRI). R(OMA)NI. IMPERII.
ET. TRANSYLVANIAE. PRINCEPS. PART(IVM). REGNI.
HVNG(ARIAE). D(OMI)NVS. SICVLORVM. COMES. AC. OPP(ELNI). ET.
RATIBORIAE. DVX. ETC.
POSTQVAM. REBVS. AVGVSTE. GESTIS.
IN. REGEM. HVNGARIAE. ELIGI. MERVISSET. ET.
TALI. TITVLO. SALVTE. PATRIAE. SIC. POSCEN-
TE. ABDICATO. REMPUBLICAM. REDINTEGRASSET.
INITA. TANDEM. CVM. AVGVSTISSIMA. ELECTO-
RALI. DOMO. BRANDENBVRGICA. AFFINITATE. RES.
TRANSSYLVANORVM. MARTE. ET. ARTE.
FLORENTISSIMAS. REDDIDISSET, AQVA. INTERCV-
TE PLACIDE. HIC. IN. RBGIA. SVA. OB-
DORMIVIT. ANN. CHR(ISTI)
MDCXIX. DIE. XV. NOV(EMBRIS).
AET(ATIS). SVAE. A(NN)O XLIX. TRAN(SYLVA)NICI. XVI.
HVNGAR(ICI).
XI. ET. SERENISS(IMA)
SUSANNA. KAROLI.
PRIOR. SVAE. CELS(ITUDI)NIS CONIVNX. SE...ILL(VSTRISSI)MI.
CONDITIS. D(OMI)NI.
STEPHANI. BETHLEN. ETC.
FR(ATR)IS...MINOR(IS)...MONVMENTIS. AETER-
NITATI HIC...

(Szeredai i. m. 19—20.)

16. Gyulaffy László erdélyi kancellár síremléke 1754-ből.

(Szeredai i. m. 30.)

17. Csíkszentgyörgyi Mihályfi János olvasókanonok síremléke 1757-ből.

(Szeredai i. m. 46. A Szeredai által közölt 1752-es évszám hibás.)

Az évszámmal meg nem határozott síremlékek közül talán a legkorábbi.

18. Dávid nevű királynői étekfordó, aki valószínűleg Izabella szolgálatában lehetett. Címerében lépő hattyú látszott. Felirata:

GENEROS...IAO...DIVAE...GINAE
PA...DAPIFER...DAVID...
SBC PRO MEM

(Szeredai i. m. 38.)

19. Ugyancsak XVI. századi lehetett egy másik síremlék, amelynek címerében leveles ágon álló, csőrében ágat tartó galamb volt N T betűkkel.

(Szeredai i. m. 37.)

20. Giczi János erdélyi kormányzó síremléktöredékén csak (JOH)ANNIS GICZI felirat látszott. Meghalt 1589-ben.

(Szeredai i. m. 42.)

21. Gyerőfi Sándor sírverséből kitűnik, hogy gyilkosság következtében halt meg. Síremlékét szomorú apja állíttatta.

(Szeredai i. m. 43—44.)

22. Egy sírvers-töredék szerint a síremléket ismeretlen nevű apának Ferenc fia állíttatta.

(Szeredai i. m. 45.)

A székesegyház művészi értékű ötvösművei túlnyomó részben a déli torony földszintjén, kisebb részben a sekrestyében és a templomban vannak elhelyezve. Ahol az őrzés helyét nem jelzem, a torony-földszint kincstára értendő. A tárgyak adatait a szövegrész sorrendjében közlöm. Majd a szövegrészben nem szereplő kisebb értékű ötvösművek következnek.

1. A Suky-kehely, aranyozott ezüst, vert, vésett, öntött, sodronyzománcos. Gótikus 1450-körül. A talpat, szárat és nóduszt díszítő baldachinokban öntött egész- vagy félalakos szobrocskák vannak. A szobrok a következők: a talpon: zarándok, gyermek, Mária palástban, áldást osztó Krisztus, zarándok, gyermek. A száron alul: Péter apostol, Madonna, János apostol, Lőrinc vértanú, Mária mint a mennyország királynéja, Assisi Szent Ferenc. A nóduszon: idősebb Jakab apostol, Péter apostol, Tamás apostol, a három szent újból megismétlődik. A száron felül lanton játszó angyal, ülő Mária, áldást osztó Krisztus, zenélő angyal, hegedülő angyal és Madonna. A kosáron hat medaillonban finom kivitelű domborművek a következő ábrázolásokkal: Angyali üdvözlés, Királyok imádása, Mária a kis Jézussal, Keresztrefeszítés, Pieta és Imago Pietatis. A talpperemen minuszkulás felirat: ave vas clemencie, scrinivm dylcoris Sacramentv(m) gr(aci)e, pablv(m) amoris In quo svnt delicie celi. A kosár felső peremén ugyancsak minuszkulás felirat: calice(m) istv(m) fecit fieri b(e)neditv(s) de swk nobilis t(ra)nssilvanvs p(er) ip(sv)m q(ve) hvic ec(c)l(esi)e co(n)donatvs. Magassága 27,2 cm. Esztergom székesegyházi kincstár.

2. A Fogarassy-kehely, aranyozott ezüst, vert, vésett, öntött, sodronyzománcos. Későgótikus, XV. század végi. Magassága 22 cm.

3. Kehely, aranyozott ezüst, vert, öntött, zománcos. Későgótikus, XV. század végi. A Batthyaneumban van.

4. A Fronius-kehely, aranyozott ezüst, vert, öntött, sodronyzománcos, későgótikus, XV. század végi, barokk átalakítása 1776 utáni. Felirata bevésve a szárba, az áttört gomb mögött: Renovavit Daniel Fronius An(n)o 177.. die 28 Ma.. A hiányzó betűket és a számot a gomb eltakarja. Magassága 25,5 cm.

A kehelyhez egy 25 cm átmérőjű nagy paténa tartozik, amelynek peremén körbeírt díszes T betű van bekarcolva.

5. Kehely, aranyozott ezüst, vert, vésett, öntött, bőrtűs. Későgótikus, XV. század végi. Magassága 24 cm.

6. Arany lánc, négykaréjokból összeállítva. Késő gótikus, XV—XVI. századi. Említi az 1826-i leltár.

7. Arany lánc granulációs díszű karikákból. Későgótikus, XV—XVI. századi.

8. Fedeles serleg, aranyozott ezüst, a domborművek ezüst színűek. Vert, vésett, öntött, barokk, XVII. századi. A talpperemen két EIS betűs ötvösjeggy. Az 1826-i leltár szerint Hunyadi Jánosé volt.

9. Úrmutató, aranyozott ezüst, vert, vésett. Talpa ovális, hullámos. A talpboltozat kagylós, kartusos. Négy csigás kagylós angyalfejes tagolás között négy dombormű: Utolsó vacsora, Mannaszedés, Mihály főangyal, Nagy Szent Gergely pápa. Nódusza vázaidomú. Keresztelő Szent János domborművével. A fehér és zöld köves ostyaszekrény kartusokkal és kövekkel díszes kerete alatt a Szentlélek galambja, jobbra füstölő, térdelő angyal, balra térdelő főpap, fenn az Atyaisten Krisztus kínszenvedésének eszközeit tartó két angyalka közt. Az Atyaisten felett köves baldachin, legfelül fehér és zöld kövekkel ékes egyenlőszárú kereszt. Az egész ábrázolás mögött dús sugárkoszorú. A talpperemen I K mesterjeggy. Valószínűleg bécsi munka, magassága 104 cm.

Érdekelti bőrtokja aranyozott, nyomottdíszű, vörös bársonnyal bélelt. A tok közepén IHS betűk és kereszt. Az úrmutatót az 1755-i leltár említi először.

10. Keve kanonok kelyhe, aranyozott ezüst, vert, vésett. Barokk, XVIII. század közepi. Talpa kerek, hullámos. A kartusos, kagylós talpboltozaton három dombormű: Krisztus születése, a tizenkét éves Jézus a templomban, Krisztus keresztelese. A szár alján gyöngysor dísz. Nódusza vázaidomú. Kosarán három dombormű: Krisztus ostromozása, Töviskoronázás, Ecce Homo, ezeket virágos, szőlőfürtös, kalászos díszek választják el egymástól. Talpperemén I K mesterjeggy, amely az előbbi úrmutató mesterjegyével azonos. Magassága 26 cm. A sekrestyében van.

11. Zorger Gergely kelyhe. Aranyozott ezüst, vert, vésett, zománcos, barokk, a XVIII. század első feléből. Hatkaréjos, poncolt alapú, kartusos talpán gránátszegélyes ovális lilás-vörös színű, festett zománcképek (Angyali üdvözet, Krisztus születése, Mária bemutatása). Nódusza vázaidomú, három ovális zománcképpel. A kosáron is három zománckép helyezkedik el. Csészéje öblösödő. Talpperemén S T mesterjegy. Magassága 29 cm. Az 1755-i leltárban szerepel.

12. Cibórium, aranyozott ezüst, vert. Barokk, a XVIII. század első negyedéből. Georg Caspar Meichl bécsi ötvös műve (Rosenberg. IV. 7943). Talpa hatkaréjos, rajta Krisztus szenvedésének három domborműves jelenete (Krisztus az Olajfák hegyén, Ostorozás, Tövískoronázás) fejekkel változik. Szárát egyszerű nódusz tagolja. Kosarának beosztása a talphoz hasonló, ismét három domborművel (Keresztvitel, Keresztrefeszítés, Feltámadás). A cibóriumot gyöngy és ametiszt kövek díszítik. Talpperemén három karéjban G C M mesterjegy és 1722-es évszámmal ellátott próbajegy található. Fedele korona alakú, amelyet az ellopott, eredeti fedél helyett Szepessy Ignác püspök készíttetett. Magassága 24,5 cm, fedéllel 40 cm.

Börtokja aranyozott, nyomott díszítésű.

13. Kisebb úrmutató. Aranyozott ezüst, vert, vésett. Barokk, 1747. Talpa hullámos, ovális alakú, rajta kartusos kagylós díszítés. Nódusza vázaidomú angyal domborművével. A fehér- és vörösköves ostyatartó holdacska körül kartusos kalászos keret sugárkoszorúval. Fenn az Atyaisten, felette kereszttel, alul a Szentlélek galambja. A sugárkoszorú hátán három karéjba írt I I K mesterjegy és 1749-es évszámú próbajegy. Alul bevésített felirat:

Obtulit
Ecclesiae P P
Trinitariorn
Maria Anna
Talneckerin
A(nn)o 1747.

Magassága 53 cm. A sekrestyében van.

14. Szentelvíztartó, ezüst, vert. Barokk, 1735. Peremén felirat: BARO GREGORIUS SORGER F(IERI) C(URAVIT) EPISCOPUS TRANSYL(VANUS) ANNO 1735. Öntött sárgaréz fogantyúja újabb. Magassága 14 cm.

15. Ereklyetartó kereszt, ezüst, vert, vésett. Barokk, XVIII. század közepi. Talpa hullámos, ovális, kartusos, kagylós domborított díszekkel. Nódusza vázaidomú. A díszes végű, sima kereszt közepén Krisztus keresztjének ereklyéje üveg alatt. A kereszt sugárkoszorúja fehér és vöröseslila kövekkel ékes. Magassága 52 cm. Az 1755-i leltár említi.

Díszes, arany-nyomásos börtokján koronát tartó két angyalka lebeg.

16. Ereklyetartó, ezüst, vert. Copfstilusú, XVIII. század végi. Egyszerű talpa és szára felett magas üveghengerben Szent László fog. Az üveghenger ezüst lezárásán korona, Batthyány Ignác címerével. Magassága 28 cm. Az 1826-i leltár említi.

17. Feszület, elefántcsont. A korpusz magassága 45 cm. A sekrestye emeletén van.

A szövegben nem szereplő kisebb jelentőségű ötvöstárgyak a következők:

1. Kehely, aranyozott ezüst, vert, vésett, zománcos. Barokk, XVIII. századi. Talpa hullámos, domborított koszorúdísszel, virággal és ovális festett zománcképpel. Nódusza vázaidomú. A kosár a talphoz hasonló díszítésű, de két zománcképe hiányzik. Magassága 26 cm. Az 1826-i leltárban szerepel.

Paténáján IHS bekarcolás.

2. Kehely, aranyozott ezüst, vert, vésett, öntött. Barokk, XVIII. századi. Talpa hatkaréjos, rajta kartusok közt három angyallej. A vázaidomú nódusz alatt öntött ezüst gyűrű. Kosara áttört, három ezüst színben hagyott angyallejjel. Magassága 23,5 cm. Az 1808-i leltár említi.

3. Kehely, aranyozott ezüst, vert, vésett. Barokk, XVIII. századi. Talpa kerek, kosara áttört, ezüst színben hagyott virágdísszel. Magassága 21 cm. A sekrestyében van.

4. Kereszt, ezüst, vert. Barokk, a XVIII. század második feléből. Három kettős csigás lábon áll. Korpusza öntött. A kereszt talpán és hátán három karéjban I G I. mesterjegy és 1768-i próbajegy. Magassága 70 cm.

A hozzátartozó két ezüst gyertyatartó 60,5 cm magas.

5. Füstölő, ezüst, vert, vésett. Barokk, XVIII. századi. Felső része áttört, három arigyalal díszítve. Magassága 25 cm. Az 1826-i leltár említi.

6. Kanonoki kereszt, zománcos. A lila zománcos görögkereszt közepén Szent Mihály zománctestű képe. A kereszt felső szárán korona. Körirata: † SCUTUM CAPITULI ALBENSIS TRANSILVANIAE. Hátán egymásba írt F A I (Franciscus Augustus Primus) és kurzív betűkből: Gratia et Clementia Augustorum. E kereszthez I. Ferenc díszes adománylevelle tartozik 1819-ből.

7. Gyűrű, ezüst, zöldkőves. XVIII. század végi. Batthyány Ignácé volt.

8. Gyűrű, ezüst, elefántcsont domborművel. Barokk, XVIII. századi. Az 1777-i leltár szerint Sztoyka püspöké volt.

9. Fa ládácska, vasveretes. Az 1826-i leltárban szerepel.

10. Kulcs, kettős tollal. A két toll között áttört kördob, egyik oldalán G M E T (Georgius Mártonfi Episcopus Transilvanus) monogrammal, másik oldalon IHS betűkkel és a H felett kereszttel. A déli toronyföldszint vasajtájának kulcsa.

11. Asztalra erősített, kézihajtós káptalani pecsét, valószínűleg a XVIII. századból. A hajtó és a pecsét vasból. Néha még ma is használják.

A nagyszámú és változatosan kialakított ezüst barokk gyertyatartók közül négy a Pájdalmas Anya oltárán, négy Nepomuki Szent János oltárán, négy a Keresztelő Szent János kép alatti oltáron és kettő a Mária-oltáron áll. A régi sekrestyében van még három pár növekvő magasságú barokk gyertyatartó, végül a sekrestyében egy pár. A főoltár hat nagy és négy kisebb ezüst gyertyatartója újjótikus. A Nepomuki Szent János-oltáron még egy barokk ezüst kereszt is található.

A székesegyház jelenlegi leltára 17, többnyire hiányos miseruha felszerelést, 105 miseruhát, 22 dalmatikát, és 6 vecsernyepalástot tart nyilván. A szövegben külön kiemelt barokk ruhákön kívül még akad néhány díszesebb XVIII. századi miseruha, püspöksüveg, palást és dalmatika, a túlnyomó részt azonban a XIX. századi ruhák teszik. Ezek közül Szepessy Ignác, Kovács Miklós és Fogarassy Mihály püspökök ruhakészletei érdemelnek említést.

KÓTÁR A CSONKATORONY EMELETÉN

A felsorolás Möller István számozása alapján történik.

1. Bordatöredék a székesegyház déli mellékhajójából (két vékony hengertag között orrlemez nélküli, vaskos körtetag)
2. A déli kereszthajó nagy rózsablakának töredékei (oszlopfők, oszloptörzsek, felső küllőscor, belső és külső ívrészek)
3. Párkányrészlet sarkán akantuszról kinövő fej
4. A 13. sz. pillérfő sérült eredeti darabja
- 5.—6. Félhengeres bordarészletek
7. Zárókő örvényes rozettával a déli mellékhajóból
8. Gipszöntvények
9. Reueszász párkánytöredék
10. XII. századi attikai lábazat
11. A régi sekrestye kapujának töredékei (csavardíszű oszloptörzsek, oszlopfők, fejlemezek, sarokleveles lábazatok)
12. és 14. Szirénes oszlopfőtöredékek a Várday-kápolnából
13. Gótikus gyámkő
15. Emberfejes gyámkő
16. Akantuszos oszlopfő részlete
17. Szobortöredék
18. Rózsás zárókő a régi sekrestyéből
- 19.—21. Oszlopfő-töredékek
22. Bikára ugró oroszán szobrának töredéke a déli mellékszentélyről
23. Ikeroszlopfő guggoló alakkal
24. Saroklevél töredéke
25. Félz töredéke sárkányokkal
26. Saroklevél
27. Félpalmattákkal díszített faragvány a déli mellékszentélyről

28. Kőlap mesterjeggyel
29. Borda a Lászlai-kápolnából
30. Norman díszítésű kapu hat töredéke
31. Oszloplábazat
32. Oszloplábazat töredéke saroklevéllel
33. Gótikus párkány részlete
34. Párkányrészlet
35. Fejlemez
36. Oszlopfő töredéke a régi sekrestyéből
37. Az egyik Hunyadi-sarkofág részlete
38. Gótikus kőrészlet
39. A déli mellékszentély belső párkányának részlete
40. XII. századi lábazat
41. Párkány részlete
42. Bimbós főpárkány részlete a főszentélyről
43. Levéldíszes párkányrészlet
44. Oszloplábazat
45. Kockaoszlopfő
46. Gótikus fiatoronyvégződés
47. Oszloptörzs
48. A déli mellékszentély sakktábladíszes párkányának részlete
49. Gótikus oszlopfő
50. Gipszöntvény
51. Oszloplábazat
52. Gyám Ábrahám kebele ábrázolással
53. Oszlopfő
54. Vas zsalu a déli kereszthajó résablakából
55. Nyomott kockaoszlopfő az első bazilikából
56. Oszloptörzs végződése a déli kereszthajóból
57. Sárkányos oszlopfő a régi sekrestyéből
58. Lábazat
59. Párkányrészlet a régi sekrestyéből
- 60—61. Párkányrészletek
- 62—65. Gipszöntvények
66. Alapok gipszmodellje az északi oldalon
67. A régi sekrestye feltárásának gipszmodellje
- 68—75. Gipszöntvények
76. Római töredék
- 77—83. Gipszöntvények
84. Faragott kő töredéke
85. Oszlopfő a déli mellékszentélyből
86. Kőfaragójegyek gipszlenyomata
87. Ólomdarab
- 88—92. Római töredékek
93. XI. századi emberfejes oszlopfő

A szalagfonatos XI. századi pillérfőrészlet a görögkeleti székesegyház kerengőjében található.

II. TÖRTÉNETI FORRÁSOK

A SZÉKESEGYHÁZ ÉPÍTKEZÉSE

1. Gyula vezér megtalálja Apulumot.

„... Gyula dux magnus et potens, qui civitatem magnam in Erdelw in venatione sua invenerat, que iam pridem a Romanis constructa fuerat ...”

Bécsi Képes Krónika 30. fejezet. SHR I. köt. 290—291. (Az 1358-ban írt Krónikának ez az adata a XI. századi Gestából való)

2. 1003. István király legyőzi Gyulát.

„A. 1003. Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum regem Inlum cum exercitu venit; quem cum comprehendisset cum uxore et filiis duobus, regnum eius vi ad christianitatem compulit.”

Annales Altahenses maiores és Annales Hildesheimenses.

Gombos, I. köt. 92, 141.

3. 1083 körül. István király megvédi Erdélyt a besenyő támadástól.

„Quadam igitur nocte repente per revelationem quandam expergefactus (sc. Sanctus Stephanus) veredarium quendam infra diem et noctem ad Albam Traussilvanam precepit festinare et omnes irruere manentes ad munitiones civitatum quam citissime posset, congregare. Predixit enim superventuros christianorum hostes, videlicet qui tunc Ungaris imminebant Bessos, et possessiones eorum depredaturos. Vix nuncius mandata regis complevit, et ecce Bessorum inopinata calamitas incendiis et rapinis cuncta devastans, per revelationem dei meritis beati viri concessa animabus hominum salutaris receptacula munitionum.”

Legenda Maior S. Stephani Regis. SRH. II. köt. 389.

4. 1111. A zoborhegyi apátság kiváltságlevele.

Az oklevél megerősítői között szerepel „Episcopus Symon Ultratransylvanus”.

Fejér, VII. köt. 459. — Szentpétery, 43. sz.

5. 1177 körül Caba végrendelete a pannonhalmi monostor javára. A tanúk között szerepel „Gallus comes Albensis Ultrasilvanus”.

Pannonhalmi rendtörténet. I. köt. 605. — Szentpétery, 128. sz.

6. 1199. XII. 14. Róma. III. Ince pápa az erdélyi püspököknek fellebbezési jogot ad.

„... Venerabili fratri Adriano Ultrasilvano episcopo ... statuimus, ... ut si aliquod scriptum contra sententiam, quae contra Plandrenses sacerdotes, qui positi sunt in terra sancti Michaelis quondam decimale, super iure parochiali pro te lata est, per subreptionem appareat impetratum viribus careat, et tuis in posterum rationibus non obsistat.”

Z.—W. I. köt. 4.

7. 1201. Imre király Ugrin győri püspököknek Szántó falut adományozza.

A tanúk között szerepel „Jula voiwoda et Comite Albe Transilvane”.

HO.V. köt. 4—5. — Szentpétery, 195. sz.

8. 1206. II. András Johannes Latinusnak adja Cwezfey-földjét.

Az oklevélben szó van a „iobagiones Albensis castri”-ról.

Z.—W. I. köt. 8—9. — Szentpétery, 223. sz.

9. 1218. IV. 21. Róma. III. Honorius pápa megerősíti Vilmos erdélyi püspököknek a német lovagrend számára 1213-ban tett adományát.

„... W(ilelmus) Ultrasilvanus Episcopus ... ecclesias edificandas ibidem (sc. in terra de Burza) Domui vestre consensu capituli sui concessit ...”

ÁUO. I. köt. 155—156.

10. 1219. Neuca vajda pere a gyulafehérvári káptalan ellen.
 „Cum Neuca Vajuoda direxisset ad iudicium ferri candentis Laurentium de villa Belud contra Capitulum Albensis ecclesie Transilvaniae...”
 Váradi Regestrum. 207. sz. 229.
11. 1222. II. András Gizella királyné koronája fejében a veszprémi egyháznak három falut adományoz.
 A tanúk között szerepel „Reginaldo vltrasiluanienſi ecclesiam gubernante”.
 HO. V. köt. 9—11. — *Szentpétery*, 383. sz.
12. 1231/1280. Gyulafehérvár. A gyulafehérvári káptalan bizonyítja, hogy Peech fia Jovb Gombás földjének felét 20 márkáért eladta Mihály fia Obusnak.
 „Capitulum ecclesie beati Michaelis Transsiluane...”
 OL. DL. 29094.
13. 1241. Rogerius váradi kanonok tudósítása a tatárok által elpusztított Gyulafehérvárról.
 „... Tandem vix octavo die a silve recessu ad Albam venimus civitatem, in qua nihil potuit reperiri, preterquam ossa et capita occisorum, basilicarum et palatiorum muros dirruptos et subfossos, quos nimia Christiani cruoris effusio macularat, ...”
 Rogerius. 40. fej. SRH. II. köt. 587.
14. 1241. A Friesachi Évkönyvek elmondják Erdélynek a tatárok általi elpusztítását.
 „A. 1241. ... exhercitus eorundem Tartarorum ingreditur provinciam que Burza dicitur, ducem exhercitus Transsilvane terre cum omnibus suis interfecit. ... Ceciderunt in civitate que villa Hermanni dicitur plus quam centum milia ... in quodam castro quod dicitur Clusa cecidit infinita multitudo Ungarorum. Idem contigit in Waradino et ... in Alba civitate Transilvana ...”
 Annales Frisacenses. *Gombos*, I. köt. 131.
15. 1246. V. 6. IV. Béla Gallus erdélyi püspök kérésére Gyulafehérvár és egyéb püspöki falvak lakosainak kiváltságát ad.
 „... Gallus episcopus transsiluanus, a nobis humiliter ... postulavit quod cum sua diocesis hostili persecucione Thartarorum ad tantam inhabitancium deveniret raritatem quod a tempore persecutionis usque ad sua tempora nulli vel pauci in Alba, que est sedes episcopatus sui cathedralis ... habeantur inquilini nec illic convenient nisi eos libertate uberionis gracie dignaretur pervenire ...”
 Z.—W. I. köt. 72—73. — *Szentpétery*, 831. sz.
16. 1257. IV. 23. Róma. IV. Sándor pápa az erdélyi püspököknek megengedi, hogy elszegyedett egyháza jövedelmét két templommal vagy kápolnával szaporítsa.
 „... Nos itaque tuis precibus inclinati, ut ad augmentum Divini cultus ipsius Ecclesie redditus augmentare valeas, duas ecclesias seu capellas ad te vel Capitulum eiusdem Ecclesie immediate spectantes singulis ipsius prebendis de consensu dicti Capituli perpetuo annectendo tibi persentium duximus concedendum ...”
 ÁUO. II. köt. 285.
17. 1264. István ifjabb király Gyóni András comesnak adja Germand Pocholka és Cupud birtokokat.
 E községek „sitae iuxta Morisium terras videlicet castri nostri Albensis”.
 Z.—W. I. köt. 94. — *Szentpétery*, 1820. sz.
18. 1265. Gyulafehérvár. Jula mester fia György pulyoni birtoka két részét nővére leánynegyedével együtt eladja Sceгна fia Ivánnak.
 „... presentibus Magistro Nycholao preposito, Alberto cantore, Andrea custode, Ceba Archidiacono de Hungnod, Magistro Regulo archidiacono de Zonuk, et alijs multis canonicis ibidem existentibus.”
 HO. VI. köt. 134—135.
19. 1277. II. 21./1309. A gyulafehérvári káptalan ügyvédje, Philippus de Cingulo, a káptalannak a sebesi dekantus papjai elleni perében elmondja a székesegyház Alárd fia, Gaan által történt elpusztítását.
 „... Cum ipsa universitas (sc. Cibiniensis) ano domini MCCLXXVIIo in dominica Reminiscere super eandem ecclesiam catholicam manu armata irruentes, ipsam hostiliter invaserunt comburentes in eadem ecclesia bene ad duo milia hominum utriusque sexus, et specialiter Agabitum archidiaconum eiusdem ecclesie, Michaelen archidiaconum de Ozd,

Bartholomeum archidiaconum de Kukullu, Racham plebanum et canonicum Albensem Transilvanum et quam plures alios sacerdotes et clericos comburendo et auferendo omnia ornamenta, libros et instrumenta dictae ecclesiae et alia quae dicta ecclesia inibi habebat ..."

Z.—W. I. köt. 254.

20. 1278. VI. 19. Buda. István kalocsai érsek Alárd fia, Gaan és társait a gyulafehérvári vérengzésért kiközösíti.

„(Stephanus) archiepiscopus Colocensis J(ob) Quinqueecclesiensis ... Philippus Vaciensis ... Lodomerius Waradiensis Ty(motheus) Zagrabiensis, Dionysius Jauriensis, (Petrus) Transsiluanus et Povka Syrmienensis ecclesiarum episcopi” tudatják az erdélyi papsággal, „... cum itaque Gaan filius Alardi et suae sequaces malitiae ac inquietatis complices Saxones partium Transiluanarum ecclesiam beati Mychaelis cathedralem rabie diabolica inducit et replet in enormiter combusserint, archidiaconos, canonicos, sacerdotes, clericos et magnam multitudinem Christianorum in eadem et in aliis ecclesiis concremaverint aliosque innumerabiles ubicumque locorum deprehensos interfecerint, reliquias, cruces calices, indumenta sacerdotalia et omnia ornamenta ecclesiarum cum libris aliis rebus sacris necnon thesauro ecclesiae memorata rapuerint, in ususque suos immundissimos usurpaverint, et ideo sententiam excommunicationis inciderint...”

Z. W. I. köt. 131—132.

21. 1278. IV. László a gyulafehérvári káptalannak a tordai sóbányát adja.

„... cum capitulum ecclesiae beati Michaelis Transiluanie ordinatum a sanctis progenitoribus nostris et locatum per furorem et rabiem gentis Saxonicae partis Transiluanie in destructione et combustione ecclesiae eiusdem et concremationem canonicorum fere omnium necnon universorum populorum praedialium per cedem et rabiem Saxonum praedictorum extirpatione adeo sit perditum, desolatum et destructum, immo penitus annullatum, quod nullo modo possit nisi per auxilium regum reformari ... salisfodinam in Torda per se, quam etiam ante destructionem ipsius ecclesiae ob remedium animae carissimi patris nostri regis Stephani felicitis recordationis concesseramus et nunc iure perpetuo ac irrevocabiliter donavimus ... Insuper etiam ad meliorem reformationem et emendationem eiusdem capituli, et ut populi ad terras saepe dicti capituli tali clade desolatas ex novo ad nostram protectionem possint congregari, omnem collectam regalem ... ab ipsis populis capituli universis exigendam, eidem capitulo iure perpetuo donavimus.”

Z.—W. I. köt. 133—134.

22. 1282. III. 21. Zaka. IV. László az erdélyi püspök népeit felmenti a vajda és megyésispánok joghatósága alól.

„... venerabilis pater Petrus dei gratia episcopus Transiluanus ... postulavit, quod cum sua diocesis hostili persecutione Saxonum et diversarum guerarum regni nostri nobis in tenera aetate constitutis, ad tantam inhabitantium devenerit raritatem, quod usque ad haec tempora pauci in Alba, quae est sedes episcopatus sui cathedralis, et in villis suis sive curtibus pontificalibus ... inquilini habeantur.”

Z.—W. I. köt. 142—143.

23. 1284. I. 1. IV. László Rofoyn Comes hű szolgálataiért neki Mocs falut adományozza.

„... pro morte Nycolai ... fratris eiusdem (sc. Rofoyn), qui in bello, quod idem Nycolaus electus de precepto nostro, contra Gyan, filium Alardi, in partibus Transiluanicis pro conservatione fecit incolarum partis illius extiterunt (sc. cum fratre Ladislao) interfecti.”

Deutsch-Firnhaber, 134—135.

24. 1285. V. 27. Gyulafehérvár. IV. László megerősíti a gyulafehérvári káptalan t Orbó birtokában.

„Nos Ladislaus dei gracia Rex Hungarie memorie commendantes significamus vniuersis, quod cum nos Albam Transiluanam ad ecclesiam beati Michaelis Archangeli causa deuotionis accessissemus ...”

HO, VIII. köt. 237 — OL. DL. 30583.

25. 1287. III. 16. Gyulafehérvár. A gyulafehérvári káptalan átírja a Gerendieknek Cute tordai várjobbággal kötött adásvételi szerződését.

„... post combustionem ecclesie nostre et amissionem sigilli nostri per totam Transiluaniam publice proclamari fecissemus vt quicumque litteras vel priuilegia cum adrenouandum cum nouo sigillo reportarent Comes Petrus et magister Saulus concanonicus noster filij Sam-

sonis corporaliter coram nobis constituti exhibuerunt privilegium suum ipso antiquo sigillo nostro ante combustionem ecclesie nostre seu perdicionem sigilli nostri sigillatum ..."

OL. DL. 1184.

26. 1287. XI. 1. Gyulafehérvár. Péter erdélyi püspök szerződése János kőfaragómesterrel:

„Nos Capitulum ecclesie beati Micaelis archangeli Traussilwane memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis quod magister Johannes Lapicida filius Tynonis de ciuitate sancti adeo dati in propria persona coram nobis constitutus Ex pacto inito cum venerabili patre domino P(etro) Episcopo prelato nostro obligauit se elevaturum murum ecclesie nostre videlicet ecclesie beati Micaelis archangeli et ipsius muri adiacencia preter columnas simul cum Turri seu campanili intus et exterius cum lapidibus politis preter interiorem partem Turris a parte meridionali incipiens ab antiquo opere et continuans ipsi antiquo operi iuxta hostium per quod dominus Episcopus in ecclesiam intrare solet, et in suum redire pallacium. in ea altitudine intoto, in qua, murus ipsius ecclesie supra dictum hostium per antiquum opus extitit eleuatus. pro quinkaginta marcis terrestres argenti et minoris ponderis. de quibus quinkaginta marcis, pro dicto magistro J. ratione cuiusdam homicidi alio die albe perpetrati idem dominus Episcopus in memorati operis incoacione soluit octo marcas. et intoto eidem magistro J. complebit interminis in fra scriptis. a data uidelicet presencium usque octavas passce singulis mensibus singulas marcas persoluet. in ipsis enim octavis passce dabit sex marcas. in octavis assensionis domini decem marcas. in festo sancti Johannis baptiste iterum decem marcas. in festo beati Jacobi apostoli residuas decem marcas proximo venturis. ita tamen quod si forte idem magister Johannes opus dictum ante ipsa tempora perficere poterit dominus Episcopus similiter ante eadem tempora quantitatem memorate pecunie scilicet ipsarum quinkaginta marcarum sibi tenebitur intergere. nichilominus ab ipsa data presencium pretactus magister Johannes cum uno socio sibi adiuncto in poliendis lapidibus statim absque medio aliquo debet ipsum opus incoare. et per totam iemem absque aliquali intermissione laborare. lapides tamen, cementum, arenam aquam, et lignamina si que erunt pro ipso opere necessaria dominus episcopus deferri faciet et deponi iuxta ecclesie fundamentum ponenda, ordinanda, et locanda in opere pro ut debent laboribus magistri Johannis memorati. perfecto enim opere, dominus episcopus secundum suum honorem assumpsit se uestiturum magistrum Johannem supradictum. Datum in festo omnium sanctorum anno domini millesimo ducentesimo octogesimo septimo.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. fasc. 5. nr. 11.

Z.—W. I. köt. 156.

27. 1288. Mykud bán Torda megyei Szentmiklós nevű birtokát a gyulafehérvári székes-egyház építésére adja.

Mykud bán és néhai fivére, Imre mester a Szentföldre akartak zarándokolni, e fogadalmukat azonban teljesíteni nem tudták. Pülöp fermoi püspök pápai követ ezért úgy határozott, hogy „in commutationem nostri itineris, propter laudem nominis omnipotentis Dei, Beatissimae Mariae semper uirginis nec non omnium Sanctorum ad utilitatem, uel opus alicujus ecclesiae quinquaginta marcas offerremus”. Ennek fejében „possessionem nostram Scenthmyklous nominatam ... exdonacione Belae Regis ... in Comitatu de Torda juxta fluvium Aranas... tradidimus ... ratione operis ecclesie Beati Mychaelis Archangeli venerabili patri domino Petro Dei gratia Episcopo Transilvano... Datum Albae...”

ÁUO. IV. köt. 332—334.

28. 1289. VIII. 6. után IV. László megerősíti a gyulafehérvári káptalant az alvinci sóvám élvezetében.

„... cum nos ad ecclesiam beati Mychaelis cathedralis de Alba Transilvana causa devotionis accesseremus, canonici eiusdem ecclesie nobis humiliter supplicarunt, quod super duabus partibus tributi portionis regalis... in Wynch inferiori in salibus aquaticis, descendentibus per Morisium in navigio per dominum Andream regem avum nostrum eidem ecclesie collatis... eidem dare... dignaremur, quod quidem eorundem privilegium a rege Andrea... concessum ... tempore Geanini filii Alardi in concrematione ecclesiae beati Mychaelis combustum exstisset...”

Z.—W. I. köt. 161.

29. 1289. IX. 1. Apold. IV. László Péter erdélyi püspöknek visszaadja a régebben általa elvett birtokokat.

... possessiones donaticias per Inclitos Reges et Illustres, Belam videlicet... avum nostrum, et Stephanum... patrem nostrum, nec non per nos, Ecclesie Beati Michaelis Cathedralis datas... scilicet villam Culuswar cum suis pertinenciis, et villam Albensem cum territorio suo uniuerso... Ecclesie alienassemus..."

ÁUO. IV. köt. 336—337.

30. 1291. V. 31. Gyulafehérvár. Péter püspök szerződése a szász ácsokkal a székes-egyház tetőzetének elkészítésére.

„Nos capitulum ecclesie beati Michaelis arcangeli Transsiluane damus promemoria. quod venerabili patre domino P. Episcopo prelato nostro a parte vna. Syfrido de Crakow Jacobo Albensis Herbordo de Vrbow et Henc de keluk carpentarijs personaliter constitutis ex altera, iidem carpentarij cum ipso venerabili Petro super totali ligneo opere seu tegumento katedralis ecclesie beati Michaelis arcangeli fecerunt pactum tale coram nobis. Quod scilicet preter tectum. Quod debet elenari super altare beate virginis, et wltam existentem in ala wlte ipsius altaris beate virginis contigua. Item preter tectum altaris beati Johannis baptiste et eciam sacristie seu camere. Item preter tectum, quod esse debet super altare beati Petri apostoli. Necnon preter tectum, quod debet fieri super alam ipsius ecclesie beati Michaelis ab aquilone adiacentem. wltas omnes superiores, et receptacula omnia, incipientes ab oriente, usque finalem wltam ab occidente super magnum hostium eleuatam. Ac a supremitate ipsius wlte deorsum, sicut prius fuerat, usque hostium memoratum. Item incipientes de cornu a meridie super magnam fenestram. eleuato usque aliud cornu ecclesie ab aquilone eleuatum. Wltas exutrage parte Turris medie, erecte super wltam existentes. ac eciam ipsam Turrim reparabunt. Et tegent, sicut prius fuerant pro nonaginta marcis indenarijs et argento tunc currentibus uel in alijs rebus quibuscunque condigne dumtaxat extimatis, et viginti quatuor uulnis de panno dorni. Per ipsum dominum Episcopum eijsdem carpentarijs secundum modum sub scriptum dandis et soluendis. Duodecim scilicet marcas soluet eis cum carpentarij siluam intrabunt in primis pro trabibus et tygnis excidendis quibus ad ecclesiam transportatis. Cum in siluam redibunt pro secandis asseribus dabit eis duodecim marcas iterato. Post hec similiter duodecim marcas dabit cum eleuatum et perfectum fuerit opus tecti quod esse debet super magnum altare usque dictam mediam turrim. Sitam super wltam. Item cum ipsam turrim modo debito reparabunt et cooperient eis similiter duodecim marce persoluentur. Item dum wltam ab ipsa Turry usque cornu dexterum existentem tegent, duodecim marcas accipient. Item cum wltam existentem inter eandem turrim et cornu sinistrum cooperient, modo simili duodecim marcas habebunt. Item accipient duodecim marcas. Postquam cooperient wltam finalem. Ab ipsa turri uersus partem occidentalem protendentem. Item postremo, cum opus super magnum hostium ab occidente in primo nominatum usque arcem seu supremitatem wlte finalis erit reparatum, et tabulatum sicut prius fuerat, dabuntur eijsdem carpentarijs sex marce residue et viginti quatuor wltne de dorni panni memorati. Ita tamen. Quod clauos et ligamina ac alia necessaria dabit dominus Episcopus. Et quod etiam lignamina onia, quouis modo nominata, et necessaria, de silua, ferre ad ecclesiam tenebitur dominus Episcopus. Sed cesa et secta ac preparata usque consumptionem totalis operis, erunt per ipsos carpentarios, et labores ac expensas eorundem. Item notandum quod totum predictum opus ecclesie beati Michaelis arcangeli ut absque omni interualo et mediacione alicuius alterius operis per predictos carpentarios iuxta pactum premissum procuretur et cicius quam esse poterit perficiatur, pro Syfrido et Jacobo ante dictis magister Arnoldus concanonicus noster pro Herbordo predicto comes Daniel de Vrbow et pro Henc memorato comes Daniel filius Chel fideiussores extiterunt. Pacto huiusmodi interueniente inter ipsos quod si quem carpentarium lecto egritudinis uel morte contingeret prepediri, equalem sibi carpentarium suus fideiussor iuvenire debet et statuere ad ipsum opus donec per modum debitum intoto perficiatur. Datum infesto ascensionis domini. Anno eiusdem millesimo ducentesimo nonagesimo primo.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára, fasc. 5. nr. 10.

Z.—W. I. köt. 179.—180

37. 1298. I. 13. Gyulafehérvár. Péter püspök Marosújvár és Faludi birtokokat Mykud bán magyarlónai birtokaért elcsereéli.

... Venerabilis pater Petrus dei gratia episcopus Transiluanus prelatus noster, qui diligenti studio statum ecclesie beati Mychaelis augmentavit et in suis possessionibus de die in diem studet ampliare...”

Z.—W. I. köt. 209.

32. 1299. III. András megjárátja Borbánd és Krakó határát.

„... post exustam per Saxones cathedralem ecclesiam Albensem ac capitulum eiusdem et post amissa privilegia capituli cum sigillo ...” állapítja meg az egyház birtokait a király s ezek között Borbánd és Krakó határait.

Z.—W. I. köt. 213—214.

33. 1302. II. 18. Várad. Bogouch comes Bázna nevű birtokát adja a gyulafehérvári székesegyháznak.

„... Comes Bogouch filius Inok... cum iam in diebus suis processisset et heredum careret solacio ecclesiam beati Michaelis archangeli in Alba... Bozna uocatum in commitatu de Kukullu inter fluuios Kukullu existentem quam ex collacione... domini Ladizlai regis clare memorie... dixit se possidere...”

OL., DL. 28049. — Z.—W. I. köt. 222.

34. 1309. I. 8—VII. 3. Buda. A gyulafehérvári káptalan pere a sebesi dékánátus papsága ellen.

Philippus de Cingulo a gyulafehérvári káptalan ügyvédje Gentilis bíboros megbízottja előtt elmondja a szászok 1308-ban történt támadását. „... anno praeterito de mense Februarii feria secunda post dominicam Exurge eadem Cibiniensis universitas et communitas cum sacerdotibus decanatus de Sebus manibus armatis ecclesiam beati Michaelis Transiluanorum hostiliter invadentes in clericos et sacerdotes eiusdem ecclesiae manus violentas turpiter iniecerunt, usque ad cancellos et sacristiam eiusdem trudendo et fugando eosdem exsertis gladiis et sagittis contra eos, prout de his est publica vox et fama in regno Vugarico et partibus illis.”

— A per folyamán később az ügyvéd újból elmondja, hogy a sebesi papok „... iniuriöse et violenter hostiliter cum magna comitiva equitum clericorum et laicorum armatorum ecclesiam beati Michaelis Transiluanam intraverunt, ostia praedictae ecclesiae claudendo ac custodes ibidem ponendo et insultum fecerunt in canonicos eiusdem ecclesiae ad capitulum convocatos, percutiendo et verberando quam plures clericos et beneficatos eiusdem ecclesiae, fugando etiam et trudendo canonicos praedictos... usque in sacristiam ecclesiae supradictae, quam iniuriam nollet praedictum capitulum substinuisse pro mille marcis fini argenti ad pondus Budense.”

Z.—W. I. köt. 254, 288.

35. 1319. IX. 26. Kalabar. A gyulafehérvári káptalan a király előtt tiltakozik az ugo-csai főesperes bizonyos területre vonatkozó illetékessége ellen.

A király megállapítja a Tisza és Borsva között a gyulafehérvári egyház illetékességét. „Iura ecclesiastica inter fluuios Tycie et Burzua ecclesie beati Michaelis archangeli de Alba Jule... reddidimus.”

OL., DL. 30603.

36. 1322. IV. 18. Torda. Vita a Küküllő megyei ispán joghatóságáról Almakerék és környékének birtokaira vonatkozóan.

„Nos Thomas woywoda Transiluanus... significamus quod cum anno domini millesimo trecentesimo vigesimo secundo in octavis Pasce in Kereztes vna cum regni nobilibus Siculis et Saxonibus ubi dominus episcopus Transiluanus et discreti viri intererant congregationem celebrassemus generalem magister Gyegus filius Nyculai pro se et pro fratre suo comite Iacobo filio Apa astando nobis significare curavit, quod comes de Kykulle quasdam possessiones suas Almakerék, Keresd Beseé, Feltevteluke, Vyfalu et Rundal cum suis pertinentibus uellet adtrahere seu ampliare ad suum iudicatum unde cum nos dominum episcopum ac discretos viros de capitulo et vniuersos nobiles Syculos et Saxones interrogassemus ut predictae possessiones in quo commitatu dinoscantur adiacere pariter et vna uoce responderunt quod a tempore dedicationis ecclesie beati Mykaelis archangeli Transiluanie prefate possessiones essent et fuissent ad comitatum Albensem pertinentes seu expectantes. Datum in Torda anno et termino supradictis.”

OL., DL. 62681. — Z.—W. I. köt. 361.

37. 1332. Pápai tizedjegyzék.

„Johannes plebanus Albensis solvit XI. denarios.”

Mon. Vat. I/1. 98.

38. 1346. VIII. 28. Várad. A váradai káptalan László erdélyi kanonok kérelmére bizonyítja, hogy Péter alvajda Váradja község statutiójakor fenyegetőzött, hogy a székesegyházait és a káptalan minden birtokait úgy kell felégetni, mint Alárd fia Gaau idejében.

Beke, Gyf. 121. sz. Tört. Tár (1889) 756.

39. 1348. IV. 14. Várad. A váradai káptalan bizonyítja, hogy Balázs fia, Illés fiai és fivére nevében Gáld ötödik részét a gyulafehérvári székesegyháznak adományozza.

„... Nobiles de Gald quintam partem possessionis Gald ipsos iure hereditario contingentem cum iure patrociniatus ecclesie beate Elizabeth in facie eiusdem possessionis situate ecclesie beati Michaelis Archangeli Transilvanie ac Episcopatus donassent.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. fasc. 3. nr. 45.

Regestáját l.: *Beke*, Gyf. 122. sz. Tört. Tár. (1889) 756.

40. 1355. VII. 8. Gyulafehérvár. Lajos király engedélyt ad arra, hogy a gyulafehérvári székesegyház számára a nemesek hagyományozhassanak.

„... volentes ecclesie eiusdem Albensis kathedralem insignem in partibus Transsilvanie constitutam ... dotare (sc. nobiles) ... Datum in Alba Gyulae...”

OL.Dl. 30692.

41. 1407. X. 17. Szentimre. Váradja és Lumbfalva határjárása.

„Magister Michael filius Voyuode de Waradija ac archidiaconus de Hunyad” Váradja és Lumbfalva között úgy jelöli meg a határokat, amint azokat azok az oklevelek tartalmazzák „quequidem (sc. littere) de ecclesia seu Sacristia sancti Michaelis Archangeli Transsilvanensis tempore disturbij per Saxones fuissent deportate pariter et ablate”.

OL.Dl. 30412. és 30413. — Z.—W. III. köt. 440.

42. 1407. III. 25. Buda. Említés történik Antal plébánosról.

„magister Anthonius plebanus de Choro...” szerepel mint a gyulafehérvári káptalan kiküldöttje.

OL.Dl. 29749.

43. 1439. VII. 24. Gyulafehérvár. A gyulafehérvári káptalan Pálóczi György, előbb erdélyi püspök, majd esztergomi érsek végrendeletileg a székesegyházra hagyott 1000 forintját átveszi.

„Honorabiles viri domini et amici nostri in Christo Reuerendi. Nouiter in vigilia festi beati Jacobi Apostoli ex mandato et conuocatione Reuerendi in Christo patris et domini domini Georgij episcopi Transsiluanensis domini et prelati nostri in Sacristia Ecclesie nostre capitulariter nos fore congregatos ubi idem dominus noster prelatus produxit in medium nostri quasdam litteras Venerabilis et Egregij domini Petri Agmandi decretorum doctoris Archidiaconi de Zolnok in dicta ecclesia nostra necnon Strigoniensis et Varadiensis ecclesiarum canonici, in quibus continebat, quod quondam Reuerendissimus in Christo pater et dominus Dominus Georgius Archiepiscopus Strigoniensis Dominus et fautor noster specialis in sua vltima testamentaria dispositione, pro anime sue refrigerio et salute, ob spem et deuotionem, quam habuisset in beatissimo Michaeli Archangelo patrono nostro pro fabrica et reformatione ecclesie nostre ac defectus et deformitatis eiusdem proterina (?) ipsorum Turcorum perfidissimorum nouiter illorum restauratione Mille florenos auri puri testamentaliter inter alias suas salubres ordinationes legauisset, quibus quidem nobis productis et superinde tractatibus habitis Idem dominus noster Episcopus nobis contulit, quod predicti floreni per executores predicti testamenti non restituerentur, nisi cum homine suo vnus ex nobis concanonicus noster ad repetendum et leuandum predictum testamentum mitteretur. Quo attento nos honorabilem virum Magistrum Stephanum concanonicum nostrum presencium ostensorem nomine nostro cum sufficiente mandato simul cum homine prefati domini nostri Episcopi duximus ad v. h. translegandum Dantes eidem plenam et omnimodam facultatem, vt ipse nomine nostro super solutione prefati testamenti vos quietare valeat possit prout melius et vberius immo videbitur expediri. Datum in die prenotato Anno domini Millesimo quodringentesimo Tricesimo nono.

Capitulum ecclesie

Transsiluanensis.”

Az esztergomi káptalan országos levéltára. Capsa 9. fasc. 2. nr. 1.

44. 1461. Kolozsmonostor. „Jacobus Lengel Castellanus Castri Albensis” Máté püspök nevében tiltakozik a Váradja felé eső püspöki földeknek és a városi földeknek a káptalan általa való elfoglalása ellen.

OL.Dl. 36392. 134.

45. 1461. VII. 15. Kolozsmonostor. A gyulafehérvári káptalan Ompoly folyó mellett földjének határjárása.

„... incipiendo a porta Capituli, que communi vocabulo vocatur porta sancti Georgij...”

OL.Dl. 28852.

46. 1467. VI. 2. Kápolna. A kolozsmonostori konvent jelentése néhány gyulafehérvári kanonok megtámadtatása és jószágaik elvétele miatt. A támadók Miklós püspök emberei, a város és a vár lakosai, akik e hatalmaskodást „ex promissione et voluntate Petri Wethesy et Michaelis Castellatorum eiusdem Castri Albensis” hajtják végre.

OL.Dl. 30882.

47. 1469. X. 7. Várad. Miklós kükkülei főesperes, erdélyi helytartó a káptalant értesíti, hogy a királyi parancs szerint a gyulafehérvári várat földig le kell rombolni és a sáncokat be kell tölteni.

Beke, Gyf. 332. sz. Tört. Tár (1890) 150.

48. 1477—79. Szerepel „Simon decretorum doctor plebanus ... vicariusque Ecclesie Albensis Transsiluane”.

OL.Dl. 28349.

49. 1490. V. 6. Gyulafehérvár. Kolozsmonostori Jó Bereck közjegyző egy Kondé György és Illyésházi Mátyás gyulafehérvári prépost közötti vitás ügyet oklevélbe foglal „in Sacristia Cathedralis Ecclesie beati Michaelis Archangeli Albensis Transilvanie.”

HO. V. köt. 371—376.

50. 1492. VI. 29. Gyulafehérvár. Szerepel mint a gyulafehérvári káptalan embere „Dominicus presbiter Cappellanus Reverendi dominj nostri prelatj in Castro suo Albensi constitutus”.

OL.Dl. 29551.

51. 1492. IV. 24. Róma. Benedek gyulafehérvári plébános a római Szentlélek Társulatba lép.

„Ego Benedictus plebanus in Alba gyula intravi sanctam confraternitatem die 24 Aprilis 1492.”

Mon. Vat. I/5. 13.

52. 1501. Kolozsmonostor. Tordai Péter Mindszent nevű birtokát a gyulafehérvári székesegyháznak adja.

„Petrus Thorday de Myndsent et domina Sophia consors eiusdem ... totalem possessionem ipsorum Myndsent ... pro refrigerio animarum ipsorum ... Ecclesie Beati Michaelis archangeli in Alba Gyula constructe ac per eandem honorabili Capitulo ecclesie eiusdem dedissent.”

OL.Dl. 36405. 74. 1.-75.

53. 1507. VIII. 17. Gyulafehérvár. Szerepel „Nicolaus Erdew de Madaras prouisor curie huius castri Episcopalis Albensis”.

OL.Dl. 30337.

54. 1512. II. 4. Valpo vár. Perényi Imre nádor a hívő lelkek oltára házának kiváltságokat ad és felruhazza azokkal a szabadságokkal, amelyek az oltárigazgatók házaikra illetik.

„... nos habentes respectum tum ad servicia venerabilis magistri Iohannis Archidiaconi Thylegdiensis Canonici Ecclesie Albensis Transilvane nobis et Reverendo Domino Episcopo eius ecclesie filio nostro charissimo exhibita, tum vero salutaria eius opera, cum nobis non incognitum sit: quanto studio: quanta vi animi sui alacritate idem annis istis elapsis Reformationem porticus pretacte Ecclesie Albensis ad utilitatem non solum ipsius domini Francisci nati nostri, verum etiam decorem ipsius ecclesie incubuerit: ut eam porticum afabre factam, citra desidiam consumaverit: in qua in titulum fidelium animarum altare pro celebranda perpetua missa extruifecerit: domum illam lapideam contigua vicinitate domus altaris Sancte Anne septentrionem versus in oppido Albensi habitam per eundem Magistrum Iohannem a tracta Reverencia Reformatam, Rectori predicti altaris piarum animarum in prescripta porticu extractj...”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. fasc. 5. no. 18.

Regestáját l.: Beke, Gyf. 420. sz. Tört. Tár (1891) 113.

55. 1516. I. 30. Buda. II. Ulászló király a gyulafehérvári káptalannak megparancsolja, hogy a gyulafehérvári vár régi romlott falait az egyház megerősítésére és a haza védelmére igyekezzenek erős új kőfallal és fedéllel megerősíteni. E célból 200 aranyforint értékű só kiutalását ígéri meg.

Beke, Gyf. 429. sz. Tört. Tár (1891) 114.

56. 1516. VIII. 25. Buda. Lajos király elrendeli az erdélyi káptalannak, hogy László János telegdi főesperest vezesse be Ispánlaka, Váradja és Táté részbirtokaiba.

„... Johanni Archidiacono Thilegdiensi ac per eum altari fidelium animarum in porticu
sew capella per eundem Magistrum Johannem Archidiaconum ad latus eiusdem ecclesie Transil-
vanensis a parte septentrionali constructa...”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. fasc. 1. no. 48.

Regestáját l.: *Beke, Gyf.* 430. sz. *Tört. Tár* (1891) 114—115.

57. 1521. VII. 28. Gyulafehérvár. Szentkirályi Tamás gyulafehérvári jószágkormányzó
ingóságainak leltára.

„1521 dominica die panthaleonis martiris Ego Thomas de Zenth Mihal prouisor curie
Albensis Transsiluanensis fateor et recognosco per hunc cyrograffum has res meas infrascriptas
medio Magistri Simonis de Enyedino majori canonici Albensis apud manus fidelis prouidi
Georgij Fenesther ciuis iurati Cibininensis deposuisse

Cuppe argenteae deaurate 12

Cuppa argentea super Zerechijendio deaurata

piccaria argentea 2

piccarium argenteum cum floribus et pede

peluis argentea cum fusorio argenteo vnum par

Salina deaurata ex argento 2

Cheze ex argento

Pranea totaliter in vaginis ex argento

Bijchak de argenti in parte deauratum

Baltheus Hwzaronis de argento deauratus in parte

Antella pro equis deaurata

Kopch pro Hwzaronibus de argento deaurata octo par

Balteus pro mulieribus super Maijcz de argento deauratus

Levegheu pro mulieribus de argento deaurata in vna ligatura 11

coclearia argentea 24

coclearia argentea deaurata noua 2

coclear argenteum deauratum curtum antiquum

Furce argenteae 4

Boglaar ad vnum paruum Maijcz sufficiens

piccaria argentea in vnum composita cum coopertorio cheze 6

coclearia argentea curta 5

Nasfa aureum cum lapidibus preciosis et gemmis

Annulj aurei cum lapidibus preciosis 10

Arauzeni in particulis

In auro puro ducati

Iterum in auro per Magistrum Simonem ex cimento extracti et

ibidem depositi ducati

Piccaria argentea mediocra noua 2

Cuppe deaurate magne 2

Piccaria argentea in vnum composita 5

Piccarium argenteum magnum 1 maiora 2

Cheze argenteum

Salinum argenteum deauratum

Furce due ex argento et tercia de sette argentata

coclearia argentea 13

frame argentate 2

Nasfa paruum aureum cum lapidibus et gemmis preciosis

Sube mardurine subducte due

scutelle plumbee, disci ... derekal

Matracz, tapeta magna 2 et mediocra ad mensa conueniencia 4, ladula deferrata
magna pulchra et alia parua, ventillabrum manuale cusini de cute.”

OL.Dl. 82577.

58. 1524. X. 22. Várdaj Ferenc erdélyi püspök végrendelete.

„... corpus... humanum in ecclesia sua cathedrali Sancti Michaelis archangel,
tandem vero finito sacello Sanctae Annae ad latus ecclesiae cathedralis erecto, transferen-

dum ... Item ad erectionem sacelli Sanctae Annae, et consummationem, altaris quoque in eodem sacello constructionem, legavit florenos quingentos...

Item pro turri reformanda, quae est ad iannam maiorem ecclesiae Sancti Michaelis legavit florenos mille et quadringentos...

Item ad moenia reficienda, et munitiones ciuitatis Albensis, legavit florenos quingentos...

Item pro tectura ecclesiae cathedralis et pauimento aequando, florenos centum..."
Bunyilay, 27—28.

59. 1525. VIII. 21. Buda. II. Lajos elismeri, hogy Várdy Ferenc erdélyi püspök által a székesegyház építése számára végrendeletileg hagyott 8000 forintot felvette és ezt az összeget a királyi jövedelmekből Gosztonyi János püspöknek meg fogja fizetni.

Beke, Gyf. 840. sz. Tört. Tár (1893) 299.

60. 1525. X. 4. Buda. II. Lajos az ország védelmére szükséges gyulafehérvári vár megerősítésére 2000 forint értékű sőt adományoz.

Beke, Gyf. 841. sz. Tört. Tár (1893) 299.

61. 1545. V. 10. Gyulafehérvár. A gyulafehérvári káptalan Mihály szebeni ácsmesterrel a déli torony helyrehozatalára szerződést köt.

„1545 Dominica Rogacionum facta est cum Magistro Michaeli Carpentario Cibiniensi pro edificando turri templi S. Michaelis Albensis Ecclesie cum omnibus suis edificijs item gradibus universis Bonomodo ordinandis et ad hoc necessariis que ad novam turris edificationem decenter conveniunt. Item in eadem turri debeat ipse Magister Michael in quattuor partibus edificare et erigere quattuor pyramides? et ipsa Turris in omnibus sui edificijs per omnia similis esse debeat Turri civitatis Hystriensis aut Cibiniensis nec minimo (!) defectus in ea committitur facta est autem convencio in florenis ducentis necnon pro quotidiano victu ipsius et Servorum eius dandi sunt cubuli Tritici triginta, Tria vasa vinorum duo larda et florenos tres pro carnibus emendis pro ipsius Magistri Michaelis Arbitrio.

Item ipsa convencio facta est per dominum Franciscum doctorem Vicarium et Nicolann Werewczey Archidiaconum Hwnyadiensem Decanum presentibus ibidem Magistris Joanne de Thywys Archidiacono Thylegdiensi et Nicolao Mohay canonico Albensi necnon testibus ad premissa requisitis item eodem die in sortem premissae Convencionis dati sunt per prefatum dominum decanum floreni quadraginta ipsi magistro Michaeli."

A gyulafehérvári káptalan levéltára, fasc. 3. no. 17.

Regestáját l.: *Beke*, Gyf. 522. sz. Tört. Tár (1891) 128.

62. 1555. VIII. 23. Gyalu. Bornemissza Pál erdélyi püspök levele, amelyben a káptalant ntasítja az erdélyi egyházmegye és a gyulafehérvári székesegyház történetére vonatkozó okmányok összegyűjtésére és feldolgozására.

„Wenerabiles Domini et fratres nobis honoraudi!

Salutem! perscripsit ad nos vir eruditus Georgius Vernerus se habere in animo, imo jam velle ut gesta Rerum Vugaricarum per publicam editionem suae lucubrationis memoriae consecret perpetuae. Cumque nos jam pridem ad eam rem promovendam atque illustrandam tum etiam locupletandam quaedam de exordio et fundatione Ecclesiae veszpriniensis illi ipsi suggererimus habeatque aliarum jam Metropolitaram Ecclesiarum totius Regni Hungariae praeter Albensem originis cognitionem, petit nunc a nobis ut idem ipsorum de Ecclesia Albensi faceremus imprimisque ut adnotaremus quae ejus sit origo, fundatio, a quibus suscepit incrementa, ornamenta, opulentiam idque genus alia. Denique si quae extarent antiqua diplomata ex quibus id ipsum de quo fit mentio accuratius intelligi posset, ut ea omnia transcripta et in unum digesta ad se transmitteremus. Quare hortamur fraternitates vestras, et nihilominus vobis etiam praecipimus, ut quamprimum praefatum negotium fundationis ipsius Ecclesiae Albensis deputatis ad id idoneis personis ut sunt: Magister Mathaeus Bathai, Magister Ambrosius Mosdosy, Magister Albertus Custos, et aliis etiam qui ad id obeundum idonei videbuntur, nobis diligenter, necnon summa cura ac sollicitudine prout se se res habuerint perscribat; Idque ex privilegiis vetustissimis istius Ecclesiae bona ex parte colligere poteritis, addentes peristases quo tempore et sub quo Rege et a quibus et propter quam causam ista Ecclesia fuerit combusta, et qui Capitulares Canonici fuerint tunc extincti. Id autem erit pulcherrimum, ut Posteritas sciat, proinde etiam atque etiam mandamus sine ulla dilatione hanc rem perficiatis. Easdem feliciter valere optamus. Datum ex arce nostra Gyalu 23. Augusti MDLV

Paulus Bornemissza

Episcopus Transylvanus
Venerabilibus in Christo Fratribus toti Capitulo Ecclesiae nostrae Albensis etc Nobis
Honorandis"

ALK. A kolozsvári református kollégium Székely-féle kézírata, IV. 425—26.

63. 1568. Az ez év január 5-én Tordán tartott országgyűléssel kapcsolatban egykorú feljegyzés: „Ante vero priusquam Princeps Alba se in haec comitia conferret, ibidem Albae ad horam vespertinam quintam, post solis occasum sphaerae in cacumine turris, quae deauratae sunt, ardere visae sunt.”

Kolozsvár, Lyceumi könyvtár. 55387. sz. kötet.

64. 1601. Egykorú tudósítás a gyulafehérvári székesegyház feldúlt állapotáról.

„Mikor az három bassa Sigmondot az goroszloi clades után Erdélybe béhozták volna, és Fejerváron látták volna az öreg templomban az sok egyéb pusztításokat: papirosoknak, könyveknek, régi jó leveleknek káptalanban való könyveknek szaggattatását” csodálkoztak s arra hivatkoztak, hogy Székesfehérváron és Esztergomban a török minden ilyenfajta értéket érintetlenül hagyott meg.

ETA. I. köt. 203—204.

65. 1603. Bethlen Farkas tudósítása a székesegyház 1603-i égéséről. A várat védő németek a városban tartózkodó és Bethlen Gábor parancsnoksága alatt álló csapatok megzavarása céljából felgyújtottak a városban néhány házat, a szél a tüzet átvitte Izabella királyné palotájára. „Constiterat hic incendium objectu summi Templi, testaceis imbricibus tecti, nisi Turris major tota aula, temploque sublimior, ab Isabellanis Palatijs avide excepisse flammam: illa enim pineis asserculis serie inter se connexis imbricata erat, licet non contemnendo opere, corruptelae tamen facile obnoxio. Huc ubi impetus flammae assuxit, protinus ab imis sugrundiis ad supremum usque apicem transmisit feralem ignem. Quapropter omnes contignationes, trabes, tabulata, ingens ac sonorum Horologium, aeneae Campanorum moles, ardui operis et praecellentis, horrendo incendio correptae ac liquefactae, in cinerem ac informe aes sunt resolutae. Adjacebat eidem Templo altera etiam Turris, ubi tunc pulvis pyrius asservabatur, alteri proxima, sublimitate tamen aliquantum humilior, quae dum a vicina Turri ignem hausisset, succenso pulvere pyrio, non solum tectum, verum et jam parietes disjecti sunt.”

Bethlen Farkas, Historia de rebus Transsilvanicis. V. köt. Cibinii 1789, 237—238.

66. 1604. II. 3. Gyulafehérvár. A gyulafehérvári káptalan kérése az erdélyi rendekhez a káptalani levéltár megóvása érdekében.

„Anno 1604. die 3. februarii.

Supplicatio Capituli Albensis, ad Status et Ordines Regni Transilvaniae, in Comitibus generalibus Claudiopoli congregatis, etc.

Magnifici, Generosi, Egregii Domini, nobis observandissimi!

A fejervári káptalan supplicál kegyelmeteknek, hogy kegyelmeteknek lenne valami gondja arra az helyre. Ez elmúlt romlásokban is nagyobb részére a gondviseletlenség miá lött abban a káptalanban való sok drága leveleknek fogyatkozása. Tudja kegyelmetek, hogy az az országnak egyik tárháza, és talán legdrágább a káptalanban való levelek. Úgy vagyon hogy sok kár lött benne sok ide s tova való tékozlás, de mégis annyi levél vagyon ott, hogy három szekeret bőségesen megrakhatnának vele. Mind ott vesz a földön, ott rothad a torony megégése után az első sok nedvessége miá. Könnyű költséggel a toronyrak az első részét a bolt felett meghéjazhatnák. S ám kis-selyki dézmának minden bő hasznát azért veszik fel a pap uraim, hogy valami részét a templom épületére fordítanak. A koporsókat, valamind felhányták: lovakat-mit kötöttek belé, ezideig mind úgy áll. A fejedelem testének koporsója nyitva áll. A templom ajtaját csak tövissel sem verték bé mindez óráig is. A mi magunk költségén sokszor ajtaját a segestyének bécsináltattuk, törtön-török fel, hordtan-hordják a leveleket miérthogy a templomnak niucsen ajtaja. Szent István király idejétől való sok királyoknak és az egész országnak titoklevelei ott hevernek. Nagy bűn, nagy vétek, ily siketséggel e becsülhetelen kárt elhallgatni. Az elmúlt fejervári gyűlésben is szólottunk vala kegyelmeteknek ezen dolog felől, de semmi gondja nem lön senkinek reá. Ezelőtt is sokszor, de az elmúlt esztendőben főképpen nagy iszonyú kár lön az káptalanban, mert kinek kinek az ő maga hasznára lévén gondja a közönséges jó senkinek eszébe nem juta. Azok a levelek, ami romlott nemzetségünknek mind Erdélyben, mind M.országban oly fő és drága emlékezetre méltó kincse volna, melyet kevés szóval meg nem mondhatni. Az istenért kérjük kegyelmeteket legyen gondja kegyelmeteknek reá. Nem annyira a mi hasznunkért, mind a közönséges jóért kérjük kegyelmeteket. Nincsen nekünk módunk benne,

hogy derék ellenség ellen oltalmazhassuk és takargathassuk, mert elfogyatkoztunk. Vagyon három esztendeje, hogy egy pénz hasznát sem vöttük az előbbi fejedelmektől rendelt fizetésünknek az elmúlt időkben történt veszedelmeknek nem ilyen gondviselés volt efféle drága marhára, mint mostan, Budából, Bécsből, Székesfejervárból, Esztergomból Nagyszombatba takarították volt efféle leveleket, melyekben most is az egész Magyarországnak igazsága áll. Orodából és Chanádból, ide Fejervárra hozták volt a veszedelem előtt az ország leveleit; mostan penigh senkinek annyi gondja sem lőn reá, hogy csak mélyföldre az ellenség előtt valami részét elvitethették volna, noha sokat törekedtünk azoknál, kiknek Fejervárra erre gondjoknak kelle volna lenni. Ezokáért ott hagyják veszni közakarattal a mi eleinknek és maradékainknak ily becsülhetetlen kiucst. Leszen oly idő és talán el is jött, mikor megérezzük a mi siketségünknek effectussát: forogjanak csak elő a törvények, és az összekeveredett jószágoknak igazsági, melyeknek kárát és fogyatkozását kegyelmek és kegyelmek maradéki kezdének megérezni. Mi isten előtt és kegyelmek előtt protestálunk, hogy szívünk szerént minden igyekezettel akartuk oltalmazni és takargatni, de minekünk értékünk nem volt hozzá, mert sok időtől fogva semmi fizetésünk meg nem jár. Azért mi sem most, sem ezután okai ne legyünk ez iszonyú kárvallásnak.

Így akarunk kegyelmeknek írni, hogy nyilvánb megértse kegyelmek a dolgot... legyen isten kegyelmekkel."

ETA. I. köt. 203—205.

67. 1605. Bocskay István átadja a gyulafehérvári székesegyházat a reformátusoknak. „... kegyelmesen előnkben vévén az mű hiveinknek Gyulafehérvárat lakóknak méltó könyörgéseket azon Gyulafehérvárban belső vár előtt való öreg templom felől... megengedtük, hogy azon városbéliék azt a megnevezett öreg templomot a Jesuiták és Pápista Papok kezekből kifoglalhassák... sőt annak felette szabadságok legyen azon városbélieknek, hogy az mi benne megromlott épülettel helyéreállathassák, építhessék, úgyszintén mint annakelőtte, mikor város számára volt”.

Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok. I. köt. Kolozsvár 1860, 375—376.

68. 1608. Az országgyűlés Gyulafehérvárt Báthori Gábor idején elhatározta „ut Templi majoris, ante curiam Principalem Albae Juliae exstantis, proxime elapsis disturbiorum temporibus exusti, tectum reaedificetur”.

Bethlen i. m. VI. köt. Cibinii 1793, 527.

69. 1608. Az országgyűlés határozata a gyulafehérvári székesegyház helyreállítására. „Az Ország veghezese zerint az Fejeruár Templomnak Eppwletire minden Eoregh marhatol ket ket pinzt, appro marhatol Egy egy pinzt kel exigalni minden haladek nelkwl, kit az zolgha Birak Vraim mindgiarast megh hirdessenek. Ebbeöl penigh senki az Egy falus Biron kiwele Exemtus ne legyen. Ad secundum diem July manibus Perceptoris aministrent.”

AKI. Kolozsmegyei protocollumok 1605—1641. kötetében. 65.

70. Szalárdi János tudósítása a gyulafehérvári székesegyháznak Bethlen Gábor fejedelem által végeztetett helyreállításáról.

„Ugyan Fehérvárra az öreg templom és fejedelmi kapuja előtt faragott kőből építetett, a melly igen szép magas torony az romlásokban megégvén pusztában állott, azt fejedelemsége kezdetében mindjárt nagy szépen megépítetvén, abban órát harangjával helyeztetett. Azon torony másikát is azon egyház éjszakra való szarvánál az másik mellett levőt, melly régi időktől fogva félig való romlásban állott igen friss épülettel folyósosan szép csucsosan, pléhesen megépítetvén olly harangokat öntetett volt belé, hatot s Váradról is vitetett volt hetediket, mineműek együtt annyi számmal alig hallattathatnak... Melly toronyt is nem akart vala, óra nélkül hagyni, hanem az öreg harangra igen szép fertályos órát, hogy a másik toronybeli csengetyűs volna, állítatni.”

Szalárdi János, Siralmas magyar krónikának kilencz könyvei. 1662. Újabb Nemzeti Könyvtár, Első folyam. 34.

71. 1615. IV. 24. Gyulafehérvár. Bethlen Gábor levele Kolozsvár városhoz.

„...niolcz Masa Glettnek zeritt tetettven kvlgie ide Fejeruarra, a mia Fejeruari tornionknak czierepeztetese hatra maradasba ne legyen...”

Kolozsvár város levéltára. Fasc. III. nr. 158.

72. 1615. V. 7. Gyulafehérvár. Várad János fehérvári provisor az előző levélre rájegyezte, hogy a kolozsváriak négy mázsa mázat küldtek, melyet „mindgiarast vrunk w Naga paraulatia zörint Zeibenben küldöttem az Toronhoz valo chierepeknek mazlassara”.

Uo.

73. 1658. A székesegyház pusztulásának leírása.

„... a dühödt ellenség, béméne a jeles szép épületű templomba is holott mind a régi fejedelmeknek mind pedig az idősb Rákóczi Györgynek temetések felett a drága szép zászlókat és kiváltképpen sokezer aranyban készült fejer és fekete márványkövekből csudálatos mester-séggel csináltatott monumentumokat mind elrontották, sőt még a fejedelmeknek is régen az előtt eltemetett holt tetemeiket gyalázatosan felhányták és azokat napfényre is kivetették... és minekutána a templomnak, várnak és városnak minden szépségét elpraedálták volna azokba tüzet vetének, és azokkal együtt tornyokat (melyekben gyönyörűséges szavú szép öreg 8 harangok valának), szép collegiumot, scholát, és ama megbecsülhetetlen pénzt érő drágalátos nagy bibliotékát mind porrá, hamuvá tévén annyira elpusztítván azt, hogy a rettenetes égés és füst miatt a váruak és egyéb kő épületeknek falai csak magok állának fenn nagy kormoson...”

Enyedi István nagybányai jegyző emlékirata. ÉTA. IV. köt. 272.

74. 1658. Szalárdi elmondja a tatárok pusztítását Fehérváron.

... annakutána mind a két szép torony alá (melyeknek állapotjokról ottfen Bethlen fejedelem idejébeli dolgok között emlékeztünk) a csunya kegyetlen pusztító nép az egyházbeli székeket behordván s tüzet vetvén alája, minden egyházakat, tornyokat azokban levő együtt majd hallatlan szép harangokkal, órákkal, collegiumot, oskolát, fejedelmi drága épületű házakat s az egész nagy rakott épületű külső belső várost porrá és hamuvá tevék.

Pápai János ottvaló egyik káptalan a bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartó házak, amelly segestyében az egyháznak dél- és a vár felől való oldalában igen alkalmas helyen tartatnának, noha annak a templomból bejáró-ajtáját kővel berakattatván, hogy onnan belől az ajtóhely majd meg sem tetszenék jó módjával bemeszeltették vala a hova maga is kívül- való ablakon behujván azon könyves levéltartó-házakban elrejtett vala.” De a tatárok behatoltak, Pápai Jánost elfogták és a levél- és könyvtárat felégették.

Szalárdi i. m. 390.

75. 1658. Bethlen János leírja a székesegyház pusztulását.

„Subsequutus per longitudinem Transylvaniae antecursores suos cum mole belli Ali Passa, ingentique circumcirca caede ac incendiis grassatus, signanter, templo Albano insignis structurae, bibliothecaeque maximi praecii, incensis” pusztítva vonul át egész Erdélyen.

Bethlen János, Rerum Transylvanicarum libri quatuor. Claudiopoli 1789, 237—238.

76. 1671. Szilágyssomlyói Halmágyi István röviden elmondja a székesegyház XVII. századi történetét és közli Apafi Mihály helyreállításának verses feliratát.

„Turris Albensis Transilvanorum fuit primum conflagrata anno D. 1603. Restaurata anno 1613 regnante Gabriele Bethlen. Iterum fuit conflagrata tempore Georgii Jun. Rakoczi 1658, restaurata vero pace Michaelis Apafi anno 1671. Cujus latus sustinet hos versus Hungaricos.

Fejedelmi Széknek neves ékessége
Isten Templomnak egyik dicsősége
Voltam, de Isteni haragnak szent keze
Nékem Szent Hajléknak semmiut nem kedveze

Mivelhogy e földnek gonoszsága nagy lön
az ellenség bennem lángozó tüzet tön
Mellyel ékességem hirtelen porrá lön.
1658-ban végem így lön.

De a kegyes Isten ismét meg fordula,
csudálatos fényel a nap meg ujjula,
gyászbanborult egünk új színnel virula,
Mert kegyetlen pogány bennünket nem dula.

Ez Napnak tündöklő ketős szép sugára
Magyar Horizontnak világos fáklyája
Apaffi Mihály és Bornemissza Anna
Fel indult, hogy nekem ékességet adna.

Előszlatván Isten az ellenségeket
Tér földé csinálni a magas hegyeket
Kegyes Zorobabel a fel tölt köveket
Szépen elvégezé az épületeket.

1671 esztendő fojván,
Zengő szép órákkal kedvemet mulatván,
Régi dicsőségem helyére állatván,
Dicsősség Istennek minden mongya nyilván.
Amen."

Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Kolozsvár. Halmágyi István Miscellanea című negyedréti kézirata, 46a—b. A kézirat száma A. 390.

77. 1671. A gyulafehérvári építkezések számadása.

„14. mai. Attam belőle (két mázsa kénese eladási árából) az Torony csinalok fizetisekben fl. 25.

19. mai. Bojtostul küdtem az Gombharanyozasertt elő penzt fl. 10.

12. junii. Item az Toronymal az negy Fiatal kűműveseknek Gyulai Thamas által adtam fl. 12.

19. junii. Adtam az Fejervari ötvösnek A toronybeli nagyobbik Rez gombnak megh Aranyazasaert Negy forintot.

Ugyan Azon ötvösnek, a harom Rez gombnak megh Aranyazasaert igertünk Tizen Nyolcz forintot; most adtam megh benne kilencz Forintot.

Az Rez mivesnek az manus csinalasaert adtam öt forintot

Az Kep ironak A sendely Festésert öt forintot

13. Julii az Fejervari Torony Csinalo Acsoknak adtam megh Gillanyi Uram által..."

AL.K. Apafi udvartartási iratok. Polturapénz.

78. 1685. A gyulafehérvári építkezések számadása.

„Die 22 July. Két hetek alatt dolgozuan a Szász darabantok nr 120 an 6.6 pen : fizetvén nekik adtam fl. 7.20

A templomnal 2 hét alatt dolgozván Vásárhellyi Darabontak nr 62 adtam nekik cum den. 6.6 fac. fl. 3.72.

Die 26 Julii. Az Fejervári Torony epitesekor való szükségre veven öreg Csiga kötelet más fél száz öltött az Szebeni kötel verőktől adtam erette fl. 50

9. October. Az Fejervári Templomnak restauratiojan munkálkodó Mester embereknek fizettünk megh ez szerint.

a 4. Sepbr ad diem 9 Oct. br. a Gyalui kömiveseknek, ugy mint 31. napokon cum d. 27 adtunk masod magával Fl. 16.74

A die 1 Sepbr ad diem 9. Octbr dolgozó egy Eczeli, egj kis Selyki kömivesnek, ugy mint ad dies 32. cum d. 27 Teszen Flor 17.28

Egy Medgyessi kömivesnek 14. napok alatt Flor. 3.78.

Egy Gyalainak egy hétig dolgozván Flor 1.62

Két Szebeni Kovács dolgozván 4 napok alatt Flor 2.16..."

AL.K. Apafi udvartartási iratok.

79. 1713. II. 2. Antalfi János levele Mártonfi Györgyhöz.

„Mivel Alvinczen tum propter extremam ruinam castelli, tum propter futuram cautelam Nagyságod nem lakhatik continue, az Fejervári várban tisztességes lakóhelyet adgyanak..."

Írja, hogy Gyergyóremetéről a Maroson néhány faragott fenyőszálat leusztat és az alvinci kastélyban „egy darabocskát bé fedetek a kőfalakban, hogy így a fedél alatt egy néhány házat Nagyságod számára és cselédekre el készíthetünk".

A gyulafehérvári káptalan Levéltára. Batthyaneum. 340. sz.

80. 1714. X. Alvinc. Antalfi János püspöki helynök levele Mártonfi György püspökhöz.

„Mivel Fejervárat most építik noha az eretnekek nem könnyen czedálnak, de mikor Isten agya, hogy a várat annyira végezhetik a várból ki szorulnak és egyszer s-mind a templomból is, mivel nem ők építettek vólt..."

Uo. 344. sz.

81. 1714. X. 17. Alvinc. Antalfi János levele Mártonfi Györgyhez.

„... az Nagyságod Váranak falai nem bántatnak, hanem intacte maradnak miríd, de óh mely nagy Pusztaság vagyon ott, sok kő falak megromlottak, oszlopos filegoriák be hánjattak, egy szóval abominatio desolationis. mind az által csak adnák meg meg tisztíthatnók könnyen is renóválhattja Nagyságod, mert mind fedél alatt vadnak, noha a garádicsnak a kőn a palotára fel mennek semmi fedele nincsen sok tisztítás kell ott. Sindely és fa alvinczen elég vagyon, a val sok lyukat dughatnánk be. Erről úgy gondolkogják Nagyságod, hogy a város az hól az Militia fog lakni kerítet város, meg maradna a régi kerítések falai és mint a Nagy Szombati Jésuiták Temploma, itt az Cathedralis Ecclesia úgy vagyon az Nagyságod Vára mint az Collegium, úgy hogy a Várból vagyon be az ajtó az Ecclesiába melyen az fejedelmek lejártak garádicson a templomba, régen a Püspök a Praepostság continue azon túl az Ecclesia háta mellet a sanctuarium felől, az Ecclesianak napnjugoti ajtajánál a mint a templomból kijönek bal kéz felől vagyon a püspöki Vár kapuja derék residentia csak adnák meg, most is a mint a nagy palotára fel mennek a garádicson, noha azelőt be vakolták volt, az ajtó felső küszöbén oda vagyon írva Paulus Absternius Eppus Tran aedificavit az infula feljül...”

Uo. 345. sz.

82. 1716. A református státus folyamodványa a kormányzóhoz.

„... circa Templum Albae Carolinae Reformatorum Arci contiguum ex Mandato Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis... sacro cultui Catholico simpliciter cedendum”. Kéri a harangok árának megtérítését, mivel azokat a reformátusok öntették. Ugyanez aktához tartozó másik iratban mondják, hogy Steinville István gróf közölte a reformátusokkal a templom és kollégium átadásának parancsát.

Református Püspöki Levéltár. Kolozsvár. 4/1716.

83. 1716. II. 28. Gyulafehérvár. Zilahy András levele Szentkereszthy András kormányzó tanácsoshoz. Közli, hogy a templom szél-okozta kárának megjavítása 1713-ban 600 forintba került.

„A Tornyt a mint reparaltatta Apafi Mihály Fejedelem in A 1671 annak Tatarok miá esett nagy ruinajaból, csak a Tetején levő öreg gombnak aranyozására (melly Gomb edlgj köblös) reament 75 arany, a Fiokon levő nagj gombokra edgjikre edgjikre 25 in Summa auri 175 ide nem értvén a nagj gombokat mellyeket in A 1702 a Templomnak negj végeire feltetett a Refor Status, mert azok külön vadnak kikreis ment in Summa Auri 80.”

A három harangot 3000 forintba becsüli.

„Az ora a mint épült volt azon statusában megbomlott volt Méltóságos General Steinville Vram reparaltatta de arra nemsok költség ment mert csak igazítás volt.”

Uo. 5/1716.

84. 1718. Kimutatás a székesegyház protestánskori történetéről.

„Remonstratio pristini Iuris Reformatorum in Templum et Collegium Albensia cum accessoriis jam in A 1545, habitis quanta quidve occasione cessionis ad benignissimum Stuae Majestatis Mandatum factae in Modernos possessores devenerit.

a. 1545 Reformatorum fuit

b. 1603 Sub Georg Básta conflagrata sunt

c. 1611 (!) Per Gabrielem Bethlen propriis sumptibus restaurata

d. 1658 Per Tartaros incinerata fuerunt

e. 1671 Apaffianis impensis reperantur

Succesive Status Reformatus e Collectis 3100 florenis reparavit

f. 1699 Ad deaurationem Globulorum Ducatos Auri 80

g. 1713 Aliquot centenos insumserunt

h. Perditis prioribus Unam Campanam Susanna Lorantffi: duas Apaffi propriis impensis curarunt ex nova massa, quia liquefactam Vetteranys Cibinium transportari curavit

i. Horologium cum Instrumentis.”

Uo. 8/1718.

85. 1718 körül. A gyulafehérvári székesegyház történetének protestánskori összefoglalása.

„Brevis declaratio Templi Albensis Collegii, Annexarum Domorum. I. A mi a Templom dolgat nezi, ab Anno 1545 Reformatum Templum volt mint ez meg tetzik az akkor erigált Praedikáló Szekről, a mellyett az Templomnak közepere erigáltak, lévén a Chatholikusoknak idejekben más helyen a Praedikáló Szék, 1546 ban Bottyan Orbau Reformatus Uri

Ember Isabella Tanacsosa azon Templomban temettetett kinek is testet Georgius Martinusius nevű Barát Váradi Püspök és II. János király Tutora edg. Canonicus Fejervari Püspök Vicarius (ki akkor Bornemisza Pál Titularis Püspök volt de az Püspökséget Izabella elvőtte volt) Ferencz nevű ki asattya és a ganajba temetteti a kiért Izabella meg nehezítellett, és e lehet oka, hogy őtet is Fejervarról kiűzték; de ez bizonyos hogy már Izabella és 2. d. János király idejében Reformatusoké volt a Templom, és jölehet János királyt Blandrata Christus istenségének tagadására elcsabította, de ugyan csak a Templom nem volt unitariusoké soha, hanem Reformatusoké, és mind Izabella mind Johannes Sigismundus új temettettek bele mint Reformatus Templomba, ez időben volt első Reformatus Püspök Dionesius Alesius, Magjarrul Madár Dienes Fenesi Pap János király után Vajda volt Bathori István, ki is az után Lengyel király lőtt ki elsőben hozta be a Ijesuitákat Erdelybe ki is jölehet favealt a Papistaknak mint az által soha arra nem vehettek, hogy a Reformatot üldözze, és azt felelte se esse Principem hominum non conscientiarum, Tria enim sibi Deum reservasse, Creare aliquid ex nihil Praedicere futura et dominari constientiis, ennekis idejében a Fejervari nagy Templom a Reformatusoknál marad. A 1576. Lengyel Országban menven királyságra az Eötsz Bathori Christophot hadja Vajdaságban ennek idejében is a Templom eddig való statusában marad in Reformatione Ennek idejében két Reformatus Püspökök voltak egymásután új mint Sándor András Devai Pap, és Göczi Mathe Vasárhelyi Pap. Anno 1581 meg halván Bathori Christof a fia Bathori Sigmund volt a Fejedelem ki is míg a Fejedelemséget el nem cserélte az Aurei Velleris equességért, mind addig a Templom in statu Reformato maradt mikor pedig Németh Országból meg jött, és annyi kegyetlenséget cselekedett maga Testvér Bátyjánakis Bathori Boldisarnak s több Uri Embereknek is Fejét vetette, azon furijában a Fejervari Templomot is a Reformatusoktól elvőtte, de nemsokáig birták, mert 1603-ban Basta járásakor meg ég és Pusztán áll ad A 1611. Mint ez meg tettik a Fejervari Tornyon oldalon való írásból, mely e szerint foly Turris haec. etc. . . Bethlen Gábor micsoda jusszon nyúlt az építéséhez ez bizonyosan nem constál a Traditiókból és öreg emberek relatiojából értettem, hogy azon időben az Ország igen szegény czondorlott egett pusztult lévén, le nem tehette az adót hanem Bethlen Gábor talám háromszor is tölte le az Ország adaját a Töröknek és új mentette meg az Országot a Tatar rabszajától, és in illum respectum Articulorum adta volna az Ország a Templomot a Reformatus Statusnak és Bethlen Gábor új építette meg maga költségevel mint az Tornyon való írásból meg láttatik.

Bethlen Gábor idejében Catharina Brandenburgica Bethlen István, s Rakoczi György idejekben successive in flore meg volt a Templom míg második Rakoczi György meg bosszantván a Törököt bé jött és akkor mind a Deakokat a Collegiumban levágta mind az Országot elrablotta egette, új azon Templomot is a Tatar Anno 1658. mind pusztán állott ad Annum 1671 mikor Apaffi Mihály Fejedelem és Bornemisza Anna meg építették magok kölcségekkel, sendellyel fedven meg mint a falon való írásból meg látszik benn a Templomban is vagyon írásrolla, de igen magoson lévén nem olvashattam, az óta egjebb építés rajta, hanem A 1699. látván a Reformatus Urak, hogy az a régi fedell igen meg rongjosodott, új kezdték magokat meg róni, és ujabbán cserép alá venni eddig részét a Többitis az alá akarták venni de interveniált az haboruság s impediálta a munkát, a fái pedig készen meg faragva edig különben vésvé elkészültek csak fel kellett volna állítani, új az szegeleteken levő gombokatis akkor csinálták s új tudom hogy írástis töttek azokban a gombokban. Annak előtte pedig mind a sok eső miatt elázott meg hasadozott mind a sok tűz miatt elerőtlenedett Sanctuarium boltozatját vas kapcsokkal meg szorította, a felső parkány köveknek repedesit kitoldotta, és a romlott monumentumokatis amint lehetett reparálta Bethlen Elek maga költségevel, mostis ott van az Porticus Parkányán a czimere. Az előtt való építése csak Keresztési Samuel Uram többet adott 1000 forintnál azonkívül a cserepeket maga készítette hordatta az ablakokat is maga reparáltatta, az Ecclesia pénzéből is 800 forintot kértek kölcsön hogy a Collectából meg adják de azoltais oda vagyon.

Anno 1713 nagy szelvész tamadván meg bontotta a feldelét, aztis, az Reformatus Urak kölcségevel reparálták. Vagyon három Harang a Tornyonban az elebbeni Harangok is kétszeri égéssel mind elegendenek, a darabjait szellyel hordották, hanem az oras harangot Lorandfi Susanna Eözvegj korában öntötte, s Ecsedből vagj Váradról hozták ide rajta a neve a fertályos harangot más kis haranggal edgüött Apaffi Mihály és Bornemisza Anna öntettek rajtok a neve. Az orát minden hozzávaló acquisitumokkal edgüött Apafi Mihály fejedelem csináltatta maga kölcségevel."

AKI. Törzsgyűjtemény.

86. 1719. III. 17. Gyulafehérvár. Mártonfi György püspök szerződése a főoltár menzája és a templom padozata elkészítésére.

„En alább meg irt adom tudtára mindenenek az kiknek illik, hogy az alább subscribált kőfaragokkal (a kik a kőmívés munkát is magokra vállolták) alkudtam meg a következő punctumokban; a mely tett munkát 450 id ést negy száz ötven Rh forintokban; a mely ékképpén következik Imo hogy a nagy oltárnak jo és erős fundaméntomot s Asztalt csinállyanak az Márvány Antipéndiumot ujjolag szépen és tisztán ki pallérozják, és az Asztalhoz csinállyák, és az föllyül valo Asztal követ szépen kifaragván réá csinállyák. 2do A Présbytériumot, és a Sanctuariumot ujjonnan faragván a köveket, kiflastromozzák, és a mennyi s az hol én kívánom a köveket négy egyarányu szeglétékre faragják 3tio A Sékréstyénél levő gradicsokat három sorral meg csinállyák a Sanctuarium előtt pedig két sor gradicsot csinállyanak és a Templom ket ajtajaiban levő gradicsokat ujjonnan faragjak és fel állítsák a mint, illeni fog; 4to A Minden Széntek Oltaránál levő kapolnában két kő ablakot csinállyanak az harmadikhoz hasonlot, és ugyan azon kápolnát szépen kivakolják, fejericsék és a perécz köveket kő színre meg fessék. Mellyért tartoznak ők is mind a kőmívés, mint pedig az magok kőfaragásbéli munkájokat bécsiületesén, jól és igazán az fellyebb irt punctumok szerint véghez vinni, ménél hamarabb lehet. Melynek nagyobb bizonyágára adtam ézen kézem írásával, és pecsétemmel megerősített lévelémét,

Károlyváratt die 17ma Martij A 1719

Mártonfi György

Erdeli püspök

Frantz Förster

Reichart Pisster

Just G Kraus"

Másik oldalon:

„Solutio

Előre adtam nekiék Aureos 9 facient f Rh 38 d 25

Die 3tia Aprilis fizettem f Rh 60 —

Die 3 Máij fizettem f Rhen 85

Die 25 Junij fizettem f Rhen 85

Die 6 Aug fizettem f Rhen 181 d 75

Summa f 450

Exoluti ex toto."

Kívül:

„Martonfiana Conventio cum lapicidis de Ara Majori et Pavimento Sanctuarij ao 1719 " A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7112. sz.

87. 1721. IX. 5. Gyulafehérvár. Mártonfi György püspök végrendelete.

„... Jól tudja ugyan a Mindenható ... hogy rozoga állapotban levő károlyfehérvári székesegyházam helyreállítása, kelyhei, szentségtartója, sírboltja, padjai, püspöki trónszékem s annak mennyezete, összes ablakai, falai boltozata, oszlopainak megerősítése, kimeszeltetése, egyházi öltönyeink, butorzatának beszerzése mennyi anyagi áldozatomba került."

Temesváry János, Hét erdélyi püspök végrendelete. Cluj-Kolozsvár 1931, 7. (az eredeti latin szöveg magyar fordítása).

88. 1727—1730 Gyulafehérvár. A Csiszár Miklós-féle építkezések elszámolása.

Kívül:

„Erogatio pecuniae pro Fornice inter Turres aedificando. Frontispicij et porticus Ecclesae Cathedralis Albensis aedificatio ex liberalitate Nicolai Csiszár 1727."

Belül:

„Ducati 200 dati a domino Nicolao Csiszár A 1727 Mens. Xbri pro Porticu erigendo

Erogatio post primam devaluationem ducatorum in 10 denarijs: die 21 Aprilis A 1729
 dati sunt Lapididae ducati 20 in flor. Ungarical 100
 24 Majj ejusdem Anni Eidem dati sunt ducati 24 in fl. Rhen 140
 5 Septembris A 1730 dati eidem Rhen 100

Summa Ungarical 340

Statuario 15 Julij A 1729	Rhenen	32x48
23 Augusti eidem	Rhens	14
6 Augusti A 1730	Rhens	21
25 Augusti	Rhens	6
Item eadem die	Rhens	29
17 7bris	Rhens	9
28 7bris	Rhens	33x12

Summa Ungarical ... 168

A 1729 Provectura Lapidum	16 d 26
13 Junij Provectura Lapidum Ung.	—
15 Junij Provectura Lapidum Ung	5 10
29 Augusti extruendis Lapidibus Statuarum Ungarical	57 60
12 7bris provectura Ungarical	15 72
9 8bris pro vectura Ungarical	17 22
12 9bris Ung	21 63
1 Xbris Ung	9 32
13 Xbris Ung	24 84
14 Xbris Ungar	3 96
15 Xbris Ung	1 92

Summa Ungar 173 d 57

A 1730

28 Junij pro vectura duarum Statuarum Ung	6 d 80
3 Julij pro vectura lapidis Ungarical	1 30
25 Augusti pro vectura aliarum duarum Statuarum Ungaricales	6 80
Summa Ung	14 d 90

Summa Erogationis Ung 696 d 47"
Püspöki levéltár. Fasc. V. 1730. nr. 16.

89. 1730—1731. Gyulafehérvár. A déli torony földszintjének javításáról szóló elszámolás.

„Regestrum expensarum occasione reparationis Archivi A. 1730. factarum A Carol.”

A számadás szerint 1730. november 6-tól 1731-re áttérjedően különböző asztalos-, lakatos-, és kőművesmunkát végeztek.

„1731. Murarijs fornicem reficientibus et incrustantibus 29,30 fl... Lapididae pro lapidibus ad pavimentum 80,36. Murarijs pro pavimenti inpositione et fornacis loco 14,48. Lapididae pro portarum et cratium aptatione 13,00. Fabro serrario 194,30. Fabro ferrario 33,00. Lippovanensibus pro exportatione terrae circa Turrim 10,35. 2000 tegularum 10,00 Arculario pro Mensa, Sedibus, Scala et Almario. 48,54.

Ex flor. Rhen. ab. Ind. Statibus pro erectione Archivi Carolinensis datis nro 800. Restant refundendi f Rh. 88. 13.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. Batthyaneum.

90. 1750. I. 24. Balázsfalva. Adalbert Matscheggo pallér helyreállítási terve Sztoyka Zsigmond püspök részére.

„Ihro Excelenz! etc.

In gehorsamster Folge gnädiger Verordnung ddo 8ten Xbris anni elapsi habe mich nacher Carlsburg verfügert, und alda mit dem H. Hauptmann von Zultner die dasige Dohm Kirchen samt dem sehr schadhaften Sanctuario genau besichtigt und visitiert, und befunden, dass nicht nur das Sanctuarium sehr gefährlich zum zusammenfallen aussieht, weilen die Haupt Maur mit ihrem Fundament an vielen örthern schon also beschädiget ist, dass solcher durch die Pfeiler mit Bestand fast nicht mehr geholfen werden kann, sondern auch von der Kirchen selbst das eine Haupt Eckh gegen der bischöflichen Residenz der Zusammenfallungs Gefahr unterworfen seije, ... selbstes sich schon auf 5 Zoll weith von einander gelassen hat. Dahero weilen weder dem Sanctuario weder dem Kirchen Eck mit Schlüssen mehr geholfen werden kann: seijen zweijerlei arth Pfeiller, eine von dem H Hauptmann von Zultner, und eine von mir vorgeschlagen worden, und zwar die erstere arth ware gedachten H Hauptmanns von

Zultner diese, dass nur zwischen die alten Pfeiller an dem Sanctuario, noch andere 2 gleich aufgesetzt und aufgeführt, oder besser gesagt, die alten Pfeiller föllig gleich einer Maur ausgemauert werden solten, welches zwar etwas geringere unkösten verursachen wurde. Allein weilen hierdurch dem Sanctuario gleichwohlen keine alzu grosse Hülfe beijgetragen — und noch dazu 2 Fenster in dem Sanctuario völlig vermaueret wurden, welches die Hh Canonici absolute nicht zulassen wollen, dass Ihnen das Licht in Sanctuario benommen werden solte: so musste ich auch meine Pfeiller arth, so auch dem löbl. Dohm Capitul gleich besser gefallen hat, proponiren und bestehet diese infolgenden: es musste 2 neue Pfeiller von Grund aus aufgeführt und ein jeder 2 Clafter weith von der haupt Maur des Sanctuarii weg gesezt, und diese Pfeiller sodann mit einen starken Bogen oder Gewölß an die haupt Maur ober die Fenster angespannet werden, wordurch nicht nur das Licht oder die Fenster erhalten, sondern auch das schadhafte gemauer des Sanctuarij und hauptsächlich das gefährlich aussehende Gewölß selbst verfestiget würde, und auf gleiche Arth musste auch das haupt Eck der Kirchen, mit einen derleij Pfeiller versichert werden, westwegen ich den, über diese 3 Pfeiller gemachte Übersschlag Ewer Excellenz hiermit gehorsamst bejlege, und weilen dass löbl. Dohm Capitul auch das ganze Kirchen Tach neu zu decken gedenket; und darumben war, über die neue bedeckung den überschlag utereinstens zu machen befohlen hat: so habe solchen auch dem vorigen gehorsamst annectiren sollen.

Es werde nun eine, oder andere arth Pfeiller gnädig erwehlet oder beangenehmet: so kann jedoch weder H Hauptmann von Zultner vor seine, noch ich vor meine, arth gut stehen, dass diese Pfeiller dem Sanctuario auf viele Jahr hinaus einen Bestand geben solten, in deme die gesamte Haupt Mäuer samt dem Fundament des Sanctuarii also schlecht und die Quadter Steiner gleichwie gebrennter Asche zerfallen seijnd, dass besagtes Sanctuarium durch keijnerlei Reparation und Flickereij stand- und dauerhaft mehr hergestellt werden könne, folgsam diese Reparationen nach wenig Jahren widerumben neue und weith grössere unkösten, als diese verursachen werden. Dahero erachtete ich meines unterthänigen Orths, kein besser es Mittel zu seijn als dass ganze Sanctuarium von Grund aus niedergerissen und von neuen hergestellt werden solte, welche neue Herstellung kann umb 3500 fl. höher als diese 3 Pfeiller, das gesamte neue Gebäu aber gegen 6970 f zustehen kommen aller Massen der alte Tachstuhl noch frisch ist und sowohl, und sowohl die von der alten Mauer aus brechende Steiner als auch das Glas aus denen alten Fenstern in das neue errichtende Gebäude gebrauchet und gesezt werden könnte, wosodann man all seits versichern und davor gutstehen könnte, dass es ein gutes auf ettliche Saccula hinaus dauerendes Werckh seije.

Endlichen habe auch wegen der täglich besorgenden zusammenfallungs Gefahr mehr berührten Sanctuarij nur noch soviel unterthänigst zu erinnern, dass solches bis in das Prulue Jahr noch also wie es dermahlen ist, ohne Sorge stehenbleiben könne, im Pruh Jahr aber wird auch wohl die höchste Zeit vorhandenseijn dass an diese Arbeit Hand angelegen ...

Ewer Excellenz unterthänigst gehorsamster

Adalberth Matschego

Blasendorf den 24. Janr 750.

Pollier

Püspöki levéltár. 1750. nr. 5.

91. 1751. IV. 2. Nagyszeben. A Thesaurarius 1422 rajnai forintot küld a székesegyház helyreállítására.

„Excelsum Consilium Thesaurariale in restaurationem Ecclesiae Cathedralis 1422 Rhf resolutos intimat“. (Az akta nincs a helyén. A fenti szöveg az elenchusban van.)

Püspöki levéltár. fasc. XXVI. nr. 28.

92. 1752. II. 11. Nagyszeben. A Thesaurarius jelentése Zultner és Matschego szakvéleménye alapján a gyulafehérvári székesegyház helyreállításáról.

„... Matschego der innitelst nach Vollendung des Balasfalwaer Stiftungsgebäu von hier [Nagyszeben] nacher wieder zurückgegangen ist.“

Ol. Erdélyi Thesaurarius. Általános iratok. 47/1752.

93. 1752. III. 23. Mária Terézia levele a Guberniumhoz a gyulafehérvári székesegyház szentélyének helyreállítása ügyében.

A királynő a Guberniumot értesíti, hogy „quia repraesentatum Majestati Nostrae extitit, Cathedralis, quae Albae-Carolinae est, Ecclesiae Sanctuarium ob diversas temporum injurias ruinam pariter minari, non aliter, quam opere ex fundamento erigendo restitui posse“;

Hinc... resolvimus ut ex superius dicto fundo, cassa nimirum Provinciali in fabricam illius Ecclesiae Sanctuarij sex mille floreni Rhenenses pendantur."

Püspöki levéltár. 33/1752. az Anteactum 1750—59. csomóban.

94. 1752. IV. 28. Mária Terézia elrendeli, hogy ha a gyulafehérvári székesegyház főszentélyének helyreállítására a 6000 forint nem elég, a kamarai kincstárból kiutalt 1422 forintot is fordítsák az építkezésre. E királynői rendeletről a püspököt a Thesaurarius 1752. május 15-én értesíti.

Püspöki levéltár. 33/1752. az Anteactum 1750—59. csomóban.

95. 1752. V. 9. Sztoyka Zsigmond püspök megköszöni a királynő támogatását.

..... quatenus tantae Maiestatis vestrae Regiae munificentiae memoria, etiam post praesentium temporum defluxum perennis in aevum permaneat, eandem Symbolica quapiam inscriptione perpetuo velut monimento ad seras quoque posteritates transmittere adlaborabo."

Püspöki levéltár. 30. 1752. Az Anteactum 1750—59. csomóban.

96. 1752. V. 23. Alvinc. Sztoyka püspök levele a Thesaurarius-hoz a székesegyház főszentélyének helyreállításával kapcsolatban.

Hálásan emlékezik meg a 6000 forint kiutalásáról. Az anyag összegyűjtését szorgalmazza. „Quantumvis autem in haec comparanda haud segnis impensa sit impendaturque dietim opera, ipsius tamen Sanctuarii veteris demolitioni ac novi operis inchoationi ut hoc adhuc hoc Anno manus admoveatur, possibile non est... tum, quod scissuram lapidum aliorumque non secus materialium, lignorum videlicet asserum, ferri, laterum, et quae his accedunt, procurationem longius insumere tempus, certum, notumque sit, tum vero ea de ratione, quod cum in isthoc Principatu tam probe peritus sua in arte Architectus reperiri non valeat, cui tanti operis perfectio secure committi, cuiusve labor, et decorem et firmitatem operi, pari gradu e vero promittere posset, Architectus hujusmodi aliunde locorum veniat advocandus, atque his de causis opus restorationis non nisi cum initio venturi veris possit sortiri sui inchoationem." A számadás vezetésével a püspök Salbeck Mátyás kanonokot bízta meg.

Püspöki levéltár. 59/1752. az Anteactum 1750—59. csomóban. Ugyanez a levél megvan az Országos Levéltárban. Erdélyi Thesaurarius. Általános iratok. 1170/1752.

97. 1752. XII. 28. Nagyszeben. A Thesaurarius közli a püspökkel, hogy a királynő rendeletére a helyreállítás költségvetését és tervét küldje meg.

..... quod restaurandi illius Sanctuarij delineationem cum accurata, seu exacta expensarum specifica declarationem et quidem reflectendo ad materialia de antiquo sanctuario demoliendo ad novam aedificium applicanda, sibi submittendam postulare dignata sit (sc. regina)."

Püspöki levéltár. 33/1752. az Anteactum 1750—59. csomóban. Ugyanez a levél megvan az Országos Levéltárban. Erdélyi Thesaurarius. Általános iratok. 2794/1752.

98. 1753. I. 12. Gyulafehérvár. A püspök a Thesaurarius 1752. XII. 28-i levelére válaszol.

Közli, hogy Leffler szószállítási előjáró segítségével törekedett mindent pontosan kiszámítani. „Quocum et in praesentiam nostram vocatis: Architecto Kohlberger dicto: aliisque opificibus et Mechanicis, quorum opera his in rebus requiritur et necessari est, diligenter reflectentes ad materialium demoliendi Sanctuarii ad novum erigendum, applicationem fiendam: his annexam dictorum sumptum et expensarum, confici curavi specificationem: quamvis a prioribus tum per jam absentem Balázsfalvensen Morshegga nominatum Architectum, tum per hunc ipsum Kohlberger superiori anno confectis propterea fortasse: quod ad idem opus perficiendum non eandem uterque adhibuerit industriam, neque alii per ipsos consulti fuerint opifices, discrepet. Adjungo ei Sanctuarij quoque partis delineationem petitam, quae restauranda venit, solidae alteri parti fusco colore expressae junctam, a prius mentionato Kohlberger factam genuinam omnino et antiquae memorati Sanctuarii formae speciem adumbrantem, Vienna etiam ab Aulico Architecto Domino Martinelli visam et approbatam".

A püspök közli, hogy az építőanyagot összegyűjtötték, a munkát a tavasszal feltétlenül meg kell kezdeni.

Püspöki levéltár. 59/1752. az Anteactum 1750—59. csomóban.

99. 1753. III. 20. Martin Kohlberger kőművesmesterrel a püspök megkötö a szentély helyreállításának szerződését.

Az akta hiányzik, csak az elenchus említi.

Püspöki levéltár. fasc. XXX. nr. 15.

100. 1754. VII. 19. Alvinc. A püspök költségkiegészítést kér a Thesaurariatustól. Közli, hogy az eddig kapott 6000 és 1422 forint nem fedezi a 10 500 forintos kiadást. Kéri a különbözetet. „Itaque cum pro continuando renovationis opere fundus jam exhaustus sit obsequiosissime Excellenciam Vestram Inclytumque Thesaurariatum Regium rogandos necessitate rei urgente habui, quo habito materialium computu partim ex Hunyad ferri, partim autem Orbiculorum vitreorum ex Porumbach perceptorum residuum levandi aeris administrari curare.”

Püspöki levéltár. 64/1754.

101. 1757. III. 1. Gyulafehérvár. Salbeck Mátyás kanonok elszámolása a helyreállítás költségeiről.

„Ratio super perceptionibus et Erogationibus penes Renovationem Sanctuarij Cathedralis Ecclesiae ACarolinensis.”

Bevétel: A királynőtől

R fl. 9642 xr 54

A Thesaurariatustól a következő anyagokat kapták:

118 mázsa vasat

885

5,5 mázsa ólmot

82 30

8250 db ablakszemét

123 45

1090 75

Kiadás:

„Lapididae Friderico Vakerberger

1443 44,5

Tegulario pro 48 700 tegularum

10 310 imbricum labore

122 45

pro 136 vasis calcis

272

460 trabes

52 24

Pallerius Martinus exolutus vigore contractualium

5000

Lapididae ad latus Pallerij laborantes

488 3,5

Pallerio pro novo Cathedralis Ecclesiae tecto ut habetur numero praescripto

54 36

Faber lignarius Simon pro tecto Sanctuarij

240

pro tecto novo Ecclesiae

30

pro reparatione lateris Ecclesiae in Summa

354

Faber ferrarius Stephanus Ebach

350

Serrarius

535 36,5

Vitrearius

438

pro 5288,5 pedum Lapidum vectura ex Migen, et Sárd

132 13

Pro vectura septem circulorum fenestrae Sacrarj Ianuae, fenestrae cabruinum octo columnarum, Lapidis unius magni in Frontispicio aliorumque 5 majorum Lapidum pro altari una cum gradibus ad altare requisitis necessarijs

25 15

Pro 700 currubus arenae Vectura

140

Pro 460 Trabium Vectura a Marusio usque ad Ecclesiam

32 35

Pro 500 vasis aquae calcis conficiendae et caemento necessarij 100 „

Az összes kiadás a számadás szerint 11 052 rajnai forint és 14,5 krajcár. Az összes bevétel 9642 forint 54 krajcár. A hiány, amelyet a püspök pótol, 1409 forint és 20 krajcár. Püspöki levéltár. 11/1757. az Anteactum 1750—59. csomóban.

102. 1758. VII. 28. Borosbocsárd. Horváth József gazdatiszt gróf Teleki Ádám tábornokot a gyulafehérvári székesegyházat pusztító tűzvészről értesíti.

... 17ae praesentis szerencsetlen Casus történt a Püspöki Residentian, a nagy Templom és Toronyon, Fejervarat, mert a tűz által efel után egy orakor a fedelek mind oda lett, de a templomban a tűz ment sem a kaptalonba, az harangok is mind elolvadtanak; a mint hallom némellyektől, melynek hitelt is adok a torony meg nem gyült volna, hanem látván hogy a Püspöki Residentia ég a toronyba nagy szentelt gyertyát gyújtottanak, azt odaragasztottak, annak utanna, hogy a templom meg gyült, nem mehettenek fel, hogy levegyék és attól gyült meg a torony, mert már mikor a templom fedele le sorvatt a torony azután gyült meg ezt ők szégyellik azért titkolják.”

AI.K. Gr. Teleki László gyömrői levéltára. Missilisek.

103. 1769. VII. 2. Gyulafehérvár. A káptalan felterjesztése a püspökhöz a székesegyház belsejének újrafestése érdekében.

„Exellentissime, Illustrissime ac Reverendissime Domine Liber Baro Episcopo, Domine et Praelate nobis Gratosissime!

Advenierunt istuc Mediolano murarii quidam, qui artem mundandorum, dealbandorumque et coloribus imbuendorum Templorum profitentur et quos complurium testimonia quae secum ex Hungaria quoque accepta habent ab eadem arte non parvum in modum commendant, sed et istic jam Ecclesiam Patrum Observantium eleganter emundarunt. Opportunissimam hanc esse occasionem existimaremus, accedente gratioso Excellentiae Vestrae consensu ad hanc Cathedralem emundandam.” Csatolják a költségvetést és közlik, hogy a mesterek csak néhány hordó meszet, néhány kocsi homokot, létrákat, köteleket és néhány mesterembert kérnek. A káptalan javaslatot tesz a fedezetre, majd így folytatja: „Et quantum et ad formas praescriptas, nostra quidem opinio ea esset, ut quum Sanctuarii, tum Navis Ecclesiae arcus omnes colore vel viridi, vel ceruleo, albis circulis disgregato, columnarum autem capitella flavo saturatiore, ipsae demum columnae earum postamenta flavo clariore tingerentur...” Külön lapon található a költségvetés:

„Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Praeposito praesentibus unillime intimamus

Et 1° quidem Quodsi Ecclesiae arcus dealbandi et viridi colore, columnae autem flavo depingendae essent petitio nostra est 600 Rfrum

2° Quodsi ecclesia tota mundari deberet, arcus caeruleo Columnae autem flavo colore depingendae essent, ergo petimus 500 Rfios

3° Si Ecclesia, omisso Sanctuario mundenda esset, arcus caeruleo et columnae flavo colore depingendae essent 450 Rf.

Jacobus Storno
Murarius
cum sociis”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. Batthyaneum. 1513. sz.

104. 1769. IX. 1. Gyulafehérvár. A püspöki consistorium a Dániel-féle alaptól 600 forintot kér a gyulafehérvári székesegyház belső festésének helyreállítására.

„... de causa, quod... Ecclesiam istam Cathedralen fumo, fuligineque fatalis incendij, quod undecimo ab hinc Anno passa fuerit, deturpatam, ac squallantem, operae Italarum, qui Mediolano huc appulerunt, repurgari interique suae restitui actu faciemus.”

Püspöki levéltár. 164/1769.

105. 1770. Gyulafehérvár. A gyulafehérvári székesegyház leltára.

„... Ad ingressum templi supra portam occidentalem chorum... Turris prout et tota Ecclesia ex quadratis lapidibus intermixtis per contignationes cyradis distincta alta elegantis operis. Tectum Ao 1758 exustum.”

A gyulafehérvári káptalan püspöki levéltára. 7145. sz.

106. 1783. V. 28. Gyulafehérvár. A káptalan jelenti a püspöknek, hogy a déli toronyon keresztül a templomba rablók hatoltak be.

„Est ex turri Cathedralis Ecclesiae Excellentiae Vestrae porta quaedam, qua per gradus angustos campanator post pulsum recta ad chorum pro follibus trahendis citius descendit, quam per portam templi ordinariam.” Május 28-án éjjel tolvajok „destructis duabus seris, altera portae turris exterioris, altera prius descriptae portae ad chorum ducentis in Ecclesiam intrarunt accensaque triangulari candela post aram principalem inventa Archivi litteralis publici portam ferream ex crassissimis cratibus ferreis constantem securi potenter verberarunt, seram ejus vitiarunt, sed aperire et intrare non potuerunt... Interea supplicamus Excellentiae Vestrae humillime, ut portam prius descriptam ex turri ad chorum ducentem tolli, obnuariique jubere dignetur.”

Püspöki levéltár. 736/1783. sz.

107. 1783. VIII. 14. Nagyszeben. Batthyány Ignác püspök levele a káptalanhoz a toronyajtó befalazása érdekében.

„... commiseram quidem officiolum meo, ut portula illa qua de turri in Ecclesiam descenditur, obstruatur, furesque arcentur.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. Batthyaneum. 2748. sz.

108. 1784. A gyulafehérvári székesegyház leltára.

„... Ecclesiae contiguus est porticus elegans sub quo crypta est Nicolai Csiszár, qui eam extrui fecit.

In frontispicio erectae stant sculptae ex lapidibus Statuae 4 Sancti Stephani Regis, S. Ladislai, S. Adalberti et Gerardi.”

Az 1774 körüli nagy jégeső okozta tetőkárt Kollonics László püspök javíttatja meg. A csonkatornyot 1783-ban Batthyány Ignác fedette be, a déli tornyot pedig az 1758-i tűzvész után 1780-ban ugyancsak Batthyány erősítette meg.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

109. 1791. Szeredai Antal tudósítása Sztoyka Zsigmond püspök építkezéseiről.

„Is (sc. episcopus) item obtento a Regia Majestate, Rhenen. Florenorum 9642 (esto per aedilem Murarium projectati fuerunt 10510) subsidio, additisque de suo plus, quam 2400 ultra vecturas et manuales operarios Sanctiorem suae Ecclesiae partem, quam Sacrarium dicimus, quod jamjam ruinae, et casui proximum erat, A. 1753. mense Martio ad fundamenta usque dirutum (his tamen non erutis, quum reperta fuerint, prope duas Orgias Viennenses lata, et Saxi instar solida) novam molem, ad prioris per omnia formam, illo, et subsequis annis, ad perfectum usque statum eduxit.” Megemlíti Szeredai, hogy a püspök az 1758-i tűzvész után a tetőt is megjavíttatta.

Szeredai, Series Episcoporum. 233—234.

110. 1816. Kazinczy Ferenc meglátogatja a gyulafehérvári székesegyházat.

„A templom nem faragott, hanem csak terméskövekből van rakva; magasfalú tornyát alacsony zsindelyezet fedi, s falairól darabonként pattogzott le a vakolás; szegény, de nagy le méltóságos. Ez a nagy szegénység fája szememnek szívemnek kedves is volt, mert fájdalom érzésre készítet el. Középső ajtaján léptem az üres templomba... Az ország egyik levéltára itt a templom egyik szögletében őriztetik a káptalan tagjai által...”

Kazinczy Ferenc, Erdélyi levelek. Bp. 1880, 254, 257.

111. 1826. A gyulafehérvári székesegyház leltára.

Megemlékezik a négyezeti toronyról: „supra 4 columnas structam cujus muri infra tectum apparent probabilius pars eminens incendiis debilitata deposita fuit.” A nyugati karról ezt írja: „Ad ingressum Templi supra portam est Chorus musicorum columnis lapideis impositus.” Mártonfi József püspök az előcsarnok és az északi torony tetőzetét 1812-ben megcsináltatta „et cum tecto Ecclesiae conjugii (curavit)”.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

112. 1854. A gyulafehérvári székesegyház főhajójának ablakait megújítják.

R. Rauscher szepeni üvegesmester mintái közül a hatszögest fogadják el. A munkák számadásai.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7146. sz.

113. 1856. IV. 16. Kolozsvár. Kedves István kolozsvári plébános a székesegyház tornyának újrafedésével kapcsolatban Kagerbauer Antal építész javaslatát jelenti.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7147. sz.

A SZENT MIKLÓS-KÁPOLNA

114. 1418. IV. 27. Konstantz. Upori István erdélyi püspök megalapítja Gyulafehérvárt a Szent Miklós-kápolnát és a Szentlélek ispotályt.

„Supplicatio Stephani, episcopi Transilvanensis, de indulgentia ecclesias domus Pauperum Sancti Spiritus ac parochialem Beati Nicolai confessoris in Albagyula, per ipsum constructas, visitaturis.”

Lukcsics Pál, XV. századi pápák oklevelei. Bp. 1931, I. 72. sz.

115. 1432. I. 27. Buda. Szerepel „Gregorius plebanus rector capelle sancti Nicolai”, OL. DL. 29775.

116. 1437. IV. 22. Gyulafehérvár. A gyulafehérvári káptalan kiküldöttként szerepel: „Gregorius presbiter Rector Capelle sancti Nicolai confessoris de Castro Albensi.”

OL. DL. 29464.

117. 1467. X. 16. Gyulafehérvár. Szerepel „Demetrius Rector Capelle sancti Nicolai in castro Albensi fondate”.

OL. DL. 29296.

118. 1503. XII. 13. Gyulafehérvár. Szerepel „Magister Johannes Capelle sancti Nicolai... hic Albe intra muros fundatj rector”.
OL. DI. 29905.
119. 1505. III. 2. után. Gyulafehérvár. Szerepel „Magister Johannes (de) Thata Rector Capelle Sanctj Nicolaj Episcopi hic Albe ante Curiam Episcopalem fundate”.
OL. DI. 29355.
120. 1506. XII. 31. Gyulafehérvár. Szerepel „Johannes presbiter capelle Sancti Nicolai Episcopi et confessoris ante hoc castrum Episcopale Albense site et fundate”.
OL. DI. 29915.
121. 1506. XII. 31. Gyulafehérvár. Szerepel „Johannes presbiter capelle sanctj Nicolaj Episcopi et confessoris ante castrum Albense fundate”.
OL. DI. 30069.
122. 1520. III. 23. Gyulafehérvár. Szerepel „Johannes Rector capelle processionalis Beati Nicolai Episcopi et confessoris ad frontem huius ecclesie nostre fundate”.
OL. DI. 31021.
123. 1520. VII. 10. Gyulafehérvár. Szerepel „Johannes Rector capelle processionalis ad frontem huius ecclesie Albensis Transsiluane predicte fundate”.
OL. DI. 29404.
124. 1531. Gyulafehérvár. A gyulafehérvári székesegyház leltárában szerepel „Ecclesia parochialis Sancti Nicolai extra murum”.
A gyulafehérvári káptalan levéltára. Batthyaneum. Regestáját l.: *Beke*, Gyf. 1094. sz. Tört. Tár (1895) 251.

A SZÉKESEGYHÁZ BERENDEZÉSE

Oltárok

Mária

125. 1291. „Altare beate virginis” (A gyulafehérvári káptalan levéltára, fasc. 5. nr. 10.) — 1429. „Emericus sacerdos rector sew magister altaris beate Marie virginis in dicta ecclesia Albensi fundati.” (OL. DI. 28.807.) — 1440 körül. „Jacobus literatus de Mera rector altaris beate virginis in ecclesia Transilvana.” (OL. DI. 36.407. 121. 6.) — 1448. „Abraham beatae Mariae virginis altaris rector in ecclesia Transilvana constructi.” (Székely Oklevéltár. VIII. köt. 75.) — 1453, 1456, 1458. „Magister Abraham Rector altaris beate virginis.” (OL. DI. 29278, 29502, 29817.) — 1470. „Stephanus Beate Marie virginis (sc. Rector Altaris).” (OL. DI. 36394. 27.1.) — 1515. „Stephannus rector altaris Beate Marie.” (OL. DI. 29626.) — 1524. „Altare beatae Virginis Albense.” (*Bunyitay*, 30.)

Keresztelő János

126. 1291. „Altare beati Johannis baptiste.” (A gyulafehérvári káptalan levéltára, fasc. 5. nr. 10.) — 1392. „Johannes Nicolai de Strigonio... canonicatum et prebendam ac altare sancti Johannis Baptistae, quod sine cura est, in Transilvana ecclesia situm... noscitur obtinere.” (Mon. Vat. I/3. 193.) — 1428. „Symon presbiter rector altaris beati Johannis Baptiste in ecclesia Transiluanensi fundati.” (ALK. Wass-lvt.)

Péter

127. 1291. „Altare beati Petri apostoli.” (Gyulafehérvári káptalan levéltára, fasc. 5. nr. 10.)

Kereszt

128. 1357. „magister Turul rector altaris Sancte Crucis de ecclesia nostra.” (AO. VI. köt. 633—634.) — 1367. „Anthonius presbyter magister altaris sanctae crucis.” (Bánffy Okl. I. köt. 333.) — 1390. „Domus quondam Thomae Rectoris altaris sanctae Crucis siti in ecclesia Transilvana.” (Mon. Vat. I/3. 100.) — 1403. Ugori István püspök Tövis tizedét „Altari Vivificae Crucis (fundato in dicta Ecclesia nostra)” adja. (OL. DI. 37218.) — 1427. „Valentinus altarista Sanctae crucis in dicta ecclesia Transilvana.” (Székely Oklevéltár. V. köt. 10., VIII.

köt. 54.) — 1440. „Thomas rector altaris sancte crucis.” (OL. DL. 30801.) — 1444 körül. „Thomas sacerdos altaris Rector altaris sancte Crucis.” (OL. DL. 36406. 20.3.) — 1444. „Magister Thomas rector altaris Sancte Crucis in Ecclesia nostra.” (OL. DL. 29252.) — 1451, 1452, 1454. „Magister Thomas Rector Altaris sancte crucis.” (OL. DL. 36403. 63.1.; 64.2.; 86.1.; 36407. 55.3.)

M i h á l y

129. 1363, 1364. „Magister Nicolaus magister are beati Mychaelis archangeli.” (OL. DL. 5268, 5274. — Z.—W. II. köt. 201, 202.) — 1398. „Benedictus de Madaras rector altaris sancti Michaelis archangeli siti in ecclesia Transsilvana.” (Mon. Vat. I/4. 70.) — 1448. „Petrus sancti Michaelis altaris rector in ecclesia Transilvana constructi.” (Székely Oklevéltár. VIII. köt. 75.) — 1463, 1464, 1467, 1469, 1481. „Magister Albertus Rector Altaris sancti Michaelis Archangeli.” (AJK. Wass-lyt. — OL. DL. 27176, 36393. 17.2. és 137.2., 27199.) — 1470. „altare in prefata ecclesia nostra Albensi retro manus altaris beati Michaelis Archangeli constructum.” (OL. DL. 28303.) — 1524, 1525. „Magister Petrus de Bwza Rector Altaris Beati Michaelis Archangeli Maioris in hac ecclesia nostra Albensi fundati.” (OL. DL. 29417, 29990.)

A n d r á s

130. 1366. „magister Turul Magister altaris beati Andree apostoli de Choro nostro.” (OL. DL. 29167.) — 1386. „Andreas presbiter magister altaris beati Andree apostoli.” (OL. DL. 28101.) — 1394. „Michael Andreae Rector altaris sanctae (!) Andreae siti in ecclesia Transilvana.” (Mon. Vat. I/3. 265.) — 1461. „Molendinum Altaris sanctj Andree.” (OL. DL. 28852.) — 1470. „Molendinum Altaris sanctj Andree.” (OL. DL. 28858.) — 1482. „Gregorius sancti Andree.” (OL. DL. 29854.)

L ő r i n c

131. 1370. „Nicolaus sacerdos chori ecclesie nostre magister altaris beati Laurentii.” (OL. DL. 29708.) — 1401. „Michael Dominici dicti Vige qui se gerit pro rectore altaris sancti Laurentii siti in ecclesia Transilvana.” (Mon. Vat. I/4. 376.) — 1426. „Franciscus presbiter rector altaris sancti Laurentii.” (OL. DL. 30784.) — 1430 körül. „Rector altaris beati Laurentii martiris in dicta ecclesia nostra Transsilvana.” (OL. DL. 28813.) — 1433. „Petrus presbiter rector altaris beati Laurentij.” (OL. DL. 28818.) — 1486, 1488, 1493. „Andreas altaris sancti Laurentii.” (OL. DL. 29861, Bánffy Okl. II. köt. 268. — OL. DL. 30482.)

K r i s z t u s t e s t e

132. 1374. „Nicolaus rector altaris Corporis Xpi in corpore ecclesie nostre.” (OL. DL. 30712.) — 1396. „Elizabeth relicta magistri Byasii militis, non obstante priori sua donatione super porcione sua possessionaria ac palacio et molendino in Gaald pro altari corporis Christi in ecclesia Transilvana fundato per dominam facta.” (Kolozsmonostori konvent levéltára. Com. Albens. C. Nr. 30. Regestáját l.: *Beke*, Km. 69. sz. Tört. Tár (1896) 729.) — 1430 körül. „Blasius rector altaris corporis Christi.” (OL. DL. 31131.) — 1505, 1506, 1507, 1509. „Magister Barnabas altaris Corporis Christi.” (OL. DL. 29913, 29599, 29916, 29930.) — 1520 körül. „Magister Gregorius Rector altaris Sacratissime corporis Christi in hac ecclesia nostra Albensi predicta fundati.” (OL. DL. 29408.)

K o z m a é s D a m j á n

133. 1381. „Andreas presbyter magister altaris beatorum Cozmae et Daniani martyrum in corpore ecclesiae nostrae constructi.” (Z.—W. II. köt. 539.) — 1442. Hunyadi János miséket alapít „super altare Beatorum Cosmae et Daniani Martyrum in annotata ecclesia Transilvana constructo”. (*Szeredai*, Notitia. 89.)

M i n d s z e n t e k

134. 1391. „Petrus presbiter rector altaris omnium sanctorum in ipsa ecclesia.” (OL. DL. 29203.) — 1505, 1506, 1507, 1509. „Magister Stephanus altaris omnium sanctorum.” (OL. DL. 29594, 29600, 30071, 29613.)

Tíz ezer vértanú

135. 1400. „Marcus Petri rector altaris Decem millium Martirum siti in ecclesia Transilvana.” (Mon. Vat. I/4. 195.) — 1524. „Johannes presbiter rector altaris vndecim milium militum.” (OL. DL. 30159.) — 1473. „Magister Paulus rector altaris beatorum decemmilium militum in ecclesia nostra Transilvana fundati.” (OL. DL. 28309.) — 1505, 1507, 1508, 1509, 1510, 1511, 1513. „Magister Albertus Rector Altaris Beatorum decem milium Militum et martirum in eadem Ecclesia nostra Albensi fundati.” (OL. DL. 29595—96, 29604, 29607, 29359, 29611, 29615, 29942, 30537.)

I. ászló király

136. 1402. „Egidius Martini rector altaris sancti Ladislai siti in ecclesia Transilvanensi.” (Mon. Vat. I/4. 450.) — 1428. „Valentinus rector altaris sancti Ladislai.” (OL. DL. 29770.) — 1431, 1440, 1449, 1455. „Petrus Rector Altaris Beati Ladislai in dicta ecclesia Transsilvaniensi.” (OL. DL. 30311, 30174, 36391. 57.5., 36407. 67.3.) — 1490. „Nicolaus doctor altaris sancti Ladislai Regis in ecclesia cathedrali Albensi fundati rector.” (OL. DL. 30476.)

Dorottya

137. 1411. „Martinus rector altaris beate Dorothee virginis et martiris presbiter de choro nostro.” (OL. DL. 29755.)

István király és Imre herceg

138. 1423. „Georgius presbiter rector altaris beatorum Stephani et Emerici confessorum in dicta ecclesia Transilvana.” (OL. DL. 30781.) — 1494. Csonbordi Tompa Péter ősei Lőrincréve birtokot „Altari beati Regis Stephani in Ecclesia beati Michaelis Archangeli in Ciuitate Albensi Transilvanie constructa fundate (!) impignorassent”. (OL. DL. 28651.) — 1499. „Vincencius rector altaris beatorum Stephani et Emerici ducis.” (OL. DL. 36330.) — 1520. „Johannes archidiaconus de Kykellew Canonicus Ecclesie Albensis Transilvanensis ac Rector altaris Sanctorum Stephani et Ladislai Regum et Emerici ducis in eadem Ecclesia nostra Albensi predicta fundati.” (OL. DL. 29402.)

Borbála

139. 1431. IV. Eugen pápa bizonyítja, hogy Lépes György püspök a gyulafehérvári székesegyházban Szent Borbála tiszteletére oltárt állított. (Z.—W. IV. köt. 441.) — 1463. „Valentinus rector altaris beate Barbare virginis in ecclesia Transsilvana fundati ac plebanus de Colos et vicearchidiaconus sedis eiusdem (sc. Doboka).” (AL.K. Wass-lyt.) — 1480. „Johannes Beate Barbare (sc. altaris rector).” (OL. DL. 29536.)

Mihály kisebb oltára

140. 1431. IV. Eugén pápa bizonyítja, hogy Lépes György püspök Szent Mihály tiszteletére oltárt állított a gyulafehérvári székesegyházban. (Z.—W. IV. köt. 441.) — 1447. „Sijmon Rector Altaris minoris beati Michaelis Archangeli in dicta Ecclesia nostra fundati.” (OL. DL. 37606.) — 1523. „Magister Petrus de Bwza Rector Altaris Beati Michaelis Archangeli Minoris in Ecclesia nostra Albensi fundati.” (OL. DL. 30559.) — 1481. „Valentinus (rector) alterius altaris similiter sancti Michaelis in ecclesia Albensi Traussilvana.” (OL. DL. 27199.)

Remete Pál

141. 1431. „Ambrosius rector altaris Beati Pauli primi Eremitae.” (OL. DL. 37086, nagy alakú.)

Máté

142. 1439. „Georgius presbiter rector altaris sancti Mathei.” (OL. DL. 30172.) — 1511, 1514, 1515, 1516, 1518. „Stephanus Rector altaris Beati Mathei Apostoli et Ewangeliste in hac Ecclesia nostra fundati.” (OL. DL. 29225, 29379, 29380, 29381, 29951, 29393.)

Nikáziusz

143. 1444. „Michael presbiter Rector Altaris Beatj Nicasij martiris dicte ecclesie nostre.” (OL. Dl. 29254.) — 1448. „Michael sancti Nicasii martyris altaris rector in ecclesia Transilvana constructi.” (Szekely Oklevéltár. VIII. köt. 75.) — 1525. „Magister Sandrinus Rector Altaris Beati Nicasij Episcopi et confessoris.” (OL. Dl. 29651.)

Szentháromság

144. 1447. „Kilianus rector altaris sancte Trinitatis.” (OL. Dl. 30811.) — 1453. „Thomas (de Beld) rector altaris sancte trinitatis in dicta Ecclesia nostra fundati.” (OL. Dl. 30453.) — 1489, 1501. „Magister Benedictus Rector Altaris sancte et indiuidue Trinitatis in dicta Ecclesia nostra Albensi fundati.” (OL. Dl. 29545, 29348.) — 1506. Egy közjegyzői oklevél kelt „in domo Altaris Sancte Trinitatis in ciuitate Albensi intra muros fundata”. (OL. Dl. 29598.)

Katalin

145. 1459. (?) „Magister Valentinus Rector Altaris Beate Katherine.” (OL. Dl. 30201.) — 1483. „Matheus de Rakos Rector altaris sancte Katherine virginis et martiris in dicta Ecclesia fundati.” (OL. Dl. 29319.) — 1508. „Magister Valentinus Baccalaureus Rector Altaris Beate Katherine virginis et martiris in Ecclesia nostra Albensi fundati.” (OL. Dl. 29361—62.)

György

146. 1462. Az erdélyi káptalan bizonyítja, hogy Rápolti Gothárd prépost és unokatestvére, György a bokaji malom jövedelmét az általuk alapított Szent Gothárd és Szent György tiszteletére állított oltárnak adományozza. [Beke, Gyf. 317. sz. Tört. Tár (1890) 147.] — 1505, 1507, 1508. „Magister Georgius altaris beatj Georgij in Ecclesia nostra Albensi fundati rector.” (OL. Dl. 29353, 29603, 29607.)

Gothárd

147. 1462. Lásd fentebb.

Demeter — Fábián — Sebestyén

148. 1470. Demeter küküllői főesperes Demeter, Fábián és Sebestyén tiszteletér-oltárt alapít a gyulafehérvári székesegyházban „Demetrius archidiaconus de Kijkelew... ob spem et deuotionem quam ipse ad beatissimos Demetrium ac Fabianum et Sebastianum martires gerit... quodam (!) altare in prefata ecclesia nostra Albensi retro manus altaris beati Michaelis Archangelii constructum et sub nomine... beatorum Demetrii ac Fabiani et Sebastiani martirum certis rebus ac bonis tam mobilibus quam immobilibus... dotasset.” (OL. Dl. 28303.) — 1492, 1494, 1496 körül. „Magister Laurentius Rector altaris beatorum Fabiani et Sebastiani martirum in eadem ecclesia nostra Albensi fundati.” (OL. Dl. 29328, 29878, 32512.) — 1505. „Magister Johannes altarista Fabiani et Sebastiani.” (OL. Dl. 29893.)

Urunk színeváltozása

149. 1487. „Andreas presbiter Rector altaris Transfigurationis domini in dicta Ecclesia nostra Albensi fundati.” (OL. Dl. 29543.) — 1504, 1505. „Nicolaus Anthos de Werwelgh Rector altaris Transfigurationis domini in ecclesia Albensi Transsiluana constructi.” (OL. Dl. 29354, 36399. 99. l. — 101.) — 1518, 1519. „Nicolaus Rector altaris Transfigurationis domini de Alba Gywla.” (OL. Dl. 26539—40, 26499.)

Négyegyházata

150. 1490, 1491, 1492, 1493, 1494, 1495. „Magister Petrus rector altaris sanctorum quatuor doctorum in ecclesia nostra Albensi fundati.” (Al. K. Kemény-lyt. — OL. Dl. 29867, 30229, 29557, 29881, 29885.) — 1511 körül. „Magister Blasius... quatuor doctorum in hac ecclesia nostra predicta (sc. rector altaris).” (OL. Dl. 29374.) — 1515, 1518, 1519, 1520, 1521, 1525 körül. „Magister Johannes Rector altaris Beatorum Quatuor doctorum in ecclesia nostra Albensi.” (OL. Dl. 29383, 29389, 29395, 29398, 29409, 30568.)

Három királyok

151. 1492. „Ego Valentinus presbyter rector altaris Sanctorum Trium regum in ecclesia Albensis Transilvaniae intravi confraternitatem (sc. Sancti Spiritus).” (Mon. Vat. I/5. 13.)

Jakab

152. 1503. Polgár Miklós és felesége, tordai kőmalmukat Tordai Jánosnak, a gyulafehérvári székesegyház Szent Jakab-oltára igazgatójának eladták. [Beke, Gyf. 783. sz. Tört. Tár (1893) 104.]

Anna

153. 1505, 1506, 1508. „Magister Ambrosius Altaris Beate Anne Matris Marie in eadem ecclesia nostra Albensi fundati Rector.” (OL. DL. 29355, 29601, 29609.) — 1512. „Domus altaris Sancte Anne septentrionem versus in oppido Albensi.” (Gyulafehérvári káptalan levéltára. fasc. 5. nr. 18.) — 1518. „Thomas sancte Anne.” (OL. DL. 29964.) — 1524. Várdy Ferenc végrendelete. „Item ad erectionem sacelli Sanctae Annae . . . altaris quoque in eodem sacello constructionem, legauit florenos quingentos . . . Item altari Sanctae Annae in sacello erigendo indumentum album altaris, candelabra duo argentea, et tapetum magnum, quod Domini Custodis fuit.” (Bunyilay, 27, 30.)

Márton

154. 1507, 1508, 1509, 1510, 1512, 1515. „Magister Johannes rector altaris Beati Martini Episcopi et confessoris in hac Ecclesia nostra fundati.” (OL. DL. 30513, 30514, 29612, 29367. — AKI. Béli-lyt. belefoglalva egy 1607. VII. 31-i oklevélbe. — OL. DL. 29382.) — 1515, 1521, 1523, 1524, 1525. „Magister Ambrosius Rector altaris Beati Martini Episcopi et confessoris in hac ecclesia nostra fundati.” (OL. DL. 29949, 29646, 29413, 29414, 29653.)

Hívő lelkek

155. 1512. László Jánost bevezetik a tátéi birtokrészbe, amelyet Barlabássy Lénárt erdélyi alvajda neki mint a Hívő lelkek oltára igazgatójának adományozott. . . . Johannis . . . tutoris et defensoris altaris fidelium animarum in portico (!) novo Cathedralis Ecclesie Albensis Transilvanie predictae iam constructi . . .” (Gyulafehérvári káptalan levéltára. fasc. 5. nr. 1. Regestáját l. : Beke, Gyf. 423. sz. Tört. Tár [1891] 113.) — 1520. László kérésére a római Santo Spirito kórház tagjai sorába kerül a kápolna és a hívő lelkek oltára (Balogh J., Az erdélyi renaissance. I. köt. Kolozsvár 1943, 238—239.) — 1525. „Magister Johannes Rector capelle fidelium animarum . . . huius ecclesie nostre Albensis Transilvanie site.” (OL. DL. 30566.)

Péter és Pál

156. 1520, 1521. „Magister Thomas de Drágh Rector Altaris Beatorum Petri et Pauli Apostolorum in hac ecclesia nostra Albensi predicta fundati.” (OL. DL. 29402, 29978—79.)

157. 1564. VIII. 19. Dési Lőrinc testvér feljegyzése a székesegyház oltárképeinek kidobásáról. „1564 sabbatho p. Laurentii sacramentarii intromissi in ecclesiam metropolitana Albensem . . . tabule altarium sequenti sabbatho eiecte.”

Kolozsvár, Lyceumi könyvtár. 51467. számú kötet.

158. 1565. Giovanandrea Gromo, János Zsigmond fejedelem olasz testőrparancsnoka leírja a gyulafehérvári székesegyház berendezésének elpusztítását.

A fejedelem 1565-ben eltávozik Gyulafehérvárról, ezt az alkalmat kihasználták Csáky Mihály kancellár és Blandrata György hívei „vertrieben sie die Priester, warfen Altäre, Statuen und Bildnisse zur Erde, und unter andern Gräuelthaten, zertrümmerten sie auch einige Gemälde mit bewunderswerthen alten Bildnissen.” Archiv des Vereines für Siebenbürgischen Landeskunde. Neue Folge II. (1855) 19—20.

159. 1717. IX. 1. Gyulafehérvár. Mártonfi György püspök három kőfaragóval meggyezik, hogy azok a Boldogasszony oltárt márványból felállítják és tűkörsimára csiszolják, a hiányokatki pótolják, a Szent Mihály- és Károly-oltárt ugyancsak kicsiszolják. A szerződést aláírja a püspök és a három kőfaragó közül kettő (Joseph Grueber és Reichardt Pisster).

Püspöki levéltár. fasc. II. nr. 2.

160. 1718. II. 21. Gyulafehérvár. Mártonfi György püspök nyugtája Giuseppe Tencalla szobrász részére.

„Infrascriptus praesentibus recognosco me Domino Statuario Josepho Tencalla pro quatuor statuīs ad Altare S. Caroli praeparandis appromisi Rhen f 150. Super quibus suae Dominationi hunc meum dedi Contractum. Carolinae die 21 Febr. 1718.

Georgius Mártonffi

Episcopus Transilvaniae m. p.

Anno 1718. Die 21 February solvi f 30.

Item die 3 Maij solvi f 120

Io Giuseppe Tencalla affermo di essere sodisfatto delle quattro statue fatte."

Püspöki levéltár. fasc. II. nr. 3.

161. 1719. III. 17. Gyulafehérvár. Mártonfi György püspök szerződése a főoltár menzája elkészítésére. Lásd: 86. sz.

162. 1719. VIII. 1. Gyulafehérvár. Mártonfi György püspök szerződése Lázár Donát festővel.

„Anno 1719. Die 1ma Augusti pro Majoris Altaris marmoreis et aliis variis elegantibus et vivacissimis coloribus decoloratione, item Tabernaculi et duorum reliquiariorum meo proprio auro ubi opus est inauratione et decoloratione conveni cum Generoso Domino Pictore Donato Lázár in fl. 125 id est hung. fl. centum viginti quinque, tali sub conditione ut praeter aurum omnes colores, oleum, firmais et alia necessaria ad Picturam Altaris praelibatus Dominus Pictor dare teneatur Laboremque quo elegantius fieri potest ad Festum Sancti Michaelis Archangeli finire sit obligatus in cujus fidem hunc Contractum ab utrinque subscripsimus. Carolinae Anno et Die supra notatis.

Georgius Martonffi

Donatus Lazar m. p."

Püspöki levéltár. fasc. II. nr. 6.

163. 1720. III. 22. Gyulafehérvár. Mártonfi György püspök Chimán János festővel szerződik.

„... Pictori Ioanni Chimán pro Coena Domini in majori Altari depingenda quo pulchrius fieri potest... Intra duas septimanas cum meis coloribus... A munkáért a püspök 20 forintot fizet. A fizetés március 23-tól 27-ig történik.

Püspöki levéltár. fasc. II. nr. 3.

164. 1740. VI. 18. Gyulafehérvár. Castal János püspöki helytartó és Poncin János Tivadar kanonok plébános Visser János szobrászsal szerződnek.

„... pro erigendis duobus aris lateralibus a parte quidem meridionali Sancti Ioannis Nepomuceni, a parte vero Septentrionali Sancti Georgij Martyris cum Statuīs Genijs, Ciradis et columnis secundum exhibitam ac signatam ideam... exemplarem accordavimus cum Johanne Visser Statuario in quingentis flor Rhen et tritici cubulis viginti... A fizetés 1740. június 18-tól 1746. április hó 6-ig történt. A szobrász összesen 1100 forintot kapott.

Püspöki levéltár. Fasc. XIV. nr. 8.

165. 1754. VII. 4. Gyulafehérvár. Mihályffy János püspöki helytartó szerződik Johann Georg Vestermeyer festővel a Szeplőtelen Fogantatás oltár fehérrel és arannyal való kifestésére. A festő díja 150 forint. A fizetés július 4-től november 28-ig történik meg.

Püspöki levéltár. 41/1754. Az Anteactum 1750—59. csomóban.

166. 1755. A gyulafehérvári székeségház leltára.

„Inventarium Rerum Catholicae Ecclesiae A. Carolinensis Anno 1755to diebus Novembris confectum et Anno 1756 diebus ultimis Junij revisum.

Ara magna ex integro lapide 15 Octobris 1755 consecrata. Arae quatuor laterales marmoreae S. Michaelis, S. Caroli Borromaei, Beatae Virginis Mariae dolorosae et Omnium Sanctorum. Arae duae lignae colore albo incoloratae nempe Immaculatae Conceptionis et S. Josephi. Arae duae lignae nondum incoloratae S. Joannis Nepomuceni et S. Georgy Martiris. Ara una S. Rosaliae modo S. Judae Thadei sub qua iacet Exc. D. Ladislaus Gyulaffi Cancellarius.

Res ex Ligno

Statua Christi Resurgentis, Crux magna albo colore tincta et inaurata in aliquot partibus (quae fuit olim in ara Magna), Statuae Beate Virginis, S. Joannis, Marie Magdalaene et

duorum Angelorum quae olim erant in ara Magna. Ara Magna antiqua hinc inde per Ecclesiam dispersa . . . tabernaculum antiquum quod fuit in ara Magna . . . lapides marmorei in frustis."

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

167. 1757. Gyulafehérvár. A főoltár szobrászmunkájának kimutatása.

„Demonstratio super Erogationibus pecuniae in Altare majus Ecclesiae Cathedralis ACarolinensis A 1756.

A Statuarius percepit	25 Rhf
B Idem Statuarius	50
C Pro itinere Statuarius	4
D Pro uno centenario glutinis	20
E Pro 24 Grassis, pro 74 ordinarijs ciliaceis asseribus	75 48
Summa	174 48
Ioannes Santa de Tusnád	
D E ACarolinensis Provisor	

Püspöki levéltár. 11/1757. Az Anteactum 1750—59. csomóban.

168. 1763. VII. 13. Gyulafehérvár. Szeredai Antal püspöki helytartó Scheiblaue János Pál kolozsvári festővel szerződik a főoltár aranyozására és festésére. A munkát 1764. augusztus 15-ig kell befejeznie. A munka a szerződés szerint a következő: az oltárasztalt feketére kell márványozni, a baldachin négy oszlopa tengerzöld márványozást kap, az oszlopfőket aranyosra, a felettük levő íveket a díszítésekkel szintén aranyosra kell festeni. A baldachin-oszlopokon levő képek kereteit fehérre, a faragott részeket aranyra, a tabernákulumot fehérre, faragott részeit pedig aranyra kell festeni. A fizetség 550 rajnai forint, valamint a festőnek, vele dolgozó fiának és társának szerény ellátása.

Püspöki levéltár. 11/1757. Az Anteactum 1750—59. csomóban.

169. 1764. V. 18. Gyulafehérvár. Szeredai Antal jelenti a püspöknek, hogy Scheiblaue festő munkájával elkészült és járandóságát megkapta.

Püspöki levéltár. 11/1757. Az Anteactum 1750—59. csomóban.

170. 1767. II. 11. Róma. XIII. Kelemen pápa Mansador Pius püspöknek megengedi, hogy a tisztítóházban szenvedő lelkek kiszabadítása végett a gyulafehérvári székesegyházban kiváltságos oltárt állíttasson.

Beke, Gyf. 583. sz. Tört. Tár (1891) 136.

171. 1770. A gyulafehérvári székesegyház leltára leírja a főoltárt és négyoszlopos baldachinját.

„Circa columnas ad quinque fenestras in inferiori parte imagines 5 pictae Abrahami, Mojsis, Davidis, Ioanis Baptistae et Salvatoris cum listis et radiis bene inauratis. In ara principali tabernaculum supra quod crux magna cuprea inaurata decenter locata . . . Imagines magnae Beatae Virginis Mariae pictae antiquae 2. Duae minores cum listis nigris, Sanctorum Sebastiani et Rochi in Justa hominis statura cum listis nigris 2. Sancti Thadaei in ara ejusdem elegantis operis. Sanctae Rosaliae in eadem ara. Iconicula sub vitro cum listis 11."

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

172. 1775. A gyulafehérvári káptalan leltára.

„In Capite Sanctuarij ara Principalis inter quinque fenestras erectis quatuor columnis, quarum capitibus Superpositi arcus in unum convenientes Hi sustentant cupulam inauratam ad Summitatem Sanctuarii pertinentem. Columnarum bases et capitella inaurata, cum colore viridi venulis aureis distincto picti. Post bases columnarum quinque imagines in listis, quae radiis sunt adornatae, et una cum his inauratae, parieti affixae, ad quinque fenestras collocatae. In medio quidem Jesu Salvatoris mundi ad duo latera intra columnas Sancti Joannis Baptistae et Davidis, extra columnas vero Mojsis et Abrahami.

Erecta est tota haec ara Sumptibus Excellentissimi Domini I. Baronis Sigismundi Antonij quondam Sztojka Episcopi Transilvaniae dum Diaecesim regeret. Inaurari vero et colorari curavit postquam Regimini renunciasset.

Mensa altaris consecrata ex integro lapide, tribus alijs latis et altis ad duo latera et in medio erectis Superstructa, cum cavitate retro altaris intus parente.

Arae laterales seu minores sunt novem omnes consecratae.

Ia Est ex parte epistolae: Immaculata Conceptionis Beatae Mariae Virginis. In medio ejus inter columnas Statua Beatae Mariae Virginis cum effigie Iesuli crucem in manu tenentis,

et hostili ejusdem Serpentis caput conterentis. In Summitate Dei Patris effigies. Tota albo colore intermixta inauratione colorata.

2a Ab hinc in capella S. Caroli Borromaei marmorea cum quatuor columnis. In medio harum effigies picta Sancti Caroli Borromaei. Supra columnas arcus super his in medio Statua Beatae Virginis Mariae ad hujus duo latera Statuae Sancti Emerici et Sanctae Elizabethae. In inferiori parte inter columnas Statuae Sanctorum Stephani et Ladislai regum.

3a Sancti Joannis Nepomuceni ad ejusdem capellae fenestram meridionalem cum statua Sancti Joannis Nepomuceni in medio locata, albo et rubro colore mixta inauratione ductis etiam aureis venulis decenter tincta.

4ta In Capella laterali omnium Sanctorum marmorea in cujus medio picta imago omnium Sanctorum antiqui sed elegantis operis. Ad duo latera Statuae Sanctorum Adalberti et Gerardi Martyrum Episcoporum.

5a In eadem Capella, antea Sanctae Rosaliae dicta, nunc Sancti Iudae Thadaei cum eleganti utriusque effigie.

6ta Ex parte Evangelij Sancti Josephi ad columnam uti Beatae Mariae Virginis Immaculatae colorata cum statua ejusdem Sancti Josephi. Superne effigies B. Mariae Virginis Iesum in ulnis tenentis picta sub vitro.

7a Sancti Michaelis Archangeli uti ex altera parte Sancti Caroli marmorea. In medio imago ejusdem Sancti Michaelis picta lacera. Inter columnas marmoreas Statuae Sanctorum Petri et Pauli. In Summitate Statua Sancti Angeli Custodis ad hujus duo latera Statuae Sanctorum Gabrielis et Raphaelis Archangelorum est in hoc altari tabernaculum Ssmi Sacramenti, quod eo defertur in caena Domini. Item extra aram ad duo latera Capellae Statua Christi Domini et Beatae Virginis altae.

8a Sancti Georgij Martyris ad fenestram Septentrionalen Capellae locata, e regione Capellae arae Sancti Ioannis Nepomuceni diametro opposita, et illam respiciens cum Statua Sancti Georgij eodem opere colorata uti est Sancti Ioannis Nepomuceni.

9a Beatae Mariae Virginis Matris dolorosae in Capella ejusdem opposita Capellae in qua situm est altare omnium Sanctorum. Statua Beatae Mariae Virginis sedens Christum de cruce depositum tenens. In hac appensa quaedam anathemata argentea. Est ara marmorea. Superne crux erecta, lancea hysopo et spongia transpositis. Ad duo latera Statuae quatuor angelorum duae quidem in parte superiore minores, duae ad latera locatorum cum instrumentis passionis Christi. Supra Statuam Dolorosae Virginis in secunda contignatione, Imago vultus Domini Nostri Iesu Christi ad instar Sanctissimi Sudarij Veronicae picta in medio."

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7154. sz.

173. 1783. VIII. 29. Nagyszében. Batthyány Ignác püspök szerződése Hoffmeyer Simon kolozsvári szobrásszal.

„Contract. Unter heut gesetzten Dato ist zwischen Seiner Excellenz Herrn Bischofen Grafen von Bathianij einer und zwischen dem Bildhauer Simon Hofmeijer anderen Theil folgendes festgestellt worden und zwar

Erstens Wird eine Änderung an den 12 Domherrn Stülen in Carlsburg gemacht, an welche obengemelter an jedes Paralies unten ein Stücklein Festonen, oben ein Aufsatz auf jenes runde Gesimbslein Baubwerck, wie aus dem Grund Riss zu ersehen, rein und gut herzustellen, vor welche Arbeit deren 12 obbennanten Stülen und zwar solche bis Ende October 1783 vollkommen fertig zu machen 60 Rhfl. veraccordiret worden. Dann

Zweitens Item der Hochaltar zu Carlsburg, wie der unterfertigte Plan es ausweist nemlich in erstbemelten Riss befindliche Bildhauer Arbeit sauber und rein herzustellen, und zwar bis Ende Martij 1784, vor welche Bildhauer Arbeit Seine Excellenz 250 Rhfl zu bezahlen Sich verbunden haben und zwar in dreien ratis, nemlich bei Anfang der Arbeit 80 fl., wenn die Arbeit halb fertig abermal 80 fl. und wenn solche gänzlich beendet den übrigen Rest.

Zugleich versprechen Seine Excellenz Ihme Bildhauer die Benötigte Führen hin und her, dann täglichen eine Maass Wein so lang die Arbeit dauert zu geben.

Alles Getrealich und Ohngefährde sind zweij gleichlautende Exemplarien errichtet und jedem Contrahirenden Theil Eines zur sicherheit ausgefertigt und übergeben worden.

Herrmannstadt den 29ten Augusti 1783.

L. S. Ignatz Graf von Batthyán
Bischof von Siebenbürgen

L. S. Simon Hoffmeijer
Bildhauer

Coram me

L. S. Puszbaum von Lindenfelden
Oberstarrestand Ing. Corps

A Conto dieses Contracts habe ich empfangen in Carlsburg 13 Rf abermal den 22 novembris 80 Rf Simon Hoffmeijer Bildhauer Mer den 11 Iener habe ich empfangen von Herrn Kamerdiener auf seine Exelentz befel 15 Rf

Abermal den 22 Jorung hab ich empfangen 50 Rf
abermal den 24 Meij hab ich empfangen 75 Rf und 40 xer."

Püspöki levéltár. 1087/1783.

174. 1784. A gyulafehérvári székesegyház leltára.

Leírja a főoltárt: „in columnas quatuor quibus superpositi arcus in unum convenientes sustentant Cupolam ex integro inauratum ad Summitatem usque Sanctuarii pertinentem. Columnarum basa et capitella inaurata sunt, coni vero colore viridi venulis aureis distincti ad istar marmoris picti postamenta vero colore nigro ibidem venulis aureis distincto ad instar marmoris nigri tincta. Ara erecta est ex fundamento sumptibus Antonij Sztojka inaurata et incolorata sumptibus mox dicti episcopi (sc. Batthyány Ignác). Mensa Altaris est ex integro lapide... consecrata die 15ta 8bris Anno 1755 per D. Episcopum L. B. de Sala..." A Szeplőtlen Fogantatás oltárát Mihályfi János olvasókanonok festette be.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145.

175. 1785. IV. 9. Gyulafehérvár. Pap János levele Dániel Imréhez.

„A Carolinae 9 Ap. 1785.

A Cathedralis Ecclesiát szépen fel ruhaszta Eő Excellenciája a Szent János oltára és a Prédikallo Széken kívül mind az orgonát, mind pedig a Kanonokok kopasz stallumat gyönyörűen megfestette, tsak gondolya meg mikor a Püspök jelentette volna a Nemes Káptalannak ezen szándékát még ennek is ellenmondottak azt irván vissza, hogy a Stallumon levő mesterséges kimeczések nem fognak oly tezetesek lenni a festék alatt, de látták most, hogy sokkal tisztességesebb így és már meg is köszönték. Tabernaculumot is újat csináltatott oly jelest, mely éppen ilyen Nagy dicsőségű templomot illet."

A gyulafehérvári káptalan levéltára. Batthyaneum.

176. 1791. Szeredai Antal tudósítása Sztojka püspök által épített főoltárról.

„Addiditque subinde eidem (sc. Sanctuario) novam Aram principalem e sectis prae-grandibus lapidum tabulis elaboratam, et a se Sacro ritu consecratam."

Szeredai, Series Episcoporum. 234.

177. 1826. A gyulafehérvári székesegyház leltára.

A főoltárról a következőket mondja: „Haec omnia curaverat Episcopus Sigismundus Sztojka; post modum anno 1783 Episcopus Comes Ignatius Batthyán tabernaculo ad aram S. Michaelis reposito aliud elegantius, totum inauratum et longe majus curavit, imagines vero, quia propter tabernaculum videri non possent, deposuit et Ecclesiae parochiali Udvarhely Remeteiensi donavit." A Szent József-oltár Józsefet ábrázoló szobrát Volonts László olvasókanonok készítette. A Szent Mihály-oltár képe helyett Benkő Mihály olvasókanonok hagyatékából újat csináltatnak 1789-ben. A régi Nepomuki Szent János-oltár helyett Batthyány Ignác püspök 1783-ban újat állíttatott. A Szent György-oltárt Tamási György olvasókanonok javíttatta ki. A Mártonfi György püspök által készíttetett oltárokhöz felhasználták Rákóczi György síremlékének 12 márvány oszlopát, amely a leltár szerint szintén oltárokról származott.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

Kanonoki ülőpadok

178. 1524. X. 22. Várday Péter püspök végrendelete.

„Item pro stallo dupplici, quo in ecclesia cathedrali canonici utuntur, cum cathedra episcopali, legavit florenos quadringentos."

Bunyitay, 27.

179. 1744. VI. 3. Nyugta 100 forintról, amelyet Poncin János, Cseh Mihály és Salbeck Mátyás kanonokok írnak báró Crenburg Leo ezredes városparancsnoknak „pro anticipatorio exsolvendo Statuario pro faciendis Stallis Canoniorum”.

Püspöki levéltár, fasc. XIV. 1740. nr. 8. Az Anteactum 1740—49. csomóban.

180. 1755. A székesegyház leltára említi: „Stallum Reverendorum Canoniorum cum 12 statutis Apostolorum Salvatoris et Beatae Virginis.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

181. 1783. Batthyány Ignác püspök Hoffmeyer Simon kolozsvári szobrásszal szerződik a kanonoki ülőpadok megújítására.

Lásd: 173. sz.

182. 1785. Pap János levele Dániel Imréhez.

Lásd: 175. sz.

Szószerk

183. 1755. A leltár megemlíti a szószerket (cathedra).

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

184. 1770. A leltár megemlíti, hogy a főhajóban áll: „Ad columnam ex parte evangelij cathedra lapidea rudis operis.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

185. 1784. A leltár részletesen ismerteti a Batthyány Ignác által készített új szószerket.

„Anno hoc de munifica Episcopi Ignati de Batthyán Cathedra pulchra ex ligno ornata colore albo, dein in locis opportunioribus tam ad ascensum graduum, quam ad ipsum corpus pulchre de auratum.” Leírja a domborműves ábrázolásokat.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

186. 1785. Pap János levele Dániel Imréhez.

Lásd: 175. sz.

Orgona

187. 1520. IV. 17. Gyulafehérvár. Várday Ferenc gyulafehérvári jószágkormányzójának, Szentmihályi Tamásnak számadáskönyve.

„Thome organiste ad servicium dedi fl. XXVI.”

Zichy Okmánytár. XII. köt. 393.

188. 1565. Giovanandrea Gromo a székesegyház berendezésének elpusztításával kapcsolatban írja, hogy a képeket „verbrennten sie mit zwei vortrefflichen Orgeln”.

Archiv des Vereines f. S. Landeskunde N. F. II (1855) 20.

189. 1716. V. 5. Egy körmöcbányai orgonakészítő Martinus Oláh Pál nagyszombati prépostnak egy orgona elkészítéséről ír „pro Ecclesia quondam in Transsylvania”.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7118. sz.

190. 1731. III. 20. Az orgona megépítésére Novaczi Sámuel orgonakészítő mesterrel szerződnek 3000 forint értékben.

1736. I. 7. West Izsák János segesvári és Waxman György berethalmi mesterekkel kötnek szerződést 2750 forint értékben.

1742. Lang János szebeni orgonaépítő mester és Schimert Péter „director musices instrumentorum Cibiniensis” megvizsgálja az orgonát és leírja hibáit.

1752. II. 27. Oliva Károly Ignác organista kipróbálja az orgonát.

(„Organo noviter erecto”.)

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7118. sz.

191. 1739. IV. 6. Zorger Gergely püspök végrendelete.

„A károlyfehérvári székesegyház épülőfélben levő nagy orgonájának befejezésére és kifizetésére 1000 rajnai forintot hagyok.”

Temesváry, i. m. 13.

192. 1783. XII. Batthyány Ignác püspök szerződik az új orgona kifestésére.

„Imo A Nemes Cáról Vári Cathedrale Templom béli Orgona festése specificatio. I mo Az Orgona egész also részivel, nem különben az Chorus corpussa és durvább szárnyain levő czirádái lesznek festve az Indiai fáknak természet szerint való színire az által adando mustra szerint olajból készített finesszal.

2do Nem különben oszlopai fein spanyol firniisszel és pallérozással ki fényesítve mellyeknek Capitellumai Nro 8, Spirai dto 8 Lezenak Capitellumai 6, kisebb sípok felett levő czirádák nro 14 kiseded gömbölyeg párkányok 60 meg lesznek fein pallérozott joféle arannyal aranyozva.

3tio A nagy sípok felet levő mélyen mecsett cziradák ormoi aranyas, mellysége fein fejr pallérozott festékekkel, alább amennyire oda nem lehet fel látni közönségesebb festékekkel az egész chorus meg lészen festve.

Ezen munkának árát határoztam 600 Rfl.

Id est hatszáz német forint

Szabad ház és tűz megadására

40 veder bor és 10 köből buzára

Allasnak felallittasara

a hol szükség asztalossal kifoldoztatására

jövő menő szükségemben Vinczig alkalmatosság meg nyerésére."

Püspöki levéltár. 1580/1783.

Padok

193. 1721. VI. 18. Gyulafehérvár. Mártonfi György püspök szerződik Paul Friedrich Habisch asztalossal az új templomi padok elkészítésére. Az asztalos 230 forintért és az anyagért tartozik három hónap alatt munkáját befejezni.

„... bytumen vero idem Arcularius ex meliori genere adhibere cumque suis Instrumentis necessarijs laborare sit obligatus. 2 do Sedes in Plateis Ecclesiae ab ante et retro existentes usque ad terram subducet et in illis singulis Pulchram ex lista figuram formabit... 4 to Antiquas sedes peiores confringeret et clavos pro novis Sedibus extrahet... meliores autem Sedes antiquas ad Capellas Ecclesiae accommodavit." A fizetés 1721. június 18-tól 1722. január 2-ig történt.

Püspöki levéltár, fasc. III. 1721. 4.

Keresztelőmedence

194. 1719. VIII. 1. Gyulafehérvár. Mártonfi György püspök szerződése Johann Matheus Oberschall szobrásszal (bilthauer) egy keresztelőmedence elkészítésére. A munkadíj 35 forint. A fizetés augusztus 4- és 20-a között történt.

Püspöki levéltár, fasc. II. 1719.5.

195. 1755. A leltár megemlíti a keresztelőmedencét (baptisterium).

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

Püspöki szék

196. 1409. IX. 5. Várad. Az erdélyi püspök és a kusalyi Jakchok közti határper Zilah és Cigány között.

„Stephanus Episcopus in ecclesia sua transsiluana kathedrali in suo stallo ibidem habito infula et alys ornamentis Episcopaliibus indutus Baculum suum pastorem in manu sua tenendo suum presitisset iuramentum..."

OL.Dl. 30414.

197. 1524. X. 22. Várday Ferenc püspök végrendelete.

Lásd: 178. sz.

198. 1721. IX. 5. Mártonfi György püspök végrendelete.

Lásd: 87. sz.

Síremlékek

199. 1343. VII. 29. Várad. Gombási András és Domokos sírhelyüket a gyulafehérvári székesegyházban választják ki.

„Locum sepulturae sibi ipsis elegissent apud ecclesiam beati Mychaelis archangeli." Z.—W. II. köt. 8.

200. 1396. III. 10. Kolozsmonostor. Erzsébet, Byas mester özvegye sírhelyét a gyulafehérvári székesegyházban választja ki.

„Elizabeth porcionem suam possessionariam in villa Gaald cum palacio ac molendino ... capitulo ecclesie Transilvane, ubi et in qua ecclesia pro se sepulturam elegisset... legasset."

A kolozsmonostori konvent levéltára. Com. Albens. C. nr. 30.

Regestáját l.: *Beke*, Km. 69. sz. Tört. Tár (1896) 729.

201. 1438. Albert király Hunyadi Jánost szörényi bánnak nevezi ki, aki hasonló nevű öccsével harcol a törökök ellen.

Teleki József, Hunyadiak kora. I. köt. Pest 1852, 110.

202. 1440. VIII. 9. Buda. I. Ulászló a két Hunyadi Jánosnak a Bosar nevű Temes megyei birtokot adja.

„...pro fidelitatibus et fidelium seruiciorum gratuitis meritis fidelium nostrorum dilectorum Magnificorum vtriusque Johannis de Hwniyad Banorum nostrorum Zewriniensium ... possessionem nostram Bosar” adja a király.

OL. Dl. 37599.

203. 1442. I. 10. Kolozsmonostor. Hunyadi János a gyulafehérvári székesegyháznak Bolgárcserged, Diómál és Tinód nevű birtokokat adományozza.

„Nos ... ipsis dominis (sc. canonicis) et ecclesie ipsorum intuitu nostre salutis et condam egregii Johannis minoris de Huniyad militis militum fratris nostri carissimi in actu rei publice in partibus Transilvaniensibus defuncti et in predicta ecclesia beati Michaelis archangeli tumulati anime refrigerio remittere et relaxare dignaremur... dicti quondam fratris nostri charissimi salutis intuitu et contemplatione ex eo etiam, quod prelibatus frater noster in prenotata ecclesia extitit tumulatus et nos ipsi in eadem inspirante Domino elegimus sepul-turam.”

Szeredai, Notitia. 87—90 — A kolozsmonostori konvent levéltára. Regestáját l.: *Beke*, Km. 157. sz. Tört. Tár (1897.) 351. — Ugyanennek az adománylevélnek változatai: OL. Dl. 26393. és 36406. 7. 3.

204. 1453 I. 30. Pozsony. V. László felsorolja Hunyadi János dicső tetteit.

Szörényben „prelia ipse et Egregius condam alter Johannes de ipsa Hwniyad Miles, sibi sanguine frater, fortissimaque strenuitate par et socius, victorioso semper fine sepius confecerunt”.

OL. Dl. 37617.

205. 1458. III. 20. Lippa. Szilágyi Mihály felszólítja a szebenieket, hogy Hunyadi László temetésén Gyulafehérváron küldöttekkel képviseltessék magukat.

„Nunc autem corpus sew funus fratris nostri ... Ladislai de Hwniyad ... versus Albam fertur ad sepelliendum.”

Teleki i. m. X. köt. 583—584.

206. 1460-as évek. V. eleje. Mátyás király Bolkács és Zsidve, Küküllő menti birtokait Gothárd gyulafehérvári prépostnak és utódainak adományozza, hogy atyja, testvére és rokonai sírjánál a gyulafehérvári székesegyházban misét mondjanak.

„...in qua ecclesia (sc. Albensi) corpora condam illustrium dominorum Johannis de Hwniyad comites Bystriciensis genitoris et Ladislai fratris ac aliorum consanguineorum nostrorum carissimorum feliciam recordacionum terre gremio commendata in pace requies-cunt...”

A király kiköti, hogy a nevezett halottak lelkiüdvéért Gothárd prépost és utódai minden nap „in altari, ante quod corpora eorundem humata existunt duas missas, unam decantando, aliam vero legendo peragere debeant”.

Kolozsmonostori konvent levéltára. Com. Küküllő. C. nr. 6. Regestáját l.: *Beke*, Km. 192. sz. Tört. Tár (1897.) 359.

207. 1551. Ascanio Centorio, Castaldo titkára leírja a meggyilkolt Fráter György temetését.

„Al Frate Giorgio ... fu pur al fine data stanza nella chiesa d'Albagiulia, ove da alcuni suoi amici portato, fu posto in una sepoltura di pietra in mezzo la nave maggiore della chiesa appresso a quella del Re Giovanni Uniade Corvino ch'in l'ultimo a spese di Ferdinando l'haveva fatto ponere il Castaldo.”

Centorio, Commentarii della Guerra di Transilvania. Velence 1565, 148. Idézi: *Veress Endre*, Magyarország műemlékei. I. köt. 106.

208. 1565. Giovanandrea Gromo elmondja, hogy amikor a székesegyház berendezését a protestánsok összetörték, „nur drei aus dem feinsten Marmor gehauene Grabmäler blieben übrig — dass Eine von Huniyad, das Andere von Johann dem Zipser, Vater des gegenwär-

tigen Königs : sodann jenes des Kardinals, Bruder Georgs, und das Grab der Königin Isabella im verborgensten Winkel der Kirche."

Archiv des Vereins f. S. Landeskunde N. F. II. (1855.) 20.

209. 1601. Rácz György hajdúi elpusztították a gyulafehérvári székesegyház síremlékeit.

„Auch die Fürstliche Begräbnisse zu Weissenburg eröffnet, vnd alles Gold Silber und dergleichen Schmuck weg-geraubet die nackte Knochen, oder Corper wieder eingeschorren."

Miles, Mathias, Siebenbürgische Wurg-Engel. Hermannstadt 1670, 257. Idézi: *Varju. Elemér*, Magyarország műemlékei. I. köt. 79.

210. 1601. Bethlen Farkas leírja Rácz György hajdúinak pusztításait. „Albam Juliam .. civitatem et Arcem mirum in modum defaedarunt, Emblemata et alia ornamenta, quibus erant Palatia Principum in Arce exulta, detraxerunt ex Archivo Regni antiquorum Regum Privilegia, et varia monumenta, tum Imperatorum Turcicorum diplomata Transsylvaniae collata, tum alia instrumenta litteraria Bona Regnicolarum concernentia, omni Thesauro ipsis pretiosiora, disjecerunt, et gladiis dissecuerunt ; sepulchra non solum privatorum, verum etiam Principum et Regum aperuerunt, ex hisque quae non in pulverem redacta fuerunt, extraxerunt, spoliaverunt, et humi abjecerunt, aliaque nefanda patnaverunt ... tumbam Joannis Hunyadi ... in Templo majori Albae Juliae conservatam aggressus, ea confracta, non tantum alia ornamenta, sed Sceptrum etiam eximii pretii, quod cum ipso erat reconditum, abstulit [ti. egy hajdú]."

Bethlen F., i. m. V. köt. 32—33.

211. 1607. Bethlen Farkas leírja Bocskay István temetését, a gyulafehérvári székesegyházban.

... sarcophagus demortui Principis Coronam a Civibus Coronensibus, de quo superius, illi oblatam, super illum relinquentibus tumbae sepulchrali Principali more atque apparatus impositus est. Eodem antea conditi erant Andreas Báthori Cardinalis ac Princeps et Elizabetha Bocskai, demortui Principis soror, eademque Christophori Báthori Principis conjunx... Elogium vero et carmina vexillo Stephani Bocskaii Principis, in Templo Albae Juliae appenso inscripta erant..." Közli a zászló hosszú feliratát.

Bethlen F., i. m. VI. köt. 494—495.

212. 1629—1632. Martin Zeiller feljegyzése a Hunyadi-síremlékekről: „Unnd sein in dieser Kirchen, in die man aus dem Schloss kommen kan, schöne monumenta, zusehen, sonderlich Johannis Hunniadis, des vortrefflichen Helden und Beschützers der Christenheit, so von der Erden einer Eln hoch. An der seiten sein seine Ritterliche Thaten und Sieg wieder den Türcken, vnnd dann oben auf sein Bildnuss aus Stein, mit dieser lateinischen Schrift : Magnifice Johanni Corvino de Hunniad Reg. Hung. Gubernat. Pat. Matthiae Regis Hungariae etc. Neben ihn ligt sein Sohn Ladislaus..."

Zeiller, Martin, Itinerarium Germaniae. Strassburg 1632, 587.

213. 1658. Enyedi István nagybányai jegyző leírja a gyulafehérvári székesegyház síremlékeinek pusztulását.

Lásd : 73. sz.

214. 1718 körül. A székesegyház történetének protestáns kori összefoglalása megemlíti, hogy Bethlen Elek a XVII. század végén a síremlékeket is rendbeszedette.

Lásd : 85. sz.

215. 1766. Szeredai Antal elmondja, hogy Bajtay püspök megbízásából felásatta a Hunyadi-szarkofágok alatti talajt, de nem talált semmit.

„Aperiri hoc utrumque Mausoleum fecerat, Anno 1766, pro insigni suo in honestas antiquitates studio Excellentissimus Dominus Iosephus Antonius Liber Baro Bajtay, Altumque erui subjectam eis humum iusserat, quo reperiundo quopiam Dacico Pannonici Istius Herois Joannis Hunyadi exuviarum monumento, communi illius depositionis fidei clarius, luculentisque testimonium accederet ; verum enimvero, me ipso iussa haec exequente, et rei actae praesente, nil tale fuit repertum."

Szeredai, Collectio. 35.

216. 1770. A székesegyház leltára említi :

„In inferiori parte navis Mausolaea quaedam et complura fragmenta marmoris nigri."

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

217. 1784. A székesegyház leltára írja: „In fine navis Mausolea quadam signanter vero Isabellae Reginae Ioannis Zápolya conjugis ex altera parte prope Archivum Capitulare Corvini. Complura item marmoris nigri frusta, ex quibus aliqua inscriptiones quasdam excisas continent.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

218. 1816. Kazinczy Ferenc részletesen leírja a Hunyadiak, Izabella királyné, János Zsigmond szarkofágját, említi I. Rákóczi György és Bethlen Gábor-síriját, valamint azt, hogy Mártonfi György püspök a két márvány síremlékből oltárokat (4) készíttetett.

Kazinczy, i. m. 255—257.

219. 1826. A leltár a következőképpen írja le Práter György síremlékét: „Ad columnam chori ex parte Evangelii lapis sepulchralis in quo haec sunt sculpta: Moriendum est omnibus 1555.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

220. 1837. IX. 24. Gorbó. Jósika Jánosné, Csáky Rozália levele fiához, Sámuelhez. Jósikáné Josefa nevű, 1836-ban elhunyt leánya számára síremlékét akar állíttatni és ellentétben férjével, aki Kolozsvárt akarja a síremlékét felállítani, a következőképpen nyilatkozik:

„...ich möchte es aber lieber auf die Insel in Mikes geben, die ich voriges Jahr ganz zu einem Friedhof um geschafen. Das monument des Rakotzi, der Karolyi Susana habe dort aufgestellt, es überall Epheu Immergrün versetzt besonders schön blühte eine Rose am Fusse der weissen Urne, die ich mit vielen behagen den Töchtern gezeichnet... Hier im Lande weis ich keinen Schwarzen Marmor in Gr. Warein müsste die Urne, das einfache Trauer denckmahl, gemacht werden die auf einer Säule stehn sollte.”

ALK. Jósika Hitbizományi-levéltár. Missiles. 1837. IX. 24.

A SZÉKESEGYHÁZ FELSZERELÉSE

221. 1409. Lásd: 196. sz.

222. 1436. IV. 27. Szeged. Zsigmond király megparancsolja a szebenieknek és más szászoknak, hogy a gyulafehérvári székesegyházból elvitt kincseket adják vissza.

Beke, Gyf. 271. sz. Tört. Tár (1890.) 139.

223. 1404. IX. 1. Torda. Az erdélyi alvajdak utasítják a kolozsmonostori konventet, hogy Ws-i Iwanka fia János fiait tiltsa el Swk-i Illés fia János, valamint ennek fiai, Benedek és Mihály Ombozhoz tartozó földjének, rétyének és Palus erdew nevű erdejének bitorlásától.

Regesza. Történelmi Tár (1907) 91.

224. 1423. V. 1. Kolozsmonostor. Kályán birtokot „Michael dictus Kalyan de Rewd”-nek „Johannes filius Elye de Swk ac Benedictus et Michael filii sui ... pro mille florenis auri ... vendidissent ...”

OL. Dl. 74000. — Teleki Oklevéltár. I. köt. 465—466.

225. 1427. VIII. 5. Kolozsmonostor. „Felekfark alio nomine Gewrgfalwa” birtokuk eladományozása ellen Zsigmond királynál „Johannes filius Elye de Swk” Benedek és Mihály nevű fiainak nevében is tiltakozik.

OL. Dl. 74032. — Teleki Oklevéltár. I. köt. 506—507.

226. 1438. Geréb Miklós testvérei és fiai nevében a gyulafehérvári káptalan előtt tiltakozik az ellen, hogy Suky Benedek Vingárdot és tartozékait királyi adományképpen megszerezze.

Fejér, XI. 212—213 (kivonat).

227. 1440. „Benedictus filius Joannis de Swk” egy hozomány ügyben szerepel.

ALK. Suky-lvt.

228. 1441—42. Kolozsmonostor. „Benedictus de Swk” Kemény István és Haraugláb György Küküllő megyei birtokperében szerepel.

OL. Dl. 36390. 86. 2; 88. 2; 97. 2.

229. 1443. „Benedictus et Michael filii quondam Joannes de Swk”.

ALK. Suky-lvt.

230. 1451. Kolozsmonostor. „Simon filius Joannis Ewrdék de Eskele” ügyvédjeitől vallja „Benedictum, Petrum, Michaellem de Swk”.

OL. Dl. 36403. 59. 3.

231. 1452. Kolozsmonostor. „Petrus filius Emerici de Bogath” összes birtokainak gondnokságát László és Imre fiai nagykorúságáig „Nicolao de Wyzakna nec non Benedicto de Swk... reliquisset”.

OL. DL. 36403. 83. 1

232. 1454. „Frater Johannes de Capistrano” levelet intéz „Petro Benedicto et Michaeli de Swk”, akiket családjukkal együtt a ferencrendbe „ad confraternitatem nostram” vesz fel. A.K. Suky-lyt

233. 1455. VII. 19. Buda. „Benedictus de Swk” királyi emberként szerepel Hunyadi János és fiainak Bolkács és Zsidve Küküllő megyei birtokok felerészébe való bevezetésénél.

OL. DL. 29811.

234. 1456 körül. Kolozsmonostor. „Emericus Kakas de Bothaza” és „Johannes de Hozijwazo” jobbágysági közötti perben szerepel békebíróként „Benedictus de Swk”.

OL. DL. 36403. 36. 1

235. 1456 körül. Kolozsmonostor. Suky Benedek szováti és kályáni birtokrészeit. Suky Krisztinának 120 aranyért elzalogosítja.

„Egregius Benedictus de Swk... porciónes suas possessionarias in possessionibus Zowath et vtraque Kalijan... Crijstine... filie quondam Petri de dicta Swk pro centum et XX flauri impignoravit.”

OL. DL. 36405. 2. 2.

236. 1520. III. 6. III. 13. Gyulafehérvár. Várday Ferenc püspök gyulafehérvári jószágkormányzójának, Szentmihályi Tamásnak számadáskönyve.

„Oleum ad lampadem in ecclesia existentem emere feci d. 15.”

Zichy Okmánytár. XII. köt. 385. 386.

237. 1524. X. 22. Várday Ferenc püspök végrendelete.

„Item ecclesie Sancti Michaelis archangeli legavit omnia ornamenta episcopalia, vestes videlicet qualescunque, quibus in diuino cultu Episcopi uti solent, omnia item vasa argentea, illa videlicet, quibus Episcopi missarum solennia peragendo utuntur, gutturnium cum pelui, thuribulum, cruces aureas maiorem et minorem, cum pontificali, calice, infula, agminario, aspersorio argenteo, ac duobus annulis aureis, uno quo zephirus, altero quo Balasius (?) includitur, cum chiroteca ac casula de nigro veluto...”

Item duo capita Sanctorum ligneis thecis inclusa eximenda et imponenda commisit: argenti marcis quadraginta, deauranda auro sufficienter: reliqua etiam duo capita argentea a bonae memoriae Ladislao Gereb Episcopo Transsilvaniae facta deauranda commisit, ad inauranda vero dicta capita legavit florenos octoginta: argentum vero pro capitibus locatum est in Gyalw, ubi autem non sufficeret, ex vasis argenteis aliis sumatur...

Item Altari Sanctae Annae in sacello erigendo indumentum album altaris, candelabra duo argentea, et tapetum magnum, quod Domini Custodis fuit.

Item altari beatæ Virginis Albensi fiat indumentum ex damasco albo, quod est solitum sterni super sedem episcopalem...

Item pallium rubrum legavit pro cappa ad ecclesiam suam cathedralen...”

Bunyitay, 27—28, 30.

238. 1531. Gyulafehérvár. Maksai Gergely másodörkanonok leltára a székesegyház felszereléséről.

„Regestum super bonis ecclesie cathedralis Albensis Transsilvane Santi Michaelis, que sub manu succustodis continentur, factum per me Gregorium de Maxa pro tunc succustodem dicte ecclesie et hoc pro memoria succedentium anno 1531.

Item primo super calices.

Calix quondam nobilis Benedicti de Swk Magnus opere pretioso et supptili.

Item calix condam venerabilis Joannis Archidiaconi Dobocensis, eque pretiosus.

Item calix condam venerabilis Gothardj de Rapolth prepositi huius ecclesie ut creditur.

Item calix condam venerabilis Michaelis Chereny custodis huius ecclesie cum sua arma.

Item calix (con)dam reverendi Francisci de Warda episcopi huius ecclesie cum sua arma.

Item calix condam reverendi Nicolai Bachkay episcopi huius ecclesie cum sua arma.

Item calix condam venerabilis Vdalrici custodis cum quibusdam aureis monetis antiquis interpositis.

Item calix condam venerabilis Mathei archidiaconi Wgocheusis.

Item calix condam venerabilis Bartholomey archidiaconi Dobocensis.

Item calix minor sine titulo habens crucem duplicatam in scuto et alio loco lilia tria.
 Item calix condam reverendi Pauli de Vacia suffraganeus huius ecclesie Albensis Transsilvane.
 Item alius calix eiusdem imperfectus nondum deauratus.
 Item calix condam venerabilis Georgy Monay archidiaconi de Kolws.
 Item alius calix ibidem (!) Gregorio Mo(nay) intitulatus.
 Item calix condam venerabilis Joannis Megerecensis archidiaconi de Clws tenet dominus vicarius sed non pertinet ad eum.
 Item calix condam venerabilis Ladislai de Sarlo archidiaconi de Zathmar.
 Item calix venerabilis condam Michaelis Notarii huius ecclesie sew capituli.
 Item calix vnus absque titulo mediocris.
 Item calix paruus condam reverendissimi Stephani episcopi huius ecclesie.
 Item calix mediocris habens litteram L in calce.
 Item calix condam venerabilis domini Andree prepositio huius alme ecclesie.
 Item calix condam venerabilis Demetry prepositi huius ecclesie.
 Item duo calices confracti condam reverendissimi Stephani episcopi.
 Item alii sex calices parui similiter fracti sed iam hii calices sunt... per reverendissimum dominum... episcopum.

Item super Ampulas.

Item ampule magne condam venerabilis domini Dominici predicatoris archidiaconi Dobocensis.
 Item ampule due magne, condam venerabilis Gothardy prepositi huius ecclesie.
 Item ampule due magne, condam reverendissimi domini Bachkay episcopi.
 Item ampule due condam venerabilis Andree de Sarlo archidiaconi Thordensis.
 Item ampule due condam venerabilis domini Martini archidiaconi Albensis.
 Item ampule due condam domini Barnabe de Karachond canonici huius ecclesie.
 Item ampule due condam venerabilis domini Michaelis archidiaconi Wgocensis.
 Item ampule due vsuales sine auro.
 Item ampule due parue condam venerabilis Pauli de JacoZeredahel parue.
 Item ampule due parue condam honorabilis Antony sacerdotis de Thorda.
 Item ampule due condam venerabilis domini Francisci prepositi deaurate.

Super monstrancias, cruces et reliquiarum tecas

Item monstrancia magna et nova venerabilis domini Emerici de Weged archidiaconi de Thorda.
 Item monostrantia (!) altera condam reverendissimi domini Stephani huius ecclesie episcopi.
 Item crux magna ac pretiosa condam spectabilis et magnifici domini Joannis viri Gubernatoris regni Hungarie, Cognomine coruini.
 Item crux condam reverendissimi Stephani episcopi huius ecclesie.
 Item crux condam venerabilis domini Simonis de Ews canonici huius ecclesie.
 Item crux nomine condam Blasy succustodis intitulata propter per eundem amissam Licet sit ille in ecclesia parochiali Sancti Nicolai extra murum.
 Item crux parua condam reverendissimi domini Pauli de Vacia suffraganei huius ecclesie.
 Item crux aurata condam reverendissimi domini Francisci de Varda episcopus huius ecclesie Transsilvane.
 Item crux pectoralis aurea eiusdem.
 Item crux pectoralis alia cum gemmis ornata.
 Item alia tres cruces parue pectorales.

Capita tria argentea condam reverendissimi domini Ladislai Gerech usque pectus hominis apparentia, quorum duo per executores reverendissimi domini Francisci de Warda per totum deaurata tertium sine auro cum quibusdam reliquys sanctarum virginum XI milium.

Scutella cristallina cum capite Joannis Baptiste lapidibus preciosis in circuitu adornata condam spectabilis magistri Emerici Pereny palatini huius regni Hungarie huic ecclesie per eundem donata.

Manus argentea puto, reverendissimi Stephani episcopi cum reliquys S. Luce ewangeliste.

Quedam Teca argentea admodum monstrantie rotunda cum certis (?) reliquys.

Duo capita sanctorum martirum in teca partim argentea et purpure (!).

Tertium caput os nudum.

Super candelabra.

Duo candelabra argentea pretiosa per totum inaurata condam spectabilis Emerici Periny palatini regni Hungarie huic ecclesie donata.

Quattuor candelabra argentea condam reverendissimi domini episcopi Stephani.

Duo candelabra argentea condam reverendissimi domini Nicolai Bachkay episcopi huius alme ecclesie.

Duo candelabra argentea condam reverendissimi domini Joannis Gozthon episcopi huius ecclesie Transsilvane.

Alia duo candelabra eiusdem cuprea de super tamen argento tecta.

Quattuor candelabra argentea magna condam reverendissimi Ladislai Gereeb episcopi huius ecclesie absque auro.

Item duo vascula argentea Gallicana condam reverendissimi domini Nicolai Bachay (!) episcopi per regem Francie eidem donata, que ad ipsum per dominum Ladislaum regem Hungarie pro regina Anna in legatione profectus fuisset.

Item due cruces vexillares argenteae condam reverendissimi domini Stephani episcopi huius Ecclesie Transsilvane.

Vrcella argentea partim deaurata ad aspersionem condam reverendissimi domini Francisci de Warda episcopi.

Vrcella alia argentea, condam reverendissimi domini Stephani episcopi ad aspersionem.

Pelluis argentea ab intus totum deaurata cum cantero fusoris condam venerabilis Salatielis archidiaconi Dobocensis per dominum Franciscum episcopum huic ecclesie legata.

Peluis alia argentea cum suo cantero fuit condam reverendissimi domini Andre (!) episcopi Argensis suffraganei huius ecclesie.

Peluis sew patella parva argentea per totum ab intus deaurata condam venerabilis Vdalrici custodis cum sua arma.

Patella argentea, per venerabilem condam Paulum de Jacozeredahel domini Nicolauo (!) Bachkay donata.

Patella parva condam venerabilis domini archidiaconi Albensis.

Turribulum argenteum deauratum per totum foris cum sua nauicula partim de aurata

condam reverendissimi domini Francisci de Warda episcopi Transsilvanensis.

Item Turribulum argenteum condam reverendissimi domini Stephani episcopi cum sua nauicula.

Item baculus pastoralis eiusdem, vt creditur per reverendissimum Franciscum de Warda renovatus et restauratus atque deauratus in certis partibus.

Item alius baculus pastoralis parvus et sine auro ex argento ecclesie factus.

Alii quattuor baculi argentei pro exordientibus siue coratoribus ex bonis ecclesie per syndicos sew edituos ecclesie facti.

Item alij duo baculi siue candelabra argentea por (!) tortoferis reformati et renovati cum multis additionibus per dominum Nicolaum de Werewce canonicum (!).

Item duo annuli aurei condam reverendissimi domini Francisci de Warda episcopi cum lapidibus preciosis.

Item parvus aureus annulus condam domini Petri episcopi huius ecclesie a manu eiusdem nuper extractus cum lapillo in capite eiusdem existente.

Super Mitras.

Item mitra siue cophium condam reverendissimi domini Francisci de Warda episcopi huius ecclesie pretiosum cum gemmis et margaritis contextum.

Item mitra alia non nimis pretiosa similique textura condam reverendissimi domini Sigismundi Thwrzo episcopi huius ecclesie.

Item tertium cophium antiquum cum gemmis et margaritis sine titulo item quarta mitra ex veluto serratico (?), cum quibusdam lapidibus ecclesie.

Item quinta ex albo condam reverendissimi domini Joannis Gozthon episcopi simplex.

Item duo cornua magna pro sollemnitatem pascali ad fontem siue consecrationem crismatis sacrosancti per reverendissimum Ladislaum Gereb episcopum pedibus argenteis compaginata copioseque ornata atque deaurata.

- Item cornu beran pro tuba in certis locis argento compactum et ornatum.
- Item ampule cupree reverendissimi domini Francisci de Warda pro consecratione liquorum sacrorum de super argento liuite.
- Item Missale reverendissimi domini Francisci de Warda purpure primato atque laminibus argenteis de auratus contextus de pargameno habet dominus Joannes Statilius.
- Item liber pontificalis eiusdem similiter purpure et laminibus argenteis.
Tertius liber eiusdem.
- Item Missale condam reverendissimi domini Joannis Gozthon episcopi purpure viridi et laminibus argenteis.
- Item Missale condam venerabilis Vdalrici custodis purpure flauo ac laminibus et plecturis sine clausura copiose ornatus.
- Item corporale eiusdem cum pretiosa pala opere subtilissimo auro contexta.
- Item corporale venerabilis domini Emerici de Veged archidiaconi Thordensis cum pala siue coperamento de aurato satis subtilibus etiam alys attinentis facilletis aureo textis.
- Item corporale condam reverendissimi domini Joannis Gozthon cum pulcherima pala siue custodia ac facilleto valde supptili.
- Item reliqua corporalia sunt minus advertenda nec notamine necessaria.
Super indumenta sacerdotalia.
- Item planeta prima sive casula condam incliti Joannis de Hwnyad wayvode gubernatoris regni Hungarie rubra de purpure auro texta cum triplici sew quadruplici leuatura fili aurei cum cruce gemmis ac margaritis ornata, cum omnibus attinentys.
- Item secunda planeta eiusdem similiter rubra minoris enim valoris cum cruce similiter gemmata sine intestinis et quodammodo inveterata sew usu attrita. Item planeta condam reverendissimi domini Ladislai Gereb episcopi ex purpure brunatico per totum auro texta cum triplici Leuatura fili auri cum cruce tenui sine tamen attinentys et intestinis.
- Item planeta eiusdem per totum filo aureo contexta sine omnibus attinentiis neque consecrata.
- Item planeta alba condam reverendissimi Francisci de Warda episcopi albi coloris de ciclade auro texta cum omnibus attinentiis suis Item cum dalmaticis ad solum pontificem pertinentibus subtilibus ac pretiosis.
- Item alia planeta eiusdem similiter de ciclade pretiosa auro texta non tamen sicut prima cum omnibus intestinis.
- Item planeta eiusdem de veluto siue purpure nigro simplici cum suis attinentys.
- Item planeta condam reverendissimi domini Joannis Gozthon episcopi de ciclade auro texta cum dalmaticis duabus ad solum pontificem pertinentibus cum intestinis albi coloris.
- Item planeta eiusdem de simili ciclade rubei tamen coloris similiter cum dalmaticis pontificalibus et attinentys atque intestinis.
- Item planeta quondam venerabilis Joannis archidiaconi Thylegdiensis ex ciclade per totum auro texta cum intestinis.
- Item alia planeta eiusdem ex rubro, wlgö atlach auro texta cum pertinentys.
- Item tertia planeta eiusdem de ciclade alba viride mixta in ladula sancte crucis existens ecclesie tamen et non altarum cum intestinis.
- Item planeta condam venerabilis Nicolai doctoris canonici ex purpure aurato cum leuatura quadruplici rubea cum intestinis.
- Item planeta condam venerabilis Pauli de Jacozeredahel canonici huius ecclesie, rubea de purpure sew veluto auro texta cum triplici lenatura crucifixum in cruce habens in intestinis.
- Item alia eiusdem de eadem petia sine attinentys nuda.
- Item tertia planeta eiusdem de ciclade albo viride mixta cum pertinentys.
- Item planeta condam venerabilis Joannis Succentoris canonici huius ecclesie de ciclade auro texta cum pertinentiis.
- Item planeta condam venerabilis Joannis Megerechensis archidiaconi de Colos de veluto Aaurato (!) mixto cum rubeo atque viridi coloribus cum attinentiis.
- Item planeta condam reverendissimi Andre (!) episcopi Argensis suffraganei huius ecclesie rubea de purpure inaurato cum attinentys.

- Item planeta pupurea auro texta rubea condam venerabilis Martini de Sandorhaza archidiaconi Albensis cum attinentiis sine intestinis.
- Item planeta condam venerabilis Matthei Archidiaconi Wgocensis rubea de veluto auro texta cum suis Intestinis.
- Item planeta condam venerabilis Bartolomei archidiaconi de Doboka rubea de veluto auro texta cum suis intestinis.
- Item planeta alia eiusdem de simili veluto viridi coloris cum attinentys.
- Item planeta condam venerabilis Simonis de Ews canonici de veluto simili brunatici coloris cum attinentys.
- Item planeta alia antiqua de simili veluto brunatica cuius sit ignoratur.
- Item planeta condam reverendissimi Joannis episcopi ecclesie Waradiensis de ocluso simili argenteo filo contexta iam dicti.
- Item planeta condam venerabilis Gregorii Balenassy cantoris huius ecclesie de ciclade auro texta albi coloris, antiqua.
- Item planeta rubea condam venerabilis Jacobi de Vienna doctoris medicine archidiaconi de Crazna, de Atlacz.
- Item planeta rubea condam venerabilis Vdalrici custodis de serico wlgó Tapith.
- Item planeta alia eiusdem nigra de Atlacz.
- Item relique casule sive platene (!) que ad vsus quottidianos sunt exposite describi necesse non videntur, cum in dies inveterascent atque dilanientur.
- Item adhuc planeta nova venerabilis Joannis archidiaconi Albensis ex purpure auro texto coloris flauiei cum intestinis.
- Item platena (!) condam honorabilis Joannis de Thorda canonici Myllyeres dicti de veluto albo auro texta cum suis attinentiis.

Super dalmaticis.

- Item quattuor dalmatice condam reverendissimi domini Francisci de Warda episcopi de ciclade auro texta coloris albi cum omnibus attinentiis intestinis.
- Item tres dalmatice condam reverendissimi domini Joannis Gozthon episcopi de ciclade aurata cum solis humeralibus et albis.
- Item alie tres dalmatice eiusdem de simili ciclade (!) rubei coloris similiter cum solis humeralibus et albis.
- Item due dalmatice antike pro pontifice coloris camocee.
- Item due dalmatice Quondam venerabilis domine Bartholomei archidiaconi Dobocensis de veluto albo inaurato, Sine attinentiis.
- Item alie due dalmatice eiusdem de simili veluto rubeo tamen coloris sine attinentiis.
- Item due dalmatice condam venerabilis Joannis archidiaconi Thylegdiensis rubei ex Atlacz auro texte cum attinentiis.
- Item due dalmatice de ciclade simplici coloris flauiei ecclesie Bar(tholomei) archidiaconi.
- Item due dalmatice de simili ciclade (!) viridi tamen coloris eiusdem Bartholomei archidiaconi Dobocensis.
- Item due dalmatice nigre de purpure simplici.
- Item due dalmatice rubre de atlocz Alie due brunatici coloris de Sabalteo. Relique sunt inveterate uec necessary adscribendum.

Super pluuialia siue cappas.

- Item pluuiale quondam reverendissimi domini Ladislai Gereb episcopi ex ciclade auro texta cum leuatura triplici centro brumatico (!) Munus condam serenissimi Ladislai regis ad primitias eiusdem Ladislai episcopi missa et donata.
- Item pluuiale condam reverendissimi Francisci de Warda episcopi ex ciclade de eadem pecie sicut planeta eiusdem prima.
- Item pluuiale reverendissimi condam Joannis Gozton episcopi albi coloris de ciclade ex eodem.
- Item pecie cum sua planeta superius notata.
- Item pluuiale eiusdem altera eiusdem generis, rubea.
- Item pluuiale condam venerabilis Bartholomei archidiaconi Dobocensis, de veluto albo aurato.
- Item pluuiale (!) condam generose domine consortis quondam magnifici Joannis Pungrach de Dengeleg waywode Transsilvanensis ex purpure aurato flauiei coloris.
- Item pluuiale (!) condam generose domine consortis magnifici Joannis Gereb de Vingarth ex ciclade viridi auro texta.

- Item pluiale (!) ut fertur eiusdem rubea iam inveterata atque attrita ex ciclade auro texta.
- Item pluiale (!) nigrum condam reverendissimi domini Francisci Várday ex veluto simplici.
- Item quattuor pluialia (!) eiusdem ex ciclade simplici pro exordinantibus.
- Item alia quinque pluialia (!) rubea similiter pro exordinantibus.
- Item pluiale brumaticum (!) ex veluto simplici habens lapidem rotundum ad scutum pendens.
- Item pluiale flaveum pro diebus dominicis ex athlatz.
Super indumenta altaris.
- Item primum ornamentum altaris rubeum de purpure auro (!) texto cum triplici Leuatura fili auri est condam in dies Joannis Coruini de Hunyad gubernatoris regni Hungarie.
- Item ornamentum condam reverendissimi domini Francisci de Warda episcopi huius ecclesie de ciclade auro texta coloris albi ex eadem pecia cum pluiali (!) eiusdem.
- Item ornamentum condam reverendissimi domini Joannis Gozthon episcopi de ciclade auro texta albi coloris de eadem petie cum pluialibus eiusdem.
- Item ornamentum eiusdem de simili ciclade rubri coloris.
- Item tria ornamenta condam egregii Joannis Barrabassy de velutis auro textis.
- Item ornamentum album de ciclade aurato cum quibusdam imaginibus in veteratum condam tamen pretiosum et opulentum.
- Item ornamentum rubeum ex tapit rubco condam reverendissimi Nicolai Bachkay episcopi.
- Item ornamentum aliud domini Francisci episcopi de ciclade alba aurata tamen minor valoris quam prima.
- Item ornamentum eiusdem ex veluto nigro simplici.
- Item ornamentum quottidianum Brumaticum (!) ex Athlac.
Super auleas sine suppellectilibus.
- Item due aulee gallicane quondam reverendissimi domini Nicolai Backay quibusdam imaginibus auium atque ferarum.
- Item due aule condam venerabilis domini Bartholomei archidiaconi Dobocensis cum imaginibus sancti Bartholomei atque Beate Virginis nomen eiusdem super se continens.
- Item alie quattuor eiusdem gallicane ad stallum dominorum sternende.
- Item aula parua quondam venerabilis Vdalrici custodis similiter gallicane pulchra.
- Item habet preterea ecclesia tapeta numero quasi viginti quattuor vel vltra."

A gyulafehérvári káptalan levéltára. Batthyaneum. Teljes szövege, Magyar Sion. (1867.) 188—199.

239. 1565. III. 1. Gyalu. János Zsigmond fejedelem elismeri, hogy a gyulafehérvári székesegyház felsorolt drágaságait saját szükségére átvette. „Nos Johannes ... dei gratia electus rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., recognoscimus per presentes ... nostri egregii Ambrosius Mosdossy, Johannes Raditthitt et Benedictus Dombay subcustos ... litterarum in conservatorio Ecclesie nostre Albensis repositarum atque item custodes rerum E(cclesie) nostre Albensis ad id per nos delecti ad propriam commissionem et mandatum nostrum ... res aureas et argentibus predicte Ecclesie cathedralis Albensis, videlicet quatuor candelab(ra) ... maiora marchas nonaginta tres continentes, quattuor candelabra minora argentea ... deaurata marchas novemdecim tres cruces, quarum una maior deaurata ... octo, piseta triginta octo, duo turibularia, quorum unum deauratum marchas sept ... duo, unum retinaculum corporis ut dicitur marchas quatuor, piseta novem, ... (reti)naculum chrismatis deauratum marchas duas, piseta decem et octo. Unam tecam T... parvo cocleari marchas duas piseta tria. Unam peluim parvam argenteam marchas un... decem. Unum vasculum aque benedictae argenteum marchas quinque. Quatuor column ... deauratas cum duabus aliis marchas decem et octo piseta quadraginta duo. Unum ba(culum pas)toralem confractum argenteum marchas quatuor, piseta viginti septem. Undecim calices ... argenteis deauratis marchas viginti unum, piseta viginti octo. Novem ampularium paria. Unum pa... deauratum marchas decem, piseta viginti quatuor, duas cruces parvas et ... marchas tres piseta decem

et octo. Unam monstrantiam olim a sacra reginali maiestate domina genitrice nostra observandissima pie memorie deauratum et donatam marchas octo, piseta triginta tria. Quatuor baculos argenteos chorales marchas octo, piseta novem. Duos baculos cerioferos... marchas viginti sex, piseta viginti quatuor ac unum librum evangelicum cum crucifixo m... et bullis deauratis, quorum summa constituit argenti marchas ducentas quadraginta... que piseta viginti septem iusto pondere ad proprias manus nostras fideliter sine diffe(rentia) ... et assignaverunt. De quibus omnibus eisdem Ambrosium Mosdosy, Joannem ... uxores, ipsorumque heredes et posteritates utrisque sexus universas una cum pre... Benedicto Dombay quietos expeditos et modis omnibus absolutos reddimus harum nostrarum. Datum ex arce nostra Gyalu, prima die mensis martii, anno domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Quinto."

A gyulafehérvári káptalan levéltára. Batthyaneum. Centuria EE. nr. 23. Regestáját l.: *Beke*, Gyf. 889. sz. Tört. Tár (1893.) 462—463.

240. 1659. Az esztergomi székesegyház kincseinek leltára a Suky-kehelyről a következőket írja: „Argenteus inauratus omnium maximus habens in inferiori parte cupae fusas Sanctorum imagines in laminis sex sub cupa autem pedem antiquo opere eleganter elaboratum in quo habentur statuolae fusae inauratae no. 30 cum sua patena quae tamen adhibetur in consecratione olei.” Egyházművészeti Lap (1881) 280.

241. 1721. IX. 5. Mártonfi György püspök végrendelete.

„...jussanak hagyatékomból infuláim, pásztorbotom, miseruháim, dalmatikáim, miseingeim, hat zafir- és 18 briliáussal ékített arany mellkereszt, arany nyakláncam, 12 gyémánttal készített arany zafirgyűrűm, 18 gyémánttal díszített kék aranygyűrűm, egyszerű vörösköves foglалású aranygyűrűm, 6 zöld krizolittal és 18 gyémánttal körített aranygyűrűm, aranyozott ezüst tálam és kancsóm, két kis ampolnám s az azokhoz tartozó aranyozott ezüst tálcám, egy aranyozott ezüst és egy aranyozott réz pacificalem [ti. a gyulafehérvári székesegyháznak]...”

Temesváry, i. m. 7.

242. 1739. IV. 6. Zorger Gergely püspök végrendelete.

A székesegyháznak 1000 forintot adományoz azzal a kikötéssel, hogy ebből az összegből a székesegyház részére egy szentségtartót és a nagy oltár elé egy lámpát és egy aranyozott ezüst pacificálét szerezzen be a káptalan. Egy pluvialéra, egy miseruhára, a nagy oltár elé egy antependiumra és dalmatikára hagyományoz még 800 forintot.

Uo. 14.

243. 1743. Gyulafehérvár. Kimutatás a nagy szentségtartóról, pacificáléről és örökmécsesről.

„Specificatio pretij Monstrantiae Majoris, Pacificalis et Lampadis A 1743.

Lampadem, quae ponderat 18 Marchas et 7 Uncias marcha a 26 f unacum labore facit 479. 22.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7116. sz.

244. 1755. A székesegyház leltára felsorolja a templomi kegyszereket, edényeket és ruhákat. Ezek között az örökmécsesről így ír: „Lampas major ante aram magnam l.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

245. 1808. A gyulafehérvári székesegyház leltára leírja a négy, Besztercéről a székesegyházba került kelyhet.

„1°. Calix argenteus inauratus lapidibus ornatus super Cuppa quinquaginta, in nodo superius sex viridibus in medio sex majoribus diversi coloris, mixtis alternatim sex minoribus, subtus sex diversi coloris, paulo inferius sex diversi pariter coloris, aliis sex majusculis in figuris pendulis subnexis, in substaculi parte superiore globuli ex Calcedonio et Ametisto undecim, in medio in formam columnarum lapilli duodecim partim agatini, partim Carnioli inferius globuli sex diversi coloris. 2°. Calix argenteus inauratus in medio cum nodo nigellato. 3°. Calix argenteus inauratus cum floribus argenteis et in medio Columellis aureis cum figuris triangularibus viridibus. 4°. Calix argenteus inauratus cum Anno 1484 in pede. Omnes quatuor cum suis patenis argenteis inauratis.

Hi quatuor Calices Bistricii in Domo Practoria Civica inventi et erga resolutionem Regiam Anno 1776 allati sunt.”

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

A HARANGOK

246. 1524. X. 22. Várday Ferenc püspök végrendelete.

„Item pro campana in eadem turri (sc. Quae est ad ianuam maiorem ecclesiae Sancti Michaelis) locanda florenos sexingentos.”

Bunyitay, 27.

247. 1603. A székesegyház harangjai a tűzvészben elpusztulnak.

Lásd: 65. sz.

248. Bethlen Gábor fejedelem új harangokat készíttet a székesegyház tornyaiba.

Lásd: 70.

249. 1716, 1718. Az 1658-i nagy tűzvész után Apafi Mihály és felesége, valamint Lorántffy Zsuzsanna készíttettek új harangokat a székesegyház számára.

Lásd: 83, 84, 85. sz.

250. 1784. A székesegyház leltára megemlíti a Batthyány József püspök által készíttetett három nagyobb és 1763-ban készíttetett egy kisebb harangot.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

251. 1826. A székesegyház leltára a fentiekén kívül megemlíti az 1802-ben öntetett harangot.

A gyulafehérvári káptalan levéltára. 7145. sz.

III. IRODALOM

- Schematismus venerabilis cleri diocesis Transilvanensis post bissextilem alterum ad annum a Christo nato MDCCCXXXVIII. Claudiopoli LXXXIII—CXII.*
- Kemény Zsigmond*, Károlyfehérvár Athaeneum (1839) I. félév. 790, 793—794.
- Müller, Friedrich*, Die Vertheidigungskirchen in Siebenbürgen. Mittheilungen der KK Central-Commission II (1857) 213.
- Müller, Friedrich*, Die kirchliche Baukunst des romanischen Styles in Siebenbürgen. Jahrbuch der KK Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. III. köt. 1859, 156—179. I., II—III. t.
- Ipolyi Arnold*, A középkori emlékszerű építészet Magyarországon. Budapesti Szemle 14 (1862) 86—88, 93—94, 94.
- Ipolyi Arnold*, A középkori szobrászat Magyarországon. Pest 1863, 22—23, 28, 62—63, 65, 69, 74.
- Zerich Tivadar*, A károlyfehérvári székesegyház történelmi és műépítészeti vázlatos leírása. Magyar Sion I (1863) 42—47, 263—289.
- Hunfalvy Pál—Rohbock Lajos*, Magyarország és Erdély képekben. II. köt. Darmstadt 1864, 34—36 (képekkel).
- Ipolyi Arnold*, Az egri megye Sz. János apostol s evangelistáról nevezett régi székesegyháza az egri várban. Eger 1865, 22, 29, 35, 53, 60.
- Boner, Charles*, Siebenbürgen. Land und Leute. Leipzig 1868, 67, 546—551.
- Schultz Ferencz* építész jelentése erdélyi útjáról. Arch. Ért. II (1870) 141—143.
- Henszlmann Imre*, A gyulafehérvári székes-egyház. Arch. Ért. X (1876) 37—43.
- Henszlmann Imre*, Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílus műemlékeinek rövid ismertetése. I. köt. Bp. 1876, 19, 25—26, 31, 81—88, 173.
- Czobor Béla*, Az egyházi művészetek hazánkban. Bp. 1879, 11.
- Bunyitay Vince*, A váradi püspökség története. Nagyvárad 1883—1884, I. köt. 202—203; II. köt. 109; III. köt. 18.
- Egyházi műrégiségeink*. Egyházművészeti Lap VI (1885) 272, 305—306.
- Hampel József*, Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből. Arch. Ért. VII (1887) 125. (kép: 110. l.).
- Hampel József*, A középkori sodronyos zománcz hazánkban. Művészi Ipar II (1887) 146, 152 (kép: 137. l.).
- Bunyitay Vince*, A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei és egy magyar humanista. Bp. 1893.
- Gerecze Péter*, Építészeti emlékek az ezredévi kiállításon. Arch. Ért. XVI (1896) 237, 242—243.
- Gerecze Péter*, Néhány árpád-kori templomunk. Arch. Ért. XVI (1896) 315.
- Czobor Béla*, Egyházi emlékek a történelmi kiállításon. Bp. 1898, 7, 9, 11, 44—48, 53—54, 116.
- Czobor Béla*, A történelmi kiállítás. Bp. 1898, 16, 38, 40.
- Boncz Ödön*, Hunyadi János kormányzó állítólagos síremléke Gyulafehérvárrt. Arch. Ért. XIX (1899) 97—110.
- Varju Elemér*, A gyulafehérvári székesegyház sírköveiről. Arch. Ért. XIX (1899) 29—34.
- Csányi Károly*, A gyulafehérvári székesegyház. Bp. 1899.
- Boncz Ödön*, Még néhány szó a gyulafehérvári „Hunyadi” sírkövekről. Arch. Ért. XXI (1901) 181—183.

- Nagy Géza, Válasz Varju Elemér úr bírálatára. Arch. Ért. XXI (1901) 90—91.
- Barna János, Árpád-házi templomaink. Makó 1902, 141—142.
- Ujfalusi József, A gyulafehérvári székesegyház. Az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet XII. évkönyve. 1903, 3—43.
- Éber László, A Hunyadiak síremlékei. Arch. Ért. XXIV (1904) 332—340.
- Magyarország műemlékei. I. köt. Bp. 1905. — Forster Gyula, A Hunyadiak síremlékei. 60—67. — Möller István, A Hunyadi síremlékek anyaga és kivitele. 68—74. — Varju Elemér, A Hunyadiak síremlékei a gyulafehérvári székesegyházban. 75—97. — Veres Endre, A Hunyadiak síremlékei és Castaldo. 98—108. — Möller István, Építészeti emlékek Hunyadi János idejéből. 121—129.
- Magyarország műemlékei. II. köt. Bp. 1906, 100—102, 141.
- Varju Elemér, A gyulafehérvári Hunyadi-emlékek. Arch. Ért. XXVII (1907) 12—33.
- Cserni Béla, M. U. Apollinaris praefectus emlékköve Apulumból. Arch. Ért. XXIX (1909) 269—271.
- Éber László, Erdélyi szobrászati emlékek. Művészet VIII (1909) 171, 174—175, 181—183 (186 kép: 172, 178, 179. l.).
- Balhyaneum. I. köt. Brassó 1911. Régi templomi ruhák. 71—73. — Három sodronyzománcos kehely. 75—79. — A síremlékekről. 85—88. — Régi harangok és harangöntők. 104. — Művészettörténeti adatok. 112—113, 118—119.
- Roth Viktor, Román és gót kapuzatok Erdélyben. Arch. Ért. XXXI (1911) 289.
- Csányi Károly, Az olasz művészet hatása a magyar művészetre. Bp. 1913, 4—5, 8—9, 24.
- Balhyaneum. II. köt. Brassó 1913, Művelődéstörténeti adatok. 145—148.
- Forster Gyula, Hunyadi János származása és családja. Budapesti Szemle 166 (1916) 41—46.
- Pósta Béla, A gyulafehérvári székesegyház sírleletei. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából VIII (1917) 1—203.
- Möller, Étienne, Les monuments de l'architecture hongroise. Paris 1920, 4—8, 10 (kép: 5, 7, 9—17, 19. l.).
- Herzog József, Újabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékéről. Századok LV—LVI (1921—1922) 539—555.
- Csányi Carl, Italienischer Einfluss auf die ungarische Kunst. I. Italia e l'arte straniera. Roma 1922, 270—271, 274.
- Éber László, Magyarország árpádkori művészete. A Műbarát II (1922) 130—133 (kép: 127—132. l.).
- Springer, Anton, Handbuch der Kunstgeschichte. 12. kiad. II. köt. Leipzig 1924, 171.
- Foerk Ernő, Árpádkori templomaink típusai. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Havi Füzetei III (1926) 119—121, 124.
- Divald Kornél, Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927, 31—33, 108, 110, 112, 185, 186 (kép: 34—37, 42, 119, 205, 206. l.).
- Foerk Ernő, A magyar építőművészet rövid története. Kecskemét 1929, 40—43, 50—51, 72, 153—155, 164 (kép: 41—42, 52, 152, 154. l.).
- Gdl, Ladislav, L'architecture religieuse en Hongrie. Paris 1929, 23—24, 215—232, 242—243 (kép: 121—130. l.).
- Möller István, Erdély nevezetesebb műemlékei. Bp. 1929, 16—26, 44—46 (kép: 17—23, 25, 27, 45, 47. l.).
- Vallery-Radot, Jean, L'architecture religieuse en Hongrie sous la dynastie Arpadienne. Paris 1929, 4, 8, 13.
- Péter András, A magyar művészet története. I—II. köt. Bp. 1930, I. köt. 38, 40, 197 (kép: 18. l.).
- Roth, Victor, Neue Forschungen zur siebenbürgischen Kunstgeschichte. A Műgyűjtő V (1931) 84—87.
- Balogh Jolán, Olasz falfestmények Gyulafehérvárról. Erdélyi Múzeum XXXVII (1932) 328—33.
- Balogh Jolán, A renaissance építészet Magyarországon. Magyar Művészet IX (1933) 24—25 (kép: 21—22. l.).
- Szőnyi Ottó, Régi magyar templomok. Bp. 1933, 13—14, 21—23, 183—184, 202, 235 (kép: 52—53, 62, 65, 87, 175, 184. l.).
- Balogh Ilona, Adatok az olasz román kori szobrászat magyarországi hatásához. Arch. Ért. XLVI (1934) 111.

- Balogh Jolán*, A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. Magyar Művészet X (1934) 130, 135, 148—149, 154 (kép: 129, 132. 1.).
- Balogh Jolán*, Márton és György kolozsvári szobrászok. Erdélyi Múzeum XXXIX (1934) 296 (kép: 298. 1. után).
- Csabai István*, Az erdélyi reneszánsz művészete. Bp. 1934, 15, 39, 44—49, 54, 57—58, 81.
- Dercsényi Dezső*, A somogyvári Szent Egyed-apátság maradványai. Bp. 1934, 29, 48.
- Gerevich Tibor*, Erdélyi művészet. Magyar Szemle XXII (1934) 225—228.
- Hekler Antal*, A magyar művészet története. Bp. 1934, 39—41, 67, 118 (kép: 19, 68. 1.).
- Roth, Victor*, Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Hermannstadt-Sibiu 1934, 18—19, 74—82 (kép: 24—38. 1.).
- Balogh Ilona*, Magyar fatornyok. Bp. 1935, 62, 87, 157.
- Bitay Árpád*, Az Alba Iulia-i rk. székesegyház és környéke. Alba Iulia 1936.
- Budinis, Cornelio*, Gli artisti Italiani in Ungheria (Opera del Genio Italiano all'Estero). Roma 1936, 18, 82—83, 97 (kép: VII, CII. 1.).
- Horváth Henrik*, A magyar szobrászat kezdetei. Bp. 1936, 32 (kép: 8, 23—24. 1.).
- Hekler, Anton*, Ungarische Kunstgeschichte. Berlin 1937, 5, 12, 15, 21—22, 25—26, 55, 90, 95 (kép: 7, 21, 24, 33—34, 121. 1.).
- Gerevich Tibor*, Magyarország román kori emlékei. Bp. 1938, 13, 34, 41, 43, 45, 70, 72—74, 89—90, 99, 105, 116—117, 133, 135, 138—139, 143, 147, 149, 152, 154, 159, 165—169, 177, 182—184, 186—189, 192, 201—202, 229, 259, 263 (kép: 73, 100, IX—XIII, XL, CXXXVIII, CXLII, CXLVI, CXLVIII, CXCV—CCII. 1.).
- Gerevich Tibor*, Magyarországi művészet Szent István korában. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Bp. 1938, III. köt. 88, 109.
- Balogh Jolán*, A későgótikus és a renaissance kor művészete. Magyar művelődéstörténet. II. köt. Bp. 1939, 542, 553, 575—579, 581, 582.
- Csemegi József*, A jáki apátság temploma. Vasi Szemle VI (1939) 16, 18, 28, 30—31.
- Horváth, Enrico*, Il rinascimento in Ungheria. Annuario. Studi e Documenti Italo—Ungheresi. III. köt. Roma 1939, 75—76, 97, 101—103 (kép: 2, 46, 49—50. 1.).
- Horváth Henrik*, Román kori művészetünk. Magyar Szemle XXXV (1939) 149, 151—152.
- Kampis Antal*, Régi magyar művészet. Magyar művelődéstörténet. I. köt. Bp. 1939, 479, 483—484, 515, 517.
- Kelényi B. Ottó*, Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. IX. köt. Bp. 1939, 76, 85—87.
- Vernei-Kronherger Emil*, Magyar középkori síremlékek. Bp. 1939, 22—25, 31, 33—36, 45—46, 69 (kép: 20, 24, 30. 1. után).
- Ambrozy György*, A magyar csatakép. Bp. 1940, 45—49.
- Balogh Jolán*, A késő-renaissance és a kora-barokk művészet. Magyar művelődéstörténet. III. köt. Bp. 1940, 555, 560.
- Erdély*. Bp. 1940, 142—144, 156, 167 (kép: I—III, V, VIII, IX, XXXV, LIV. 1.).
- Genthon István*, Erdély műemlékei. Szépművészet I (1940) 5—7 (kép: 8. 1. után).
- Gerevich, Tiberio*, L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. Nuova serie III (1940) 513—514, 519, 528, 560, 568, 573, 583 (kép: 515, 517, 521, 529, 561. 1.).
- Gerő László*, A római Santo Stefano Rotondo, a magyarok nemzeti temploma. Bp., 1940, 24.
- Dercsényi Dezső*, Nagy Lajos kora. Bp. 1941, 101, 108 (kép: XIV. 1.).
- Dercsényi, Desiderio*, Contributi allo studio dei rapporti fra la plastica ungherese nell'eta romana e quella dell'Italia settentrionale. Annuario, Studi e Documenti Italo—Ungheresi. IV. köt. 1942, 65—66, 69 (kép: 11. 1.).
- Kováts J. István*, Magyar református templomok. Bp. 1942, 158—160, 162, 164—166, 169, 259, 284, 302, 309.
- Pálinskás László*, A renaissance Magyarországon. Bp. 1942, 8—9, 15, 25 (kép: 2. 1.).
- Pintér Imre*, A kalocsai főszékesegyház. Bp. 1942, 12, 28, 34.
- Balogh Jolán*, Az erdélyi renaissance. I. köt. Kolozsvár 1943, 15—16, 33, 34, 34/1, 35/3, 5, 37/7, 49—51, 61—62, 65, 76—78, 83, 87—90, 92—94, 98, 100, 105, 111/62, 113/85, 116, 131, 145, 154, 155, 164, 170, 172, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 194, 195, 198, 200—204, 233—251, 293—294, 311, 326—327, 340, 354, 358—361, 364, 369, 374, 378—380, 384—386 (kép: 1, 39—41, 77—80, 82—99, 107—110, 170, 187—189, 251. 1.).

- Bíró József*, Erdély művészete. Bp. 1943, 15—20, 61—62, 71, 77—78, 93—94, 98—99, 123—124 (kép: 1—9, 50—51, 57—58, 81. 1.).
- Bogyay Tamás*, A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. Szombathely 1943, 18, 23—24, 34, 49, 68, 96.
- Csányi Károly*, A műemlékrestaurálás. Bp. 1943, 21—23 (kép: 30—31. 1.).
- Dercsényi Dezső*, XI. századi királyi kőfaragóműhely Budán. Budapest régiségei. XIII. köt. 1943, 275.
- Kemény Lajos—Gyimesy Károly*, Evangélikus templomok. Bp. 1944, 102, 128.
- Entz Géza*, Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században. Kolozsvár 1946, 18—21.
- Herepei János*, Bocskai Gábor egresi síremléke és mestere. Kolozsvár 1947, 14, 20—21.
- Genthon István*, Esztergom műemlékei. I. rész. Bp. 1948, 231—232 (kép: 244. 1.).
- Csemegi József*, A tarnaszentmáriai templom hajójának stíluskritikai vizsgálata. Antiquitas Hungarica III (1949) 101—102.
- Harvey, John*, The Gothic world. London 1950, 119 (kép: 195—197. 1.).
- Entz Géza*, XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő I (1952) 131.
- Balogh Jolán*, A magyar renaissance építészet. Bp. 1953, 24—26 (kép: 25. 1.).
- Entz Géza*, Adalék Kolozsvár építéstörténetéhez. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Évkönyve az 1952—1953. évre. Bp. 1953, 148, 151.
- Sopron és környéke műemlékei*. I. köt. Bp. 1953, 215.
- Radocsay Dénes*, A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954, 42, 82, 144.
- Budapest műemlékei*. I. köt. Bp. 1955, 434.
- Csemegi József*, A budavári főtemplom középkori építéstörténete. Bp. 1955, 63, 67—69, 76, 85, 87—88, 139.
- Radocsay Dénes*, A középkori Magyarország táblaképei. Bp. 1955, 37—38, 88, 184.
- A magyarországi művészet története*. I. köt. Bp. 1956, 19, 26, 66, 77, 84—86, 102—104, 108, 122, 133, 152, 155, 280—282, 313—314.
- Dercsényi Dezső—Zolnay László*, Esztergom. Bp. 1956, 79 (kép: 74. 1.).
- Oprescu, Gheorghe*, Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal. București 1956, 19—21 (kép: 91—96. 1.).
- Csemegi József*, Trinitás szimbólumok és ábrázolások a középkori Magyarország művészetében, eredetük, továbbélésük és népművészeti kapcsolataik. Művészettörténeti tanulmányok. Bp. 1957, 7—8, 12 (kép: 8, 17, 19. 1.).
- Dercsényi Dezső*, A jáki templom. Bp. 1957, 10, 42, 44.
- Dercsényi Dezső*, Zur siebenhundertjährigen Feier der Kirche von Ják. Acta Historiae Artium IV (1957) 184, 193.

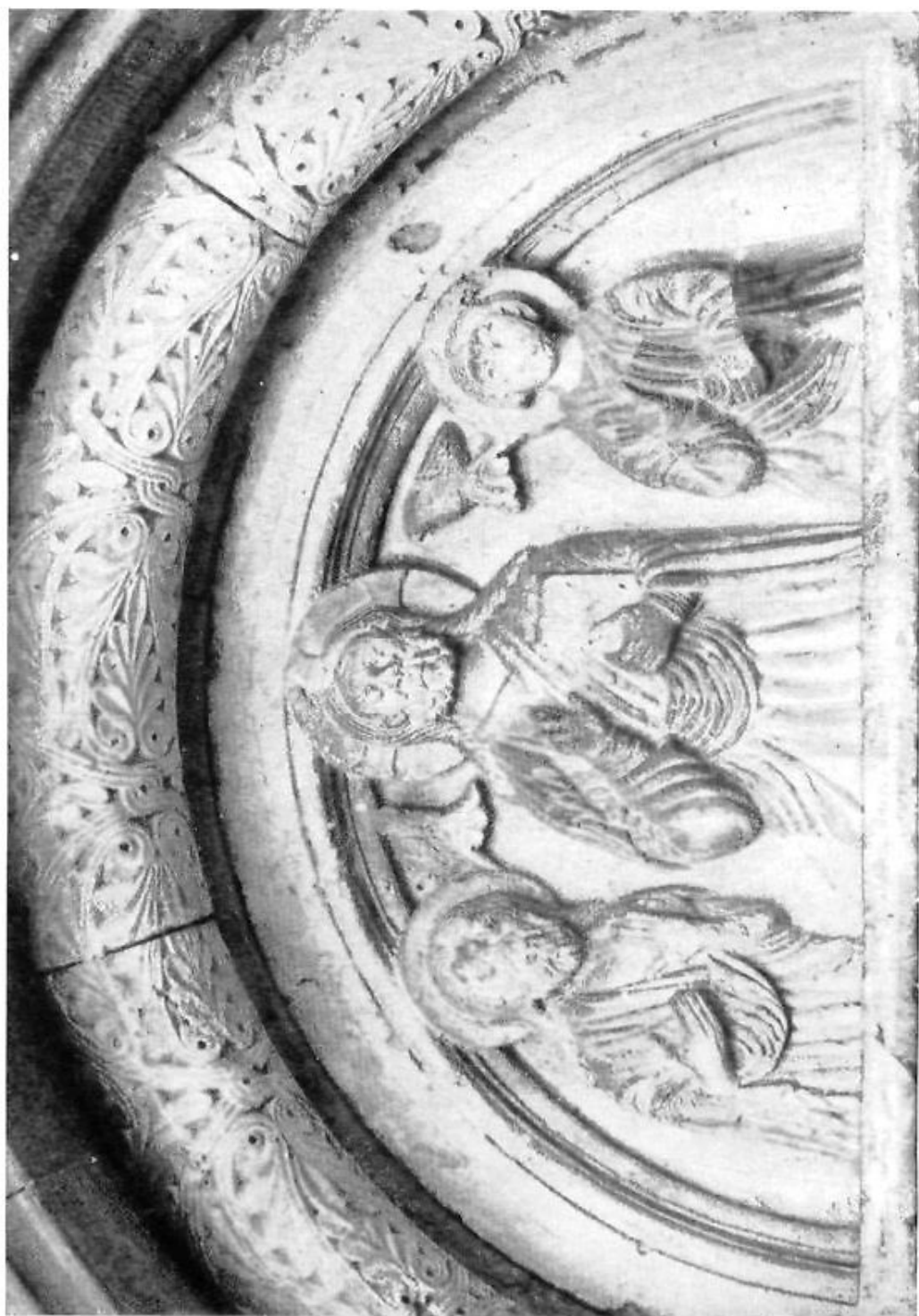
ΚΕΡΕΚ

90. kép. Hajdani elfalazott déli karzatbejáró
(Fotofilm)

91. kép. A XI. századi kapu oromzatdomborníve

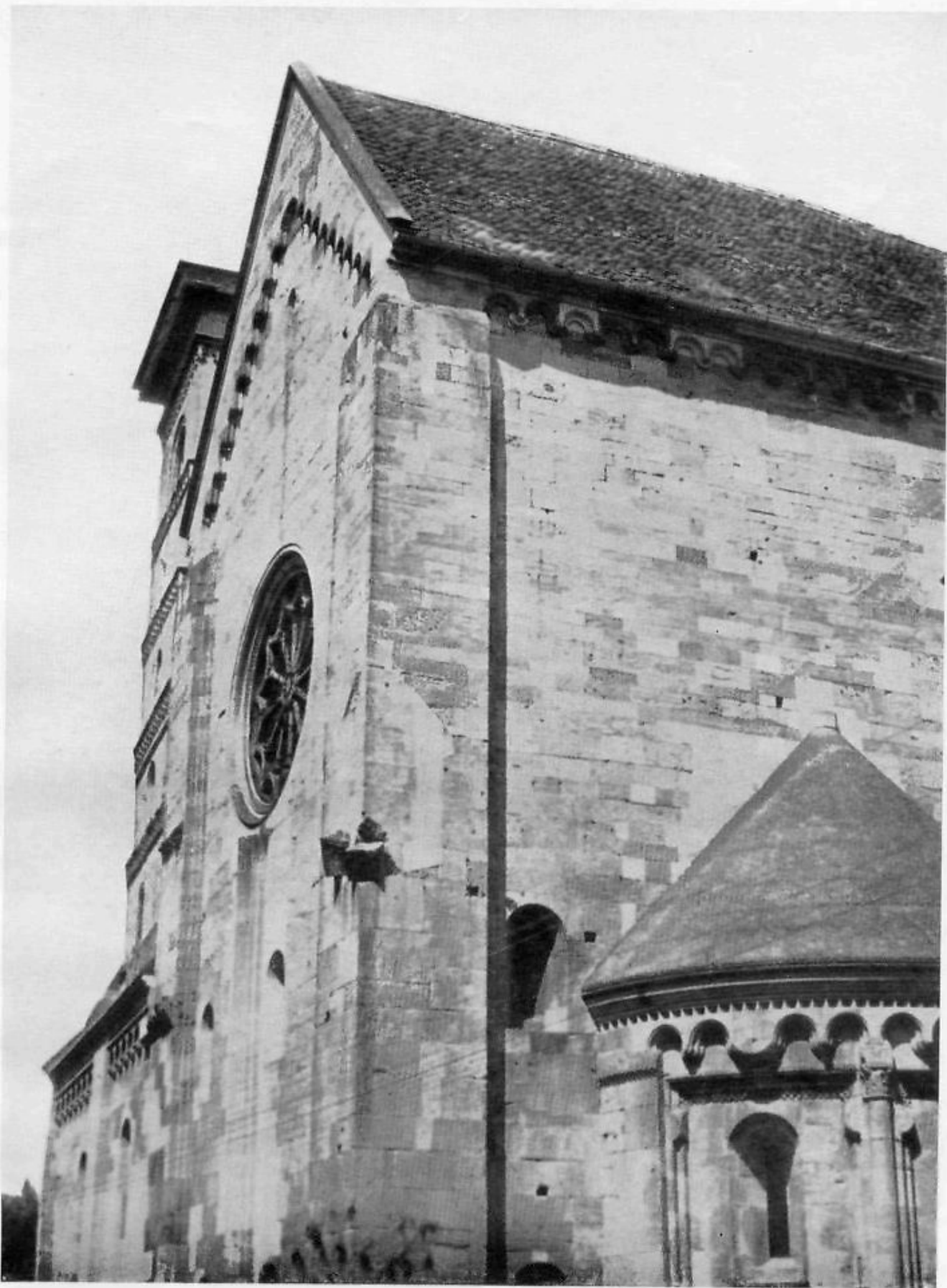
92. kép. A déli kapu oromzatdomborníve

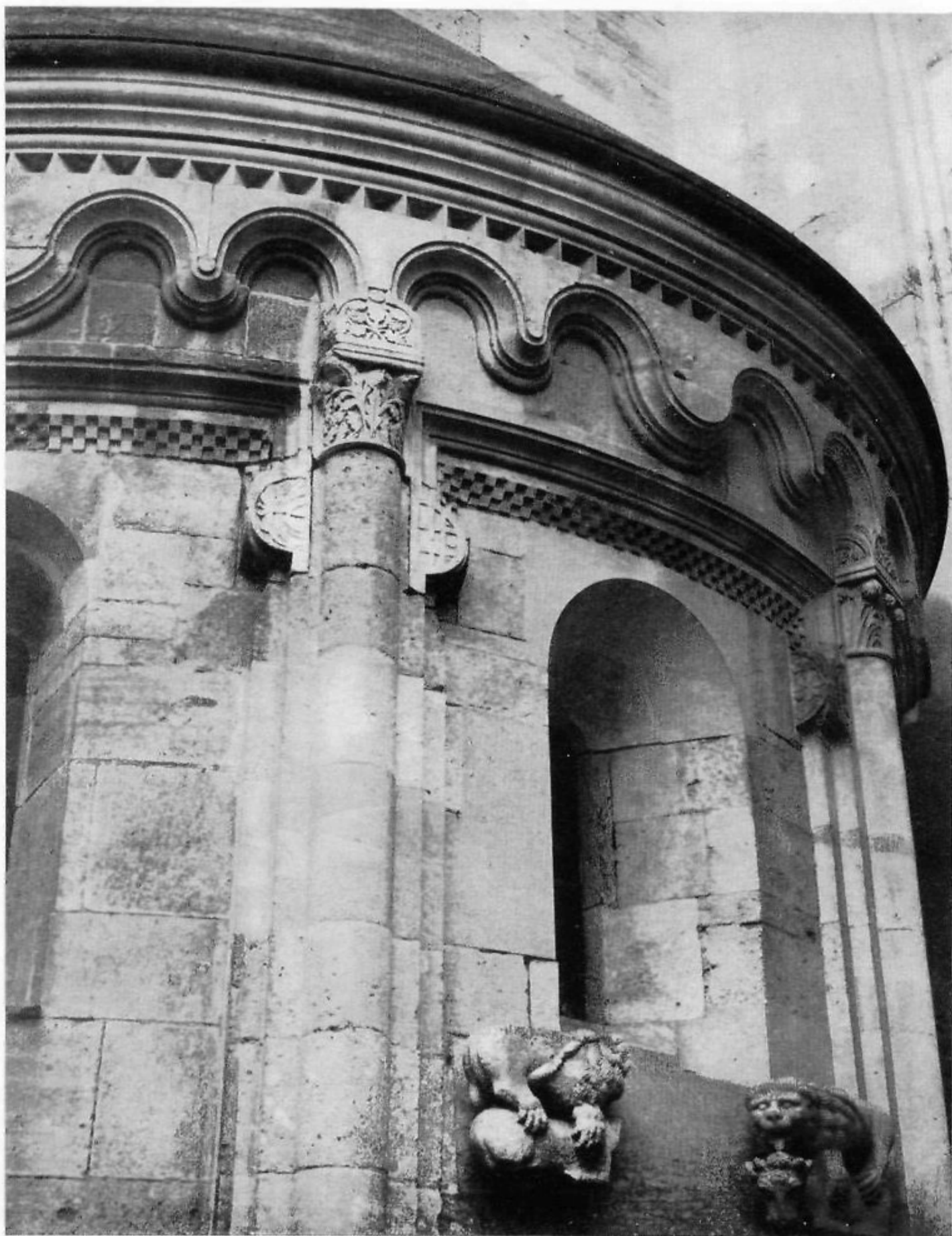
93. kép. A déli kapu bélletének részlete

94. kép. A régi sekrestye megújított ajtaja

95. kép. A déli kereszthajó homlokzata (Fotofilm)

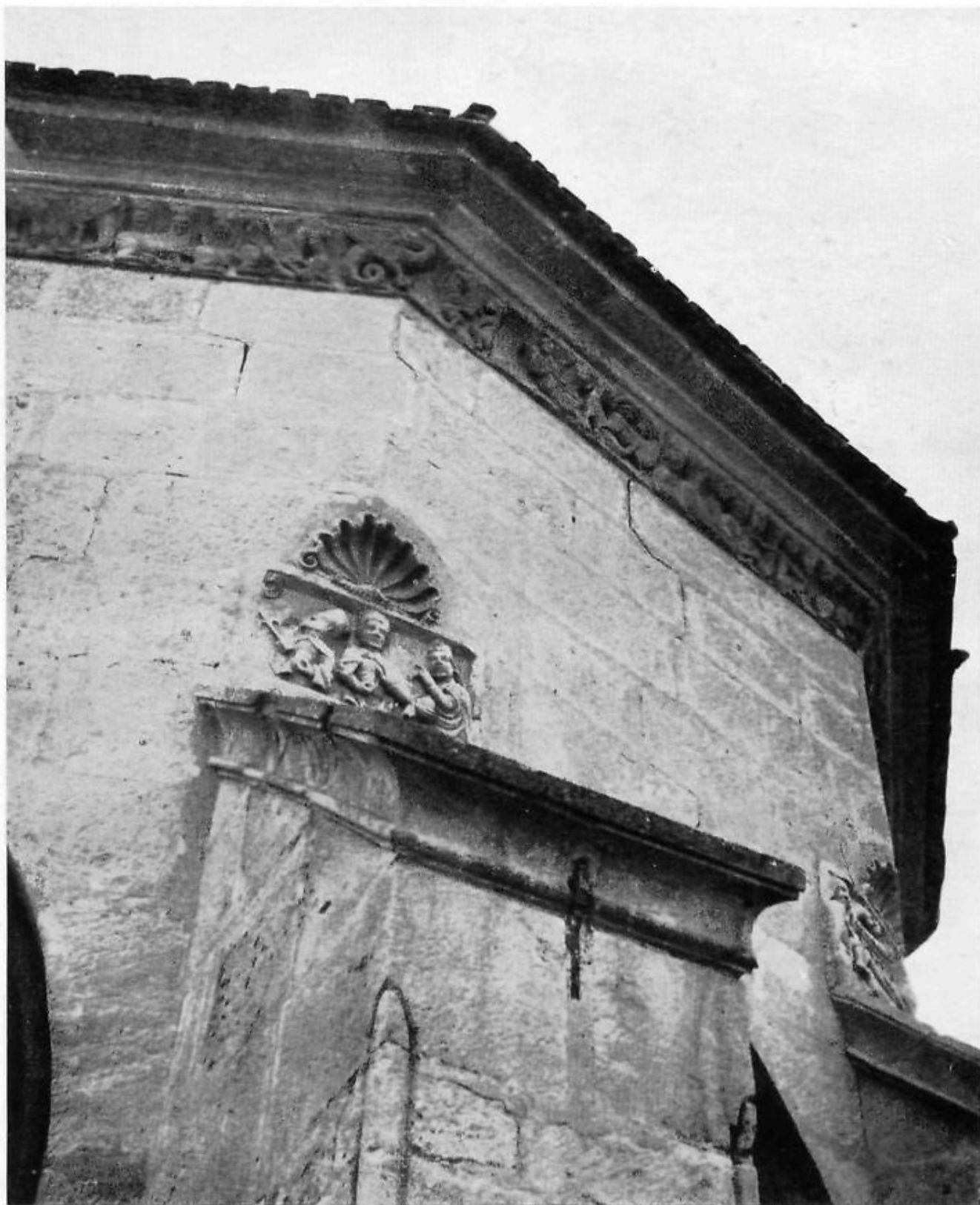
96. kép. A déli mellékszentély

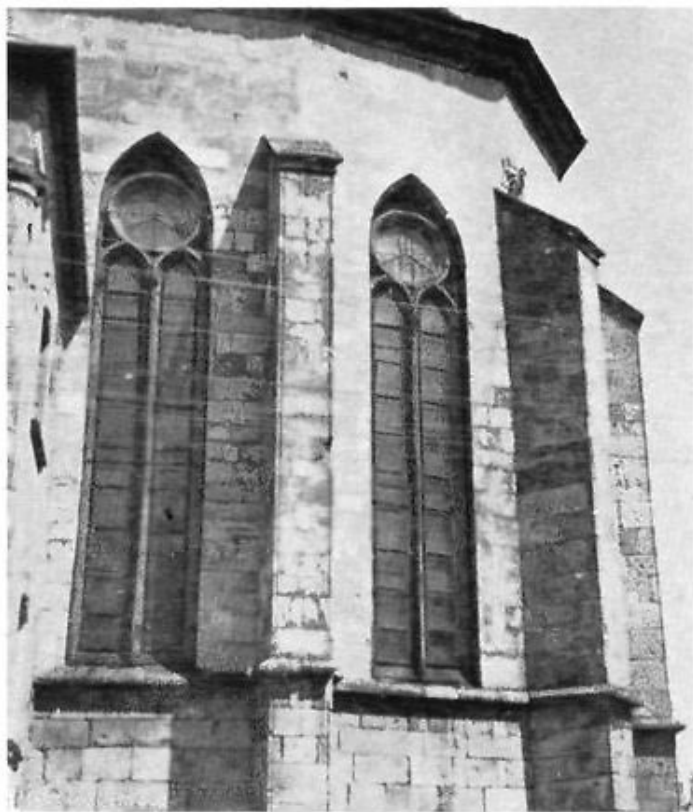
97. kép. A déli mellékszentély részlete

98. kép. A székesegyház keleti homlokzata (J. Fischer)

99. kép. A főszentély frize

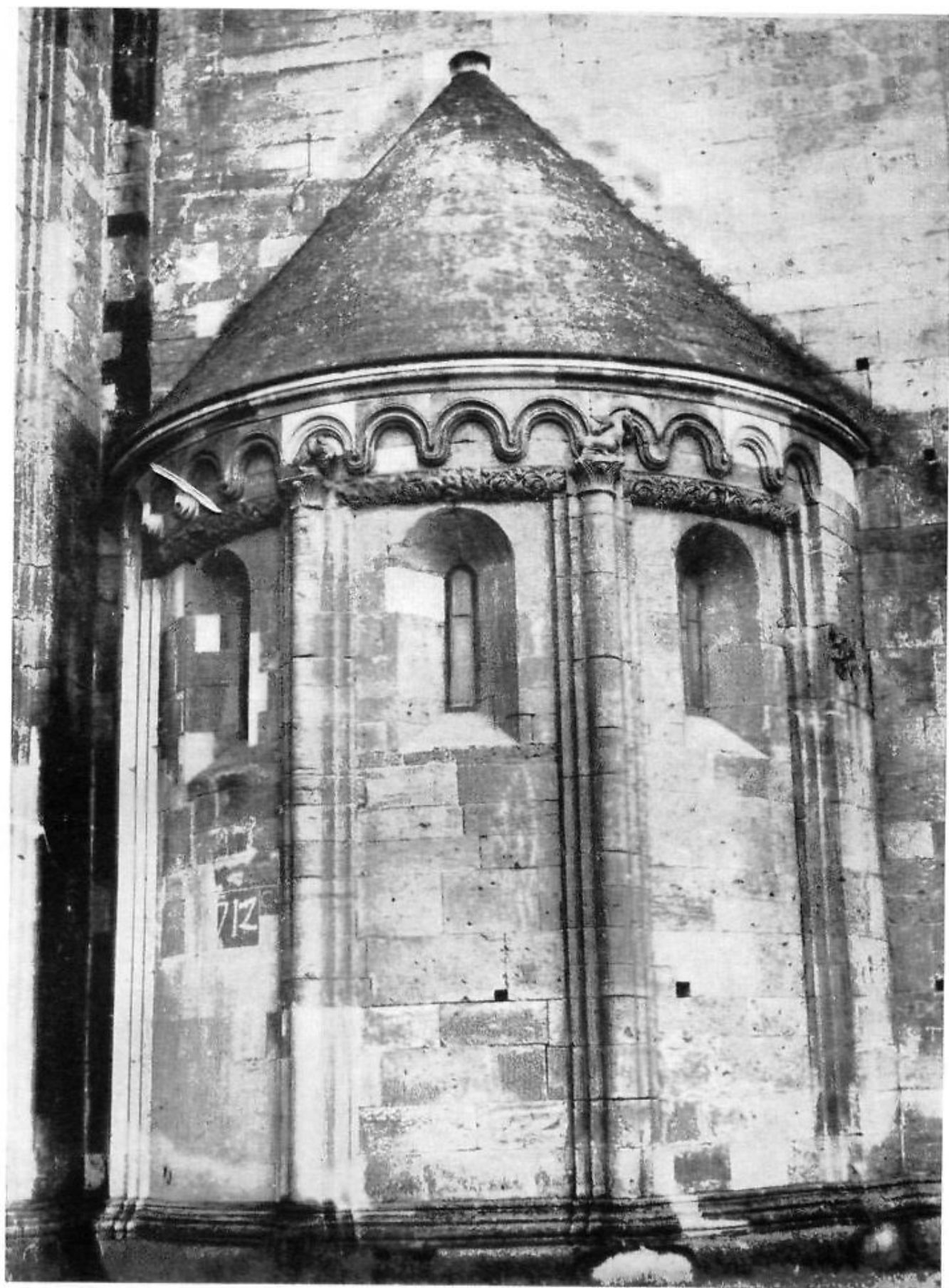
100. kép. A főszentély záródása délről (Fotofilm)

101. kép. A főszentély és szentélynégyszeg kapcsolódása az északi oldalon (Fotofilm)

102. kép. Az északi mellékszentély frízének részlete

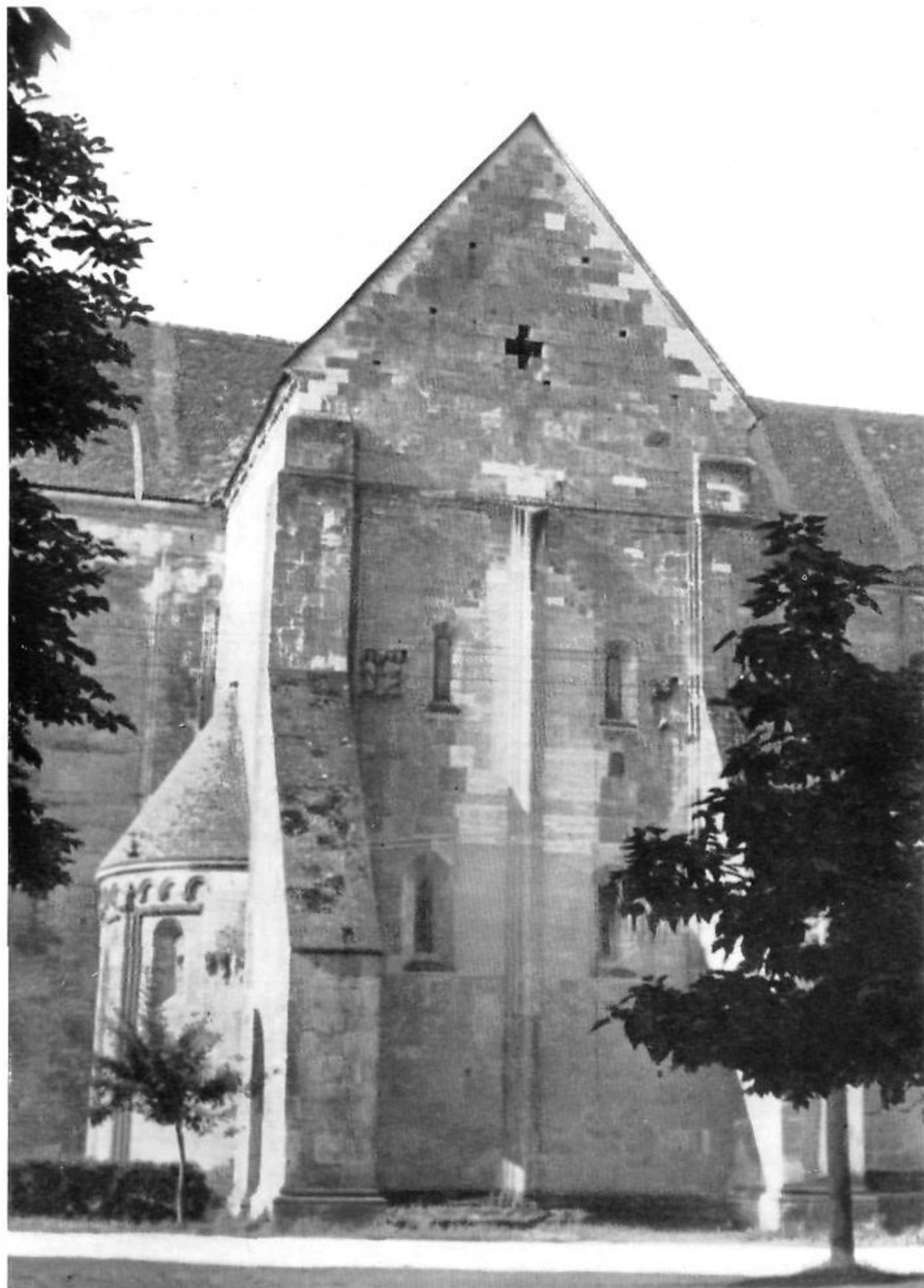
103. kép. Az északi mellékszentély

104. kép. Griff az északi mellékszentélyen

105. kép. Torzalak az északi mellékszentélyen

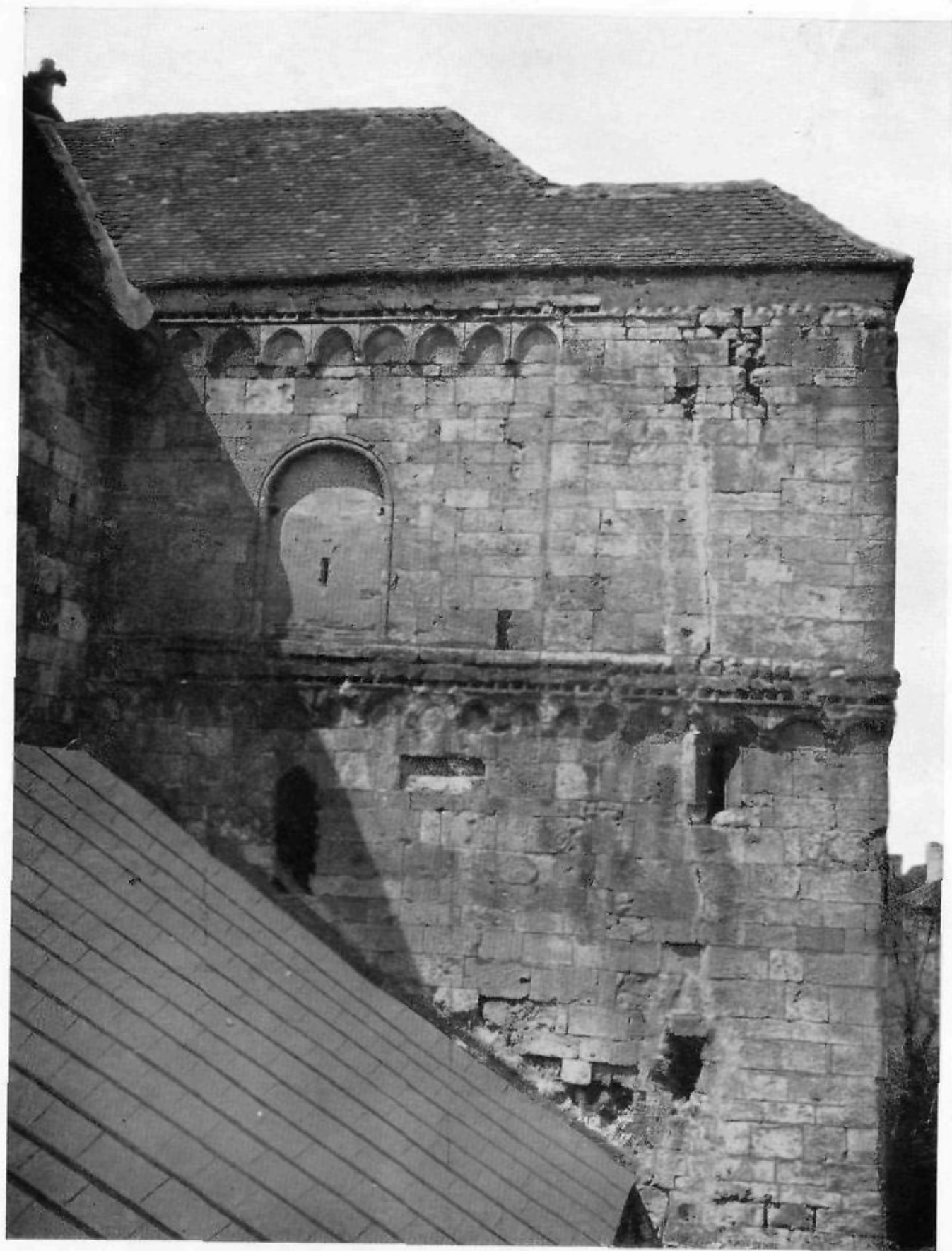
106. kép. Az északi kereszthajó homlokzata (Fotofilm)

107. kép. A két apostol domborműve

108. kép. Az úgynevezett „Ölelkezők”

109. kép. A csonkatorony keleti nézete

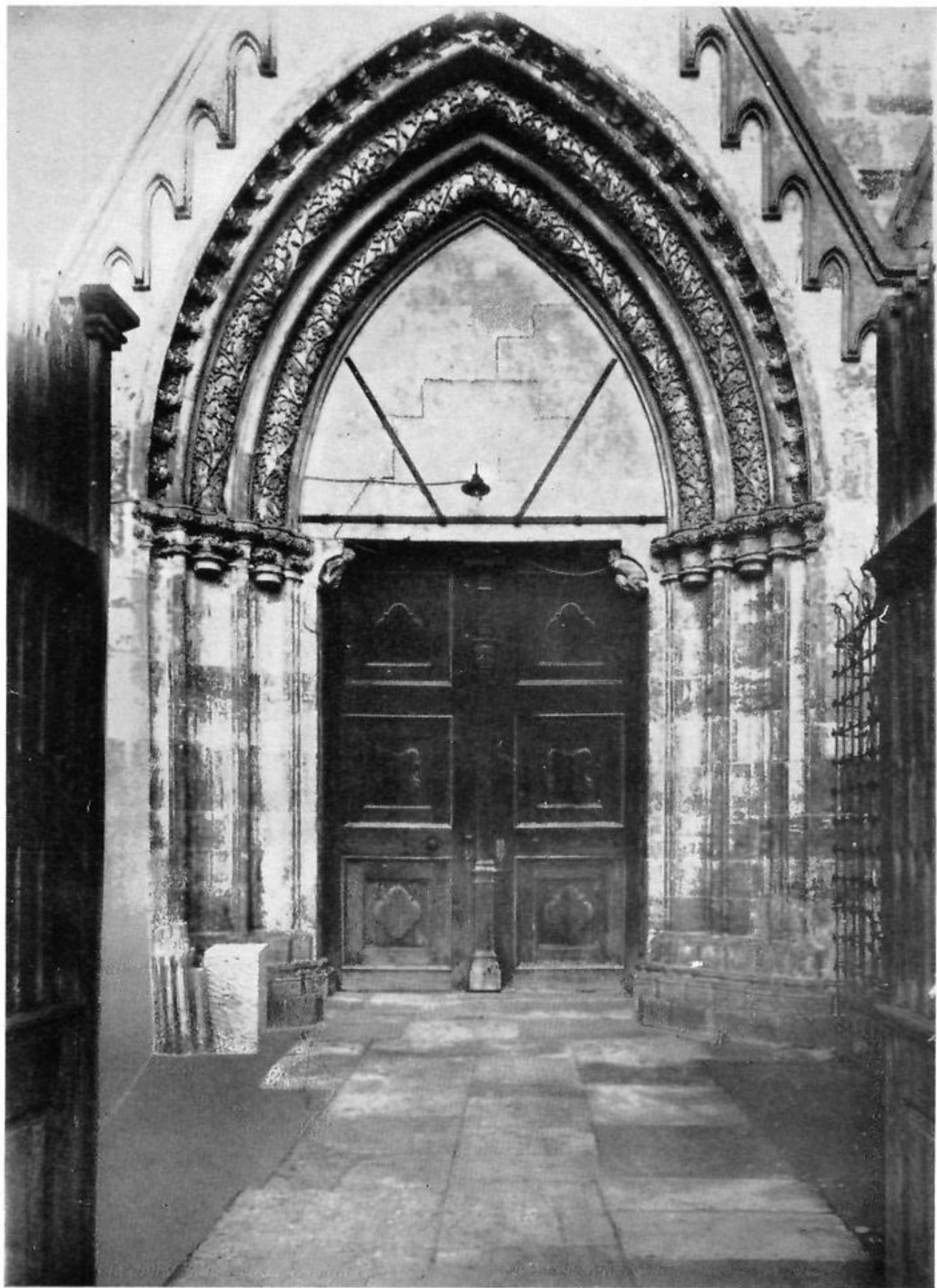
110. kép. A lépcsőtorny északnyugatról (Fotofilm)

111. kép. A nyugati előcsarnok oromzata (Fotofilm)

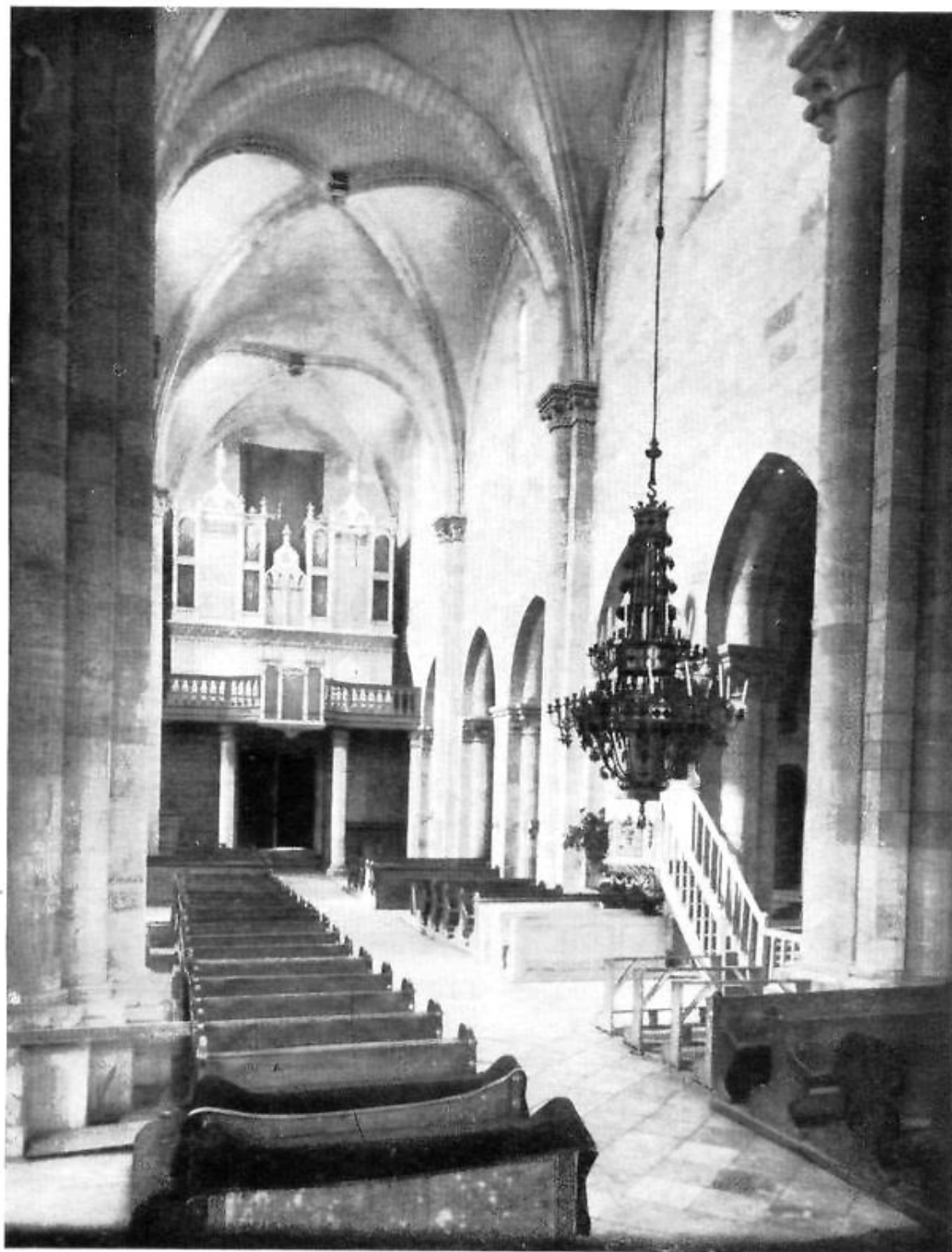
112. kép. A nyugati előcsarnok (J. Fischer)

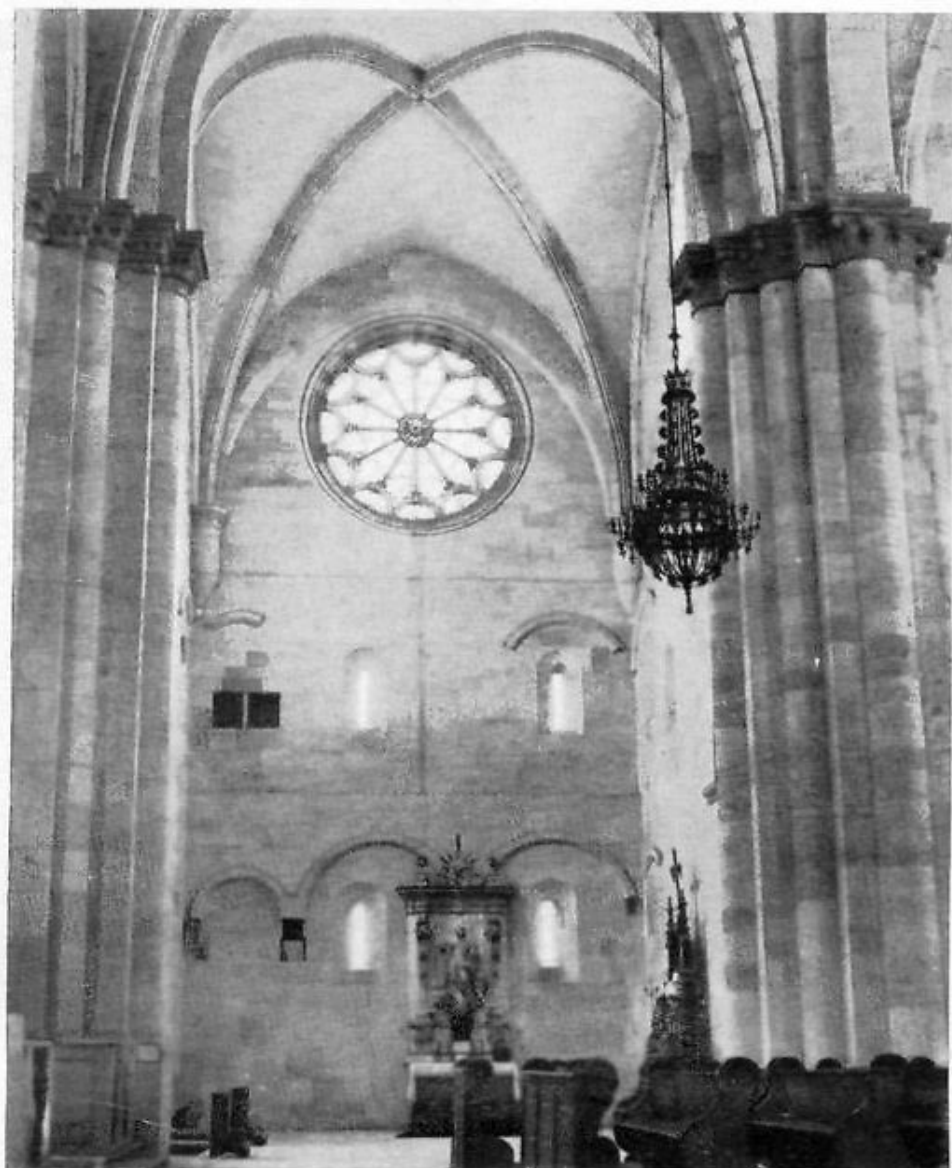
113. kép. A nyugati kapu (J. Fischer)

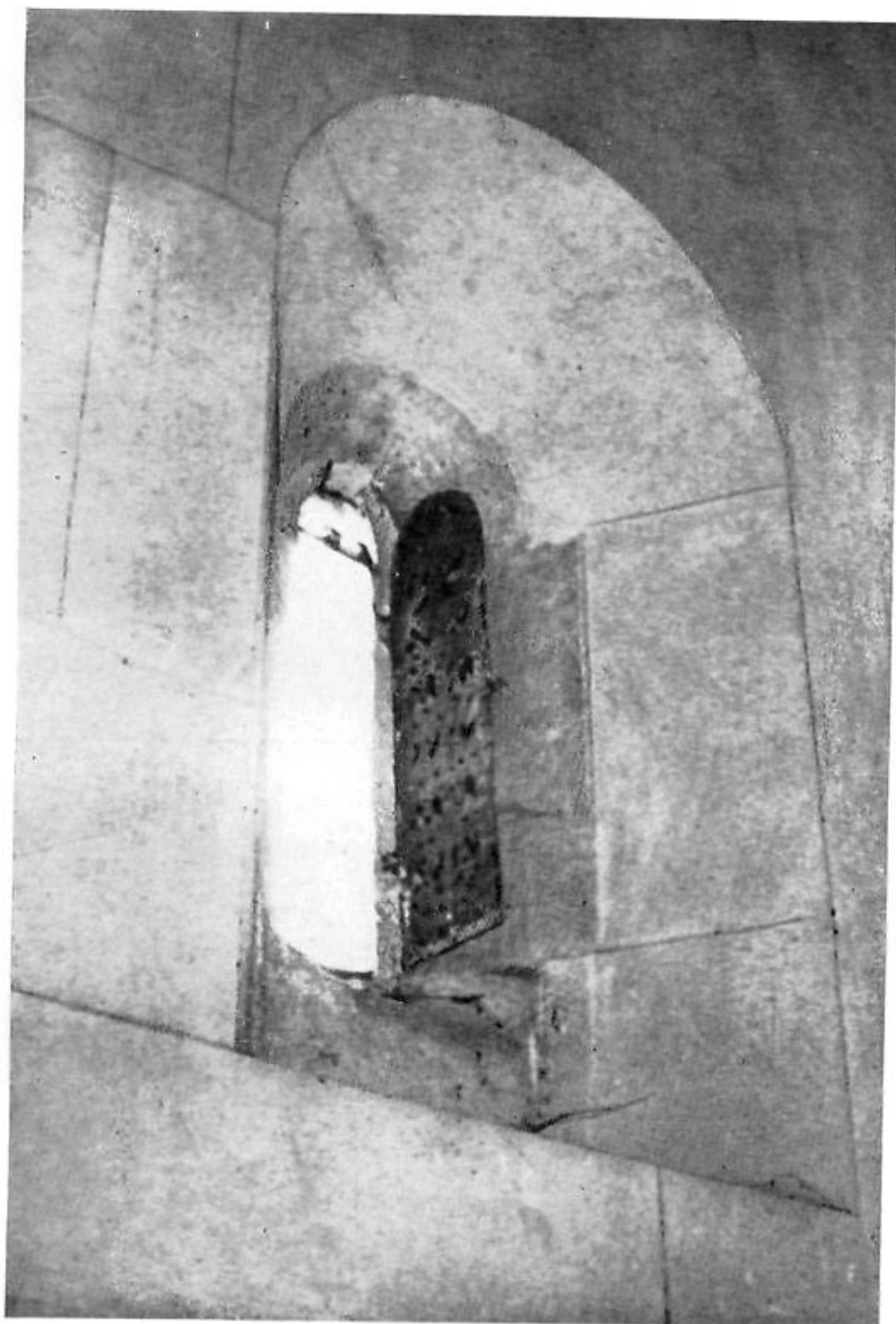
114. kép. A székesegyház belső nézete kelet felé (J. Fischer)

115. kép. A székesegyház főhajója nyugat felé (J. Fischer)

116. kép. A déli kereszthajó belső nézete (Fotofilm)

117. kép. Zsalus ablak a déli kereszthajóban (Fotofilm)

118. kép. A déli mellékszentély belső párkánya

119. kép. A diadalív déli pilléríője (Fotofilm)

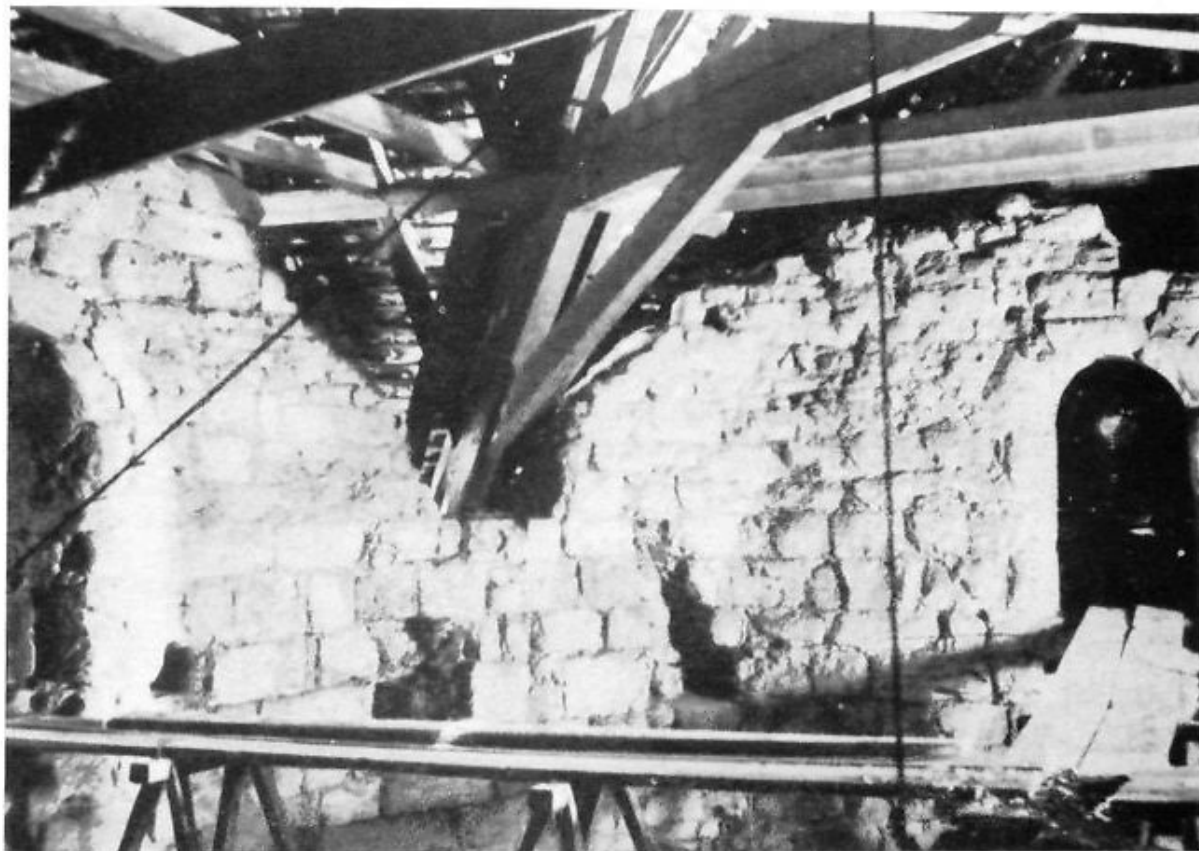
120. kép. A diadalív északi pillérfője

121. kép. A diadalív északi pillérének lábazata (Fotofilm)

122. kép. A székesegyház főszentélye

123. kép. A négyezeti torony maradványa a padláson (Fotofilm)

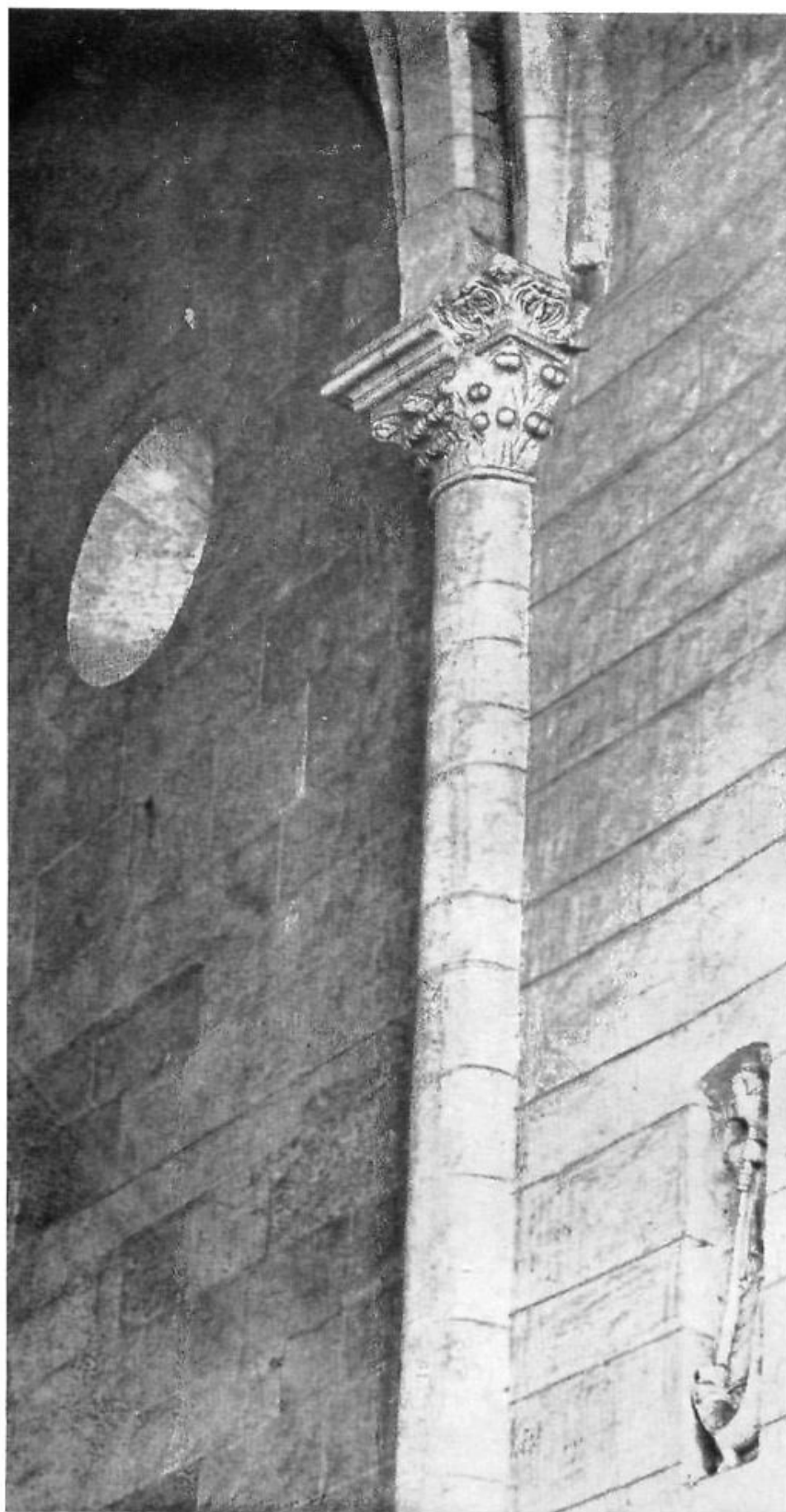
124. kép. A főszentély déli fala a barokk oratóriumablakkal (Fotofilm)

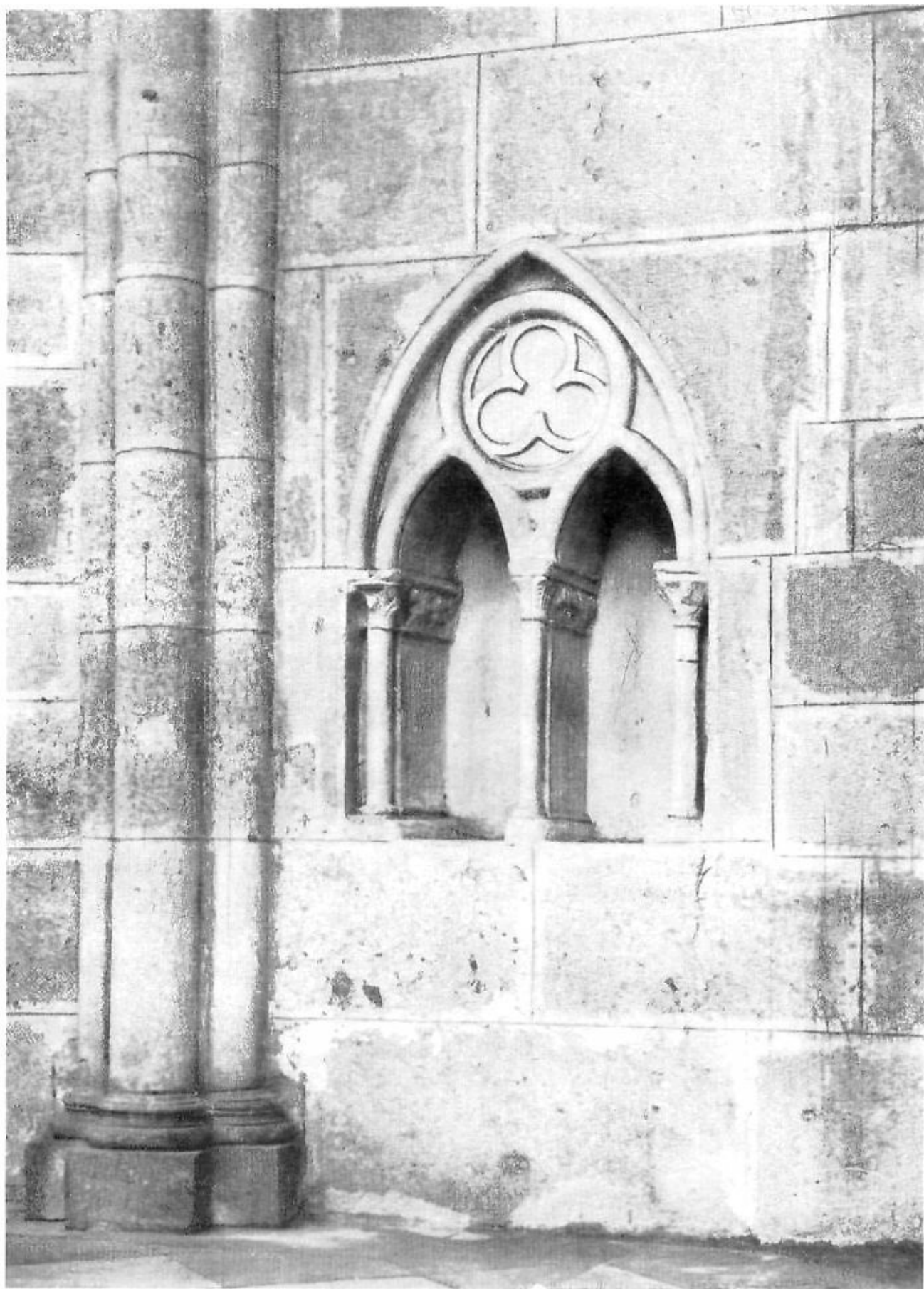
125. kép. A régebbi Szent Mihály-dombornű

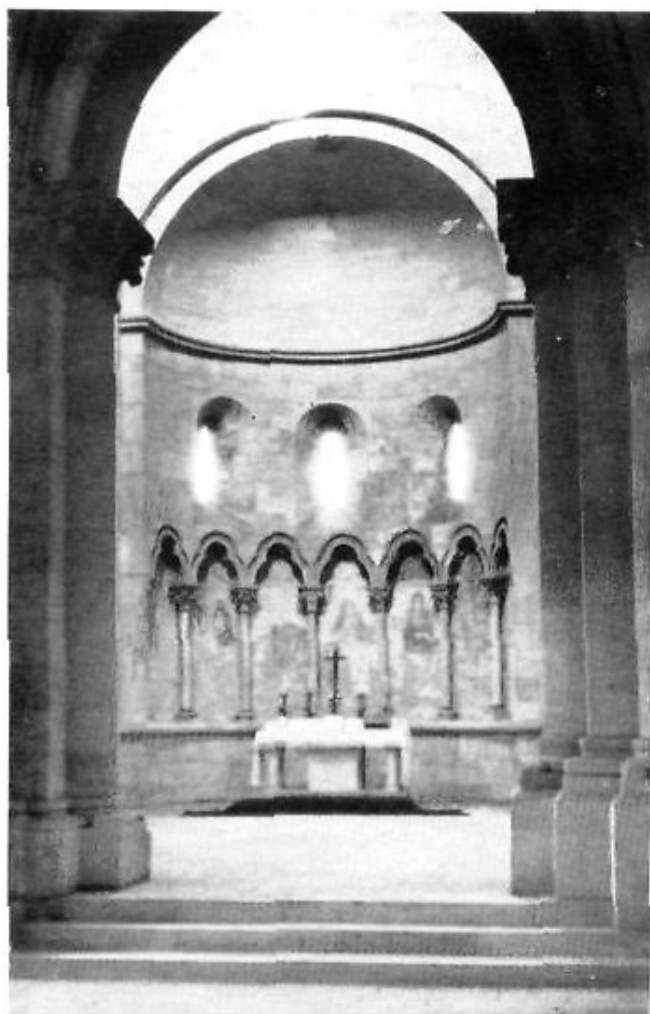
126. kép. A későbbi Szent Mihály-dómbormű (Fotofilm)

127. kép. A főszentély északi falának faloszlopa (Fotofilm)

128. kép. Oltárkredenc a főszentély déli falában

129. kép. Az északi mellékszentély
belső nézete (Fotofilm)

130. kép. Az északi mellékszentély
angyalos záróköve

131. kép. Az északi kereszthajó állatalakos oszlopfője

132. kép. Az északi mellékhajó keletről (Fotofilm)

133. kép. Az északi mellékhajó nyugatról

134. kép. A 11. sz. pillérfő az északi mellékhajóban (Fotofilm)

135. kép. A 16. sz. pillérfő az északi mellékhajóban (Fotofilm)

136. kép. A 12. sz. pillérfő az északi mellékhajóban

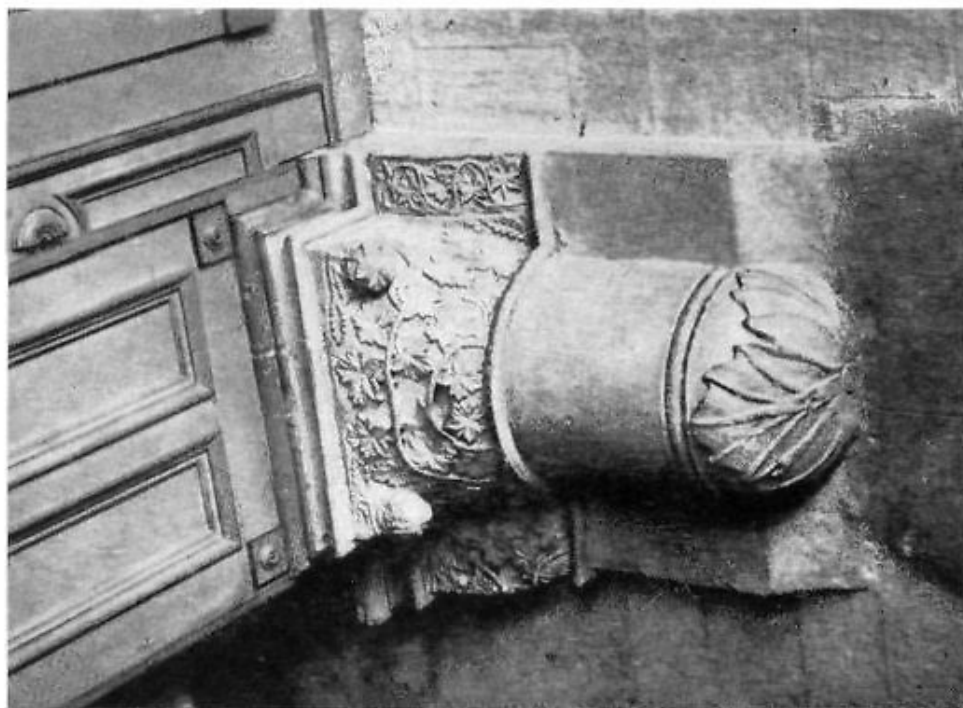
137. kép. A 8. sz. pillérfő az északi mellékhajóban
(Fotofilm)

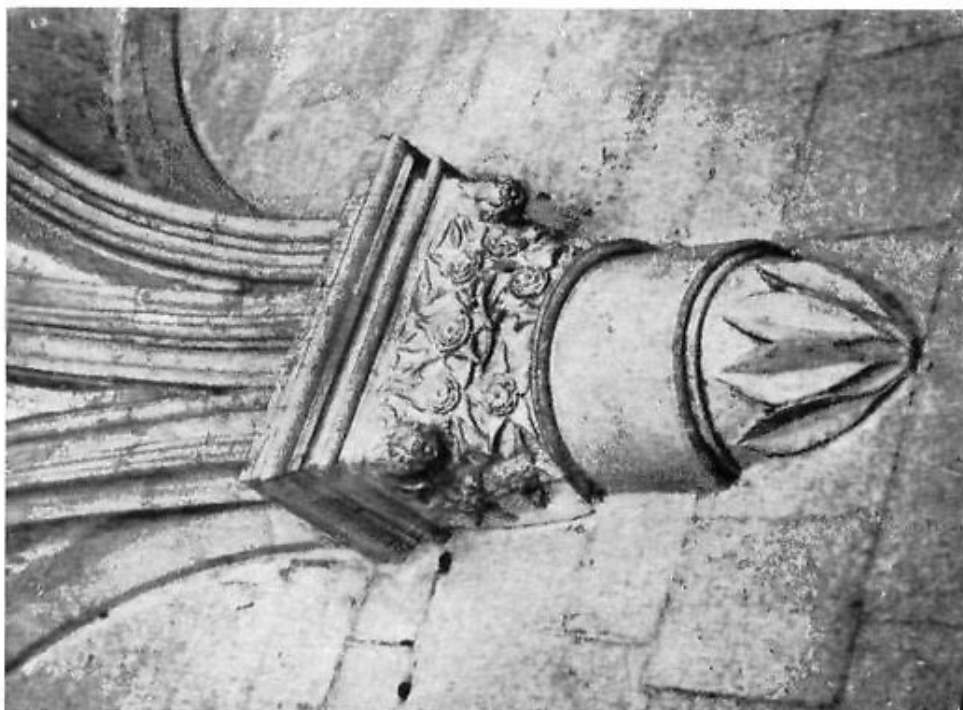
138. kép. A 12. sz. pillér oroszlános lábazata

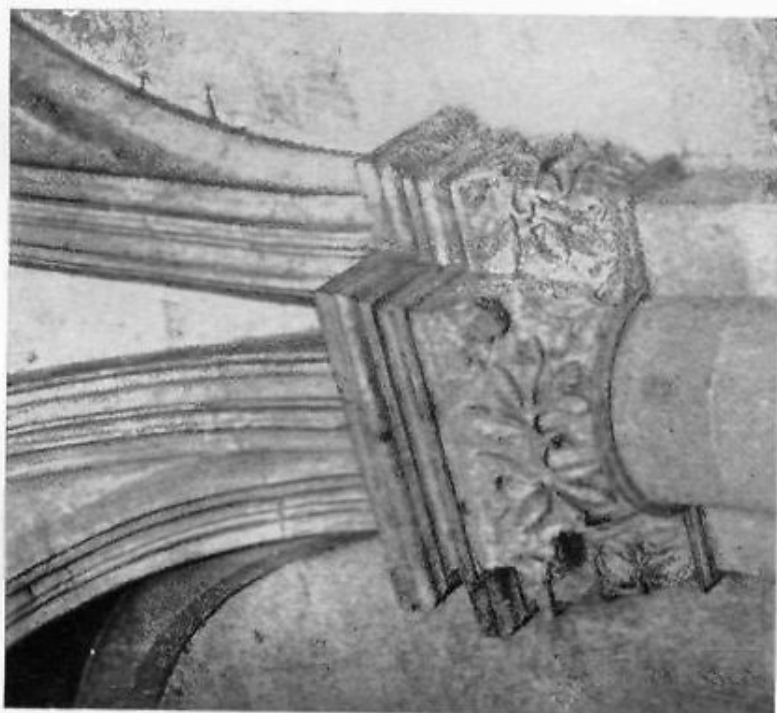
139. kép. A déli mellékhajó (J. Fischer)

140. kép. Az 5. sz. gyám fejezete
a déli mellékhajóban (Fotofilm)

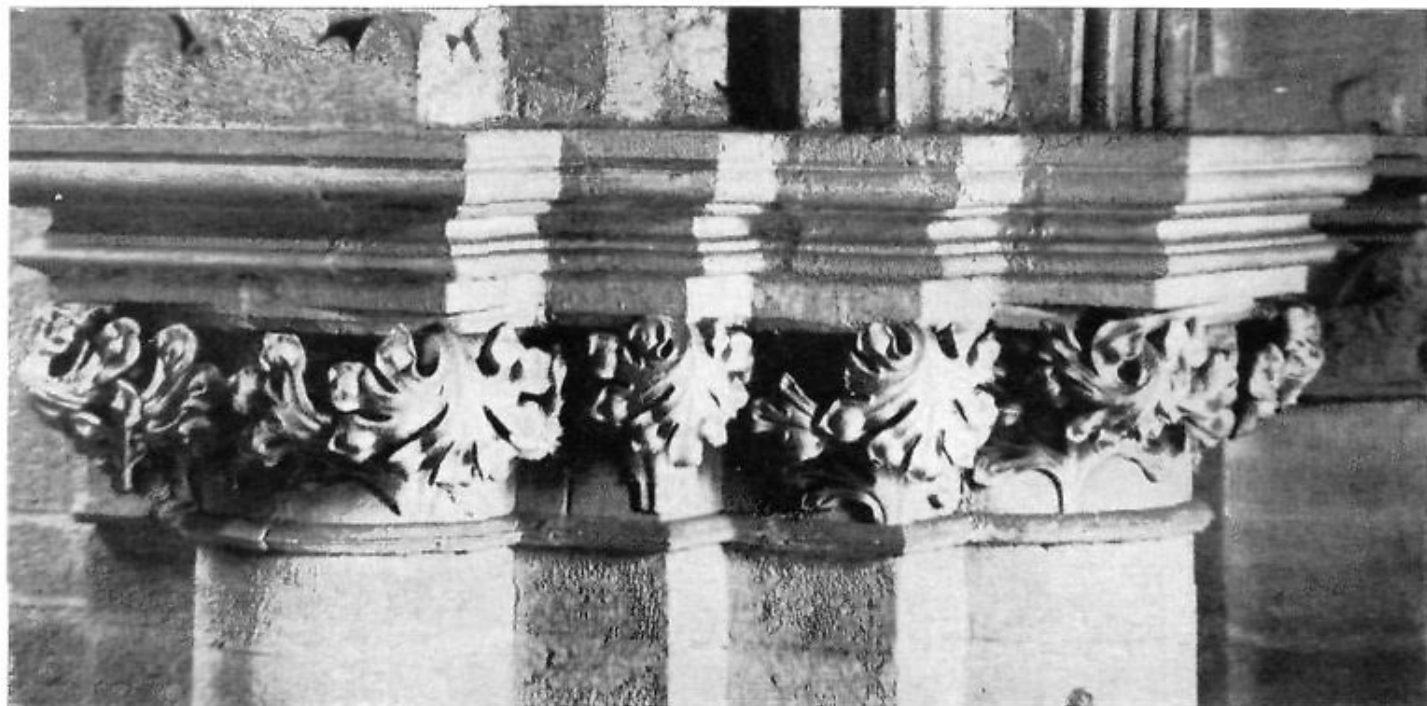
141. kép. A 10. sz. gyám fejezete
a déli mellékhajóban (Fotofilm)

142. kép. A 14. sz. pillérfej
a déli mellékhajóban (Fotófilm)

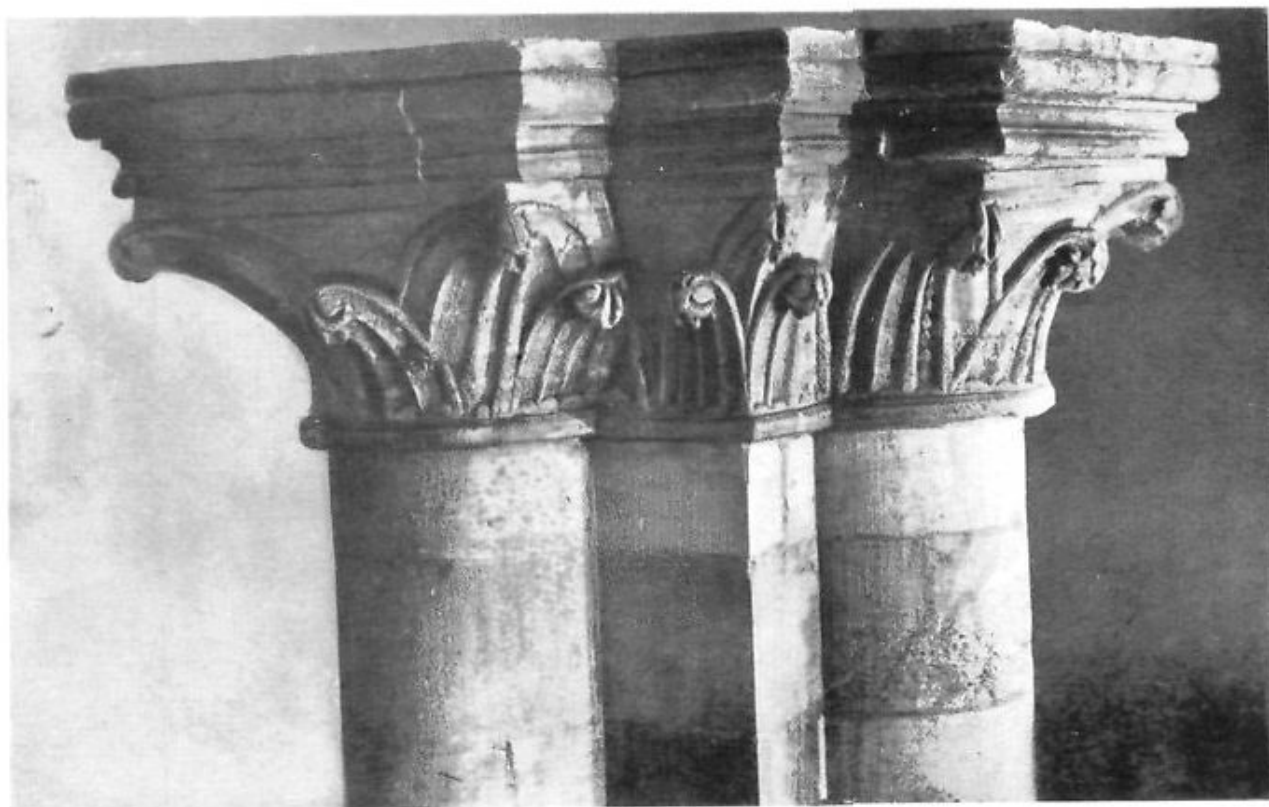
143. kép. A 17. sz. pillérfej
a déli mellékhajóban (Fotófilm)

144. kép. A 13. sz. pillérfő a déli mellékhajóban

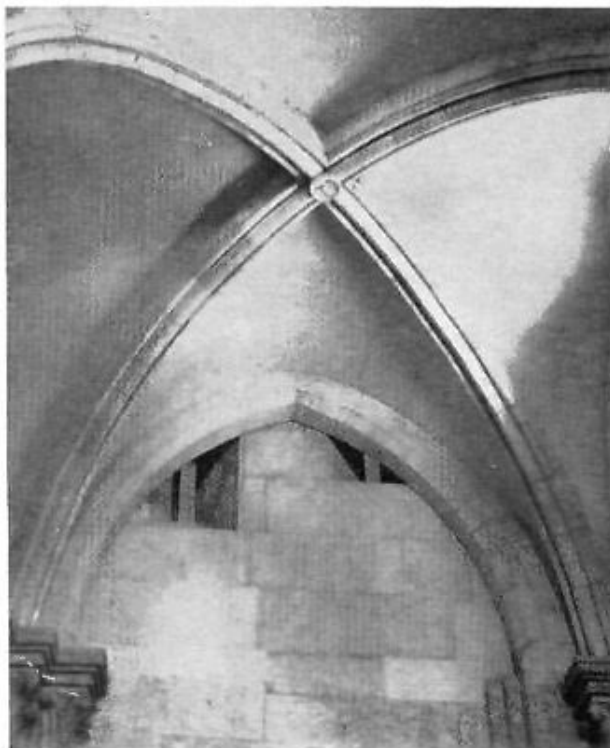
145. kép. A 23. sz. pillérfő a déli mellékhajóban

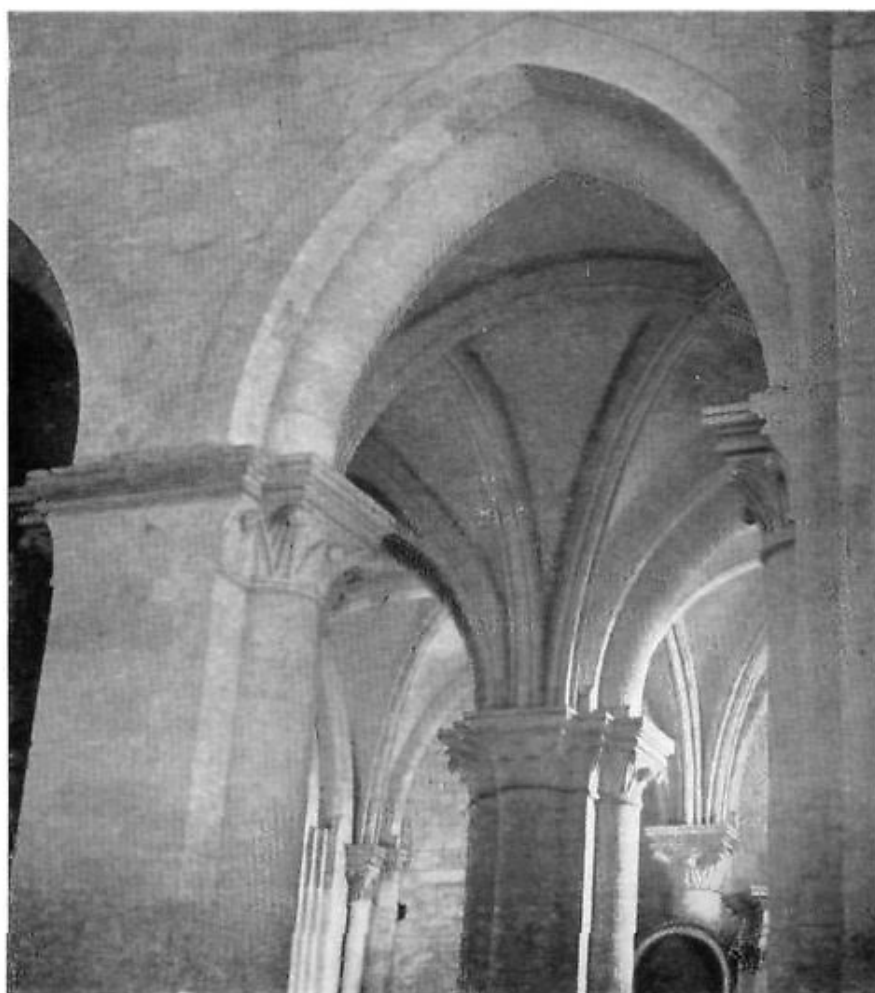
116. kép. A 12. sz. pillérfő a déli mellékhajóban

117. kép. A 13. sz. pillérfő a régi sekrestyében

148. kép. A régi sekrestye keleti fala
a boltozat által elépített román résablakokkal (Fotofilm)

149. kép. A régi sekrestye nézete a földrajából (Fotofilm)

150. kép. A XI. századi keresztlőkápolna apszisa
a régi sekrestyében (Fotofilm)

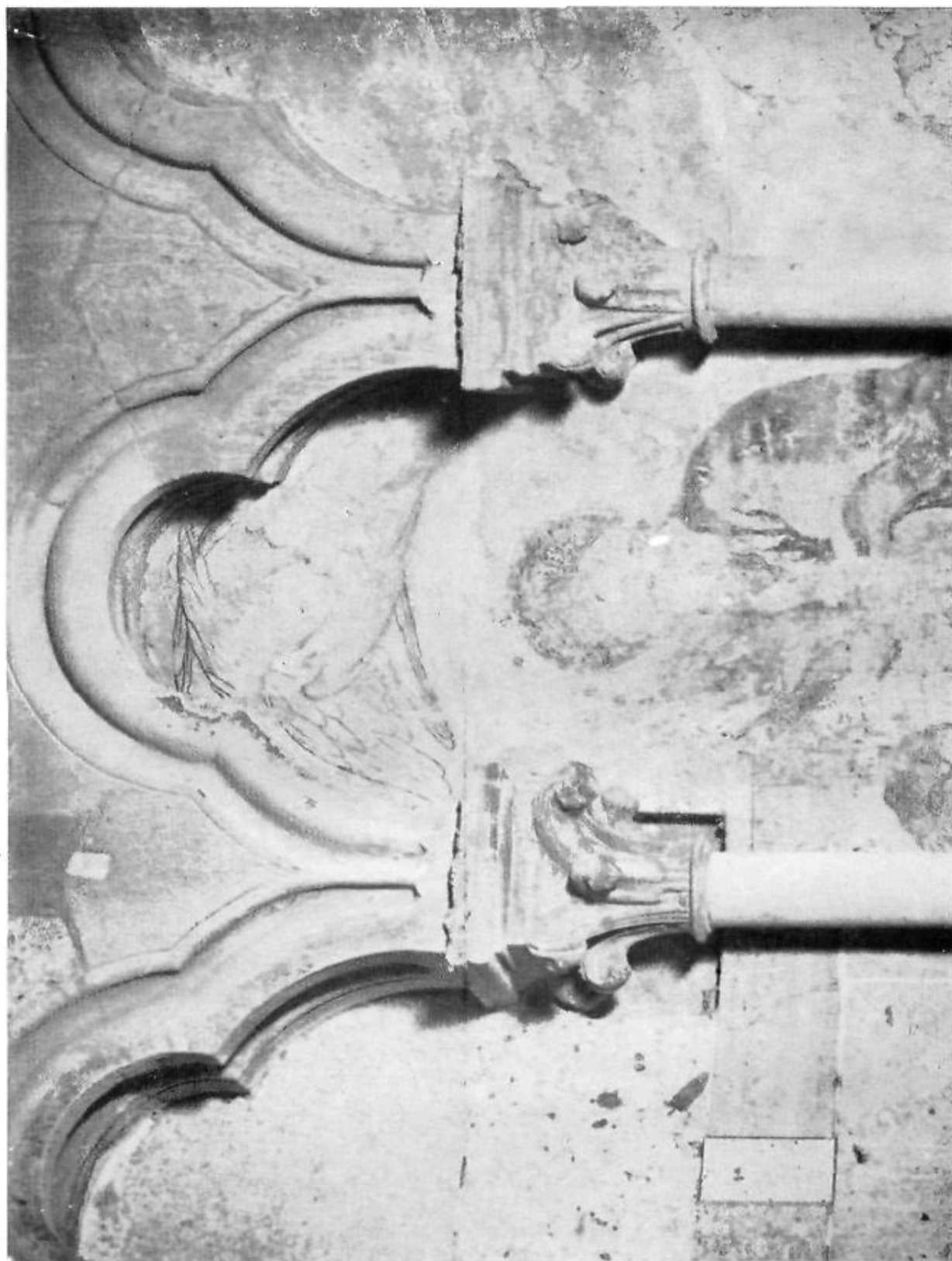
151. kép. A XI. századi keresztlőkápolna hajó fala
a régi sekrestye padozata alatt (Fotofilm)

152. kép. A deli mellekszentély északkeleti ablaka XIV. századi falfestés maradványával (Fotofilm)

153. kép. Freskók a XVI. század elejéről az északi mellékszentélyben (J. Fischer)

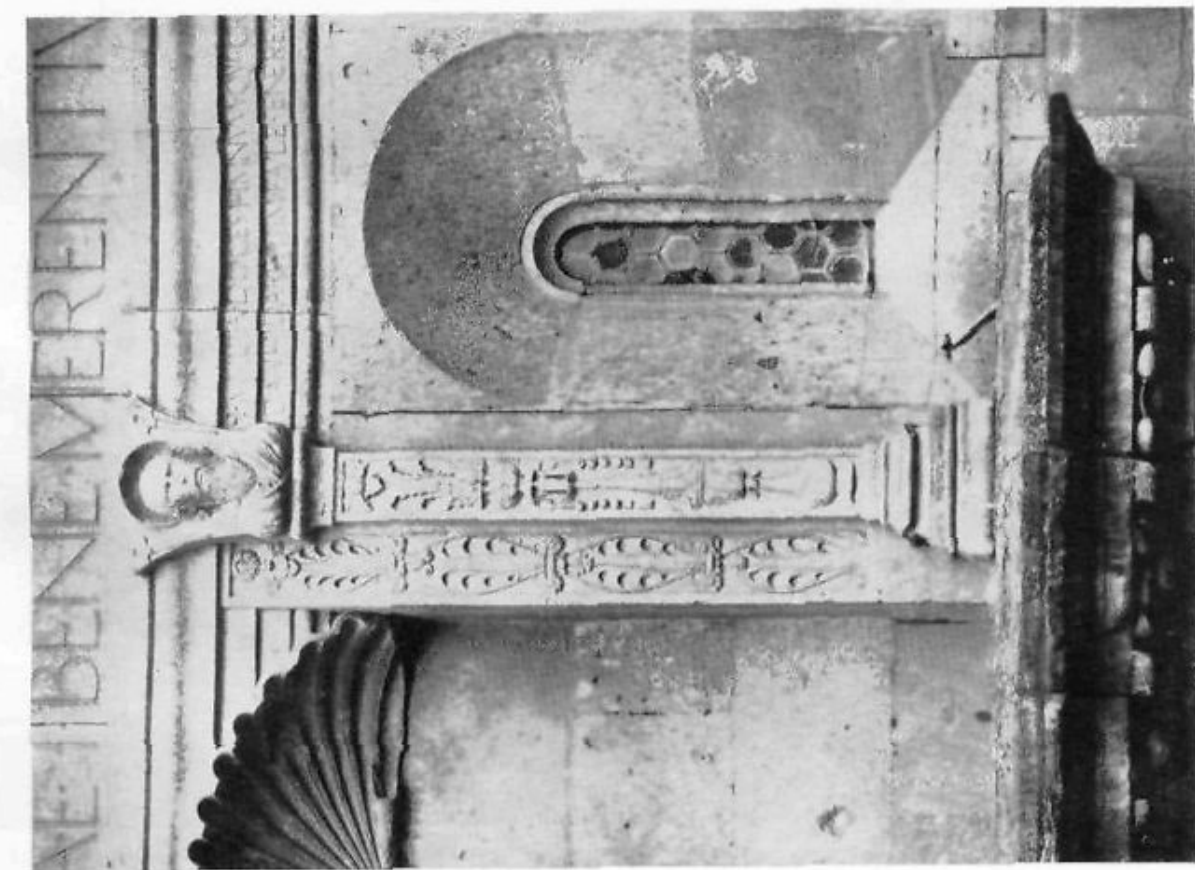
154. kép. Részlet az északi mellékszentély falképeiről

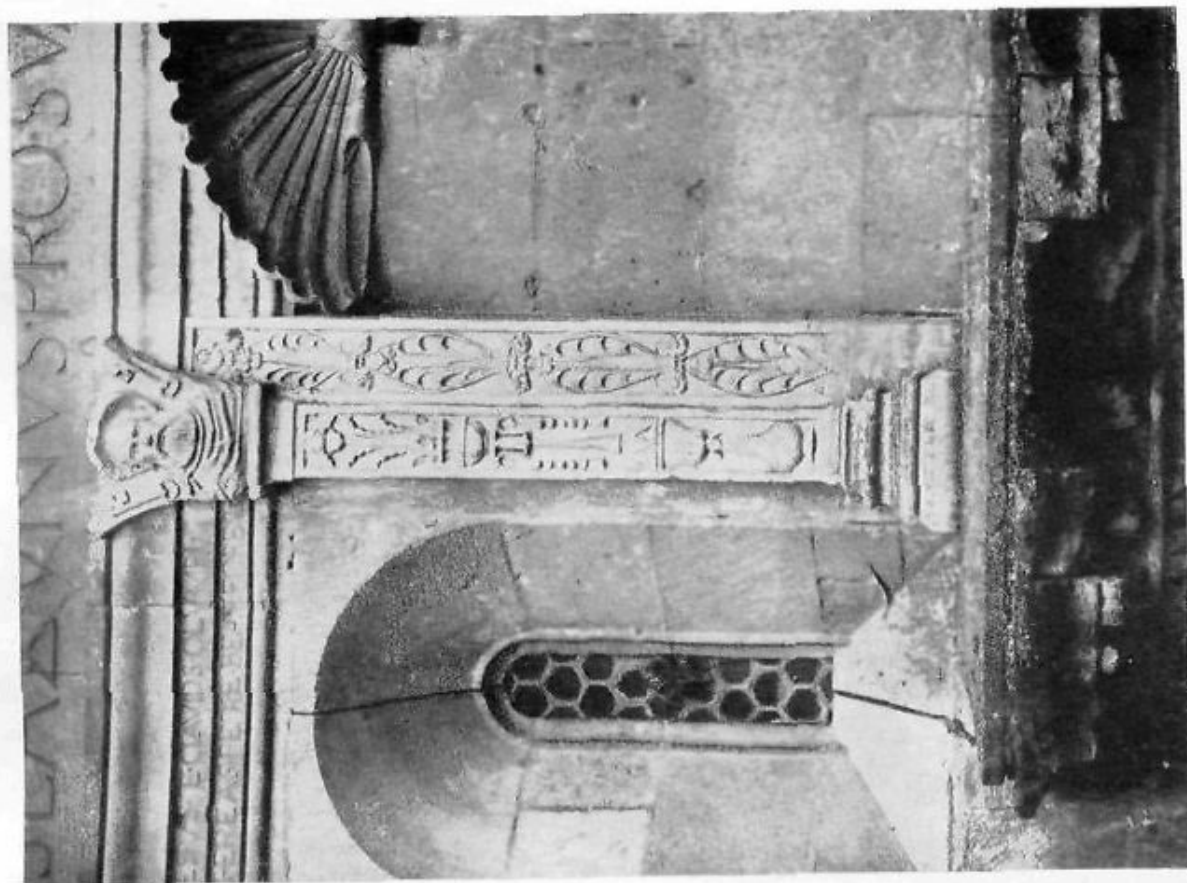
155. kép. A László-kápolna északnyugatról

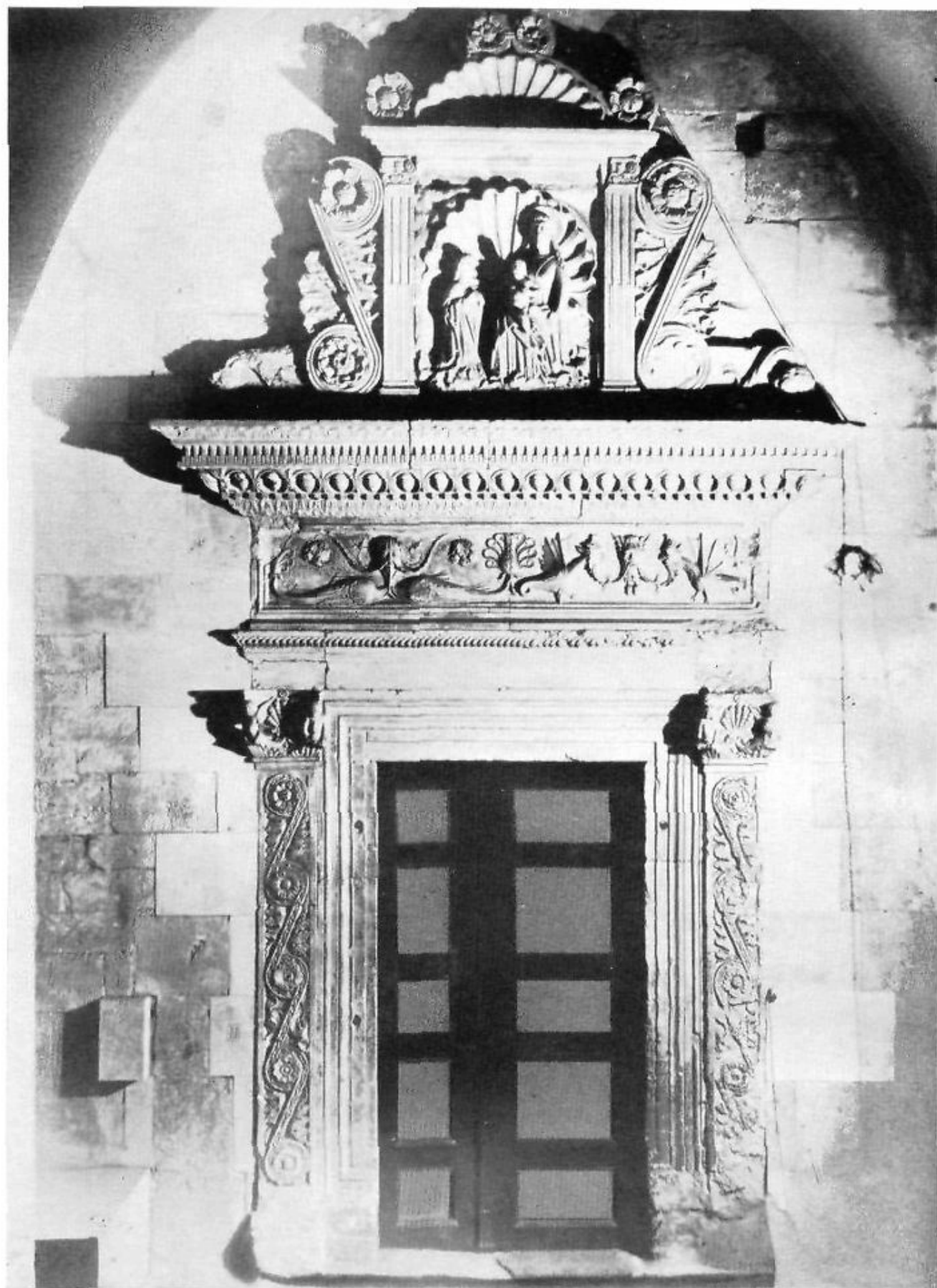
156. kép. A László-kápolna északi homlokzata

157. kép. Részlet a László-kápolna északi homlokzatáról
Pál apostol mellképével

158. kép. Részlet a László-kápolna északi homlokzatáról
Péter apostol mellképével

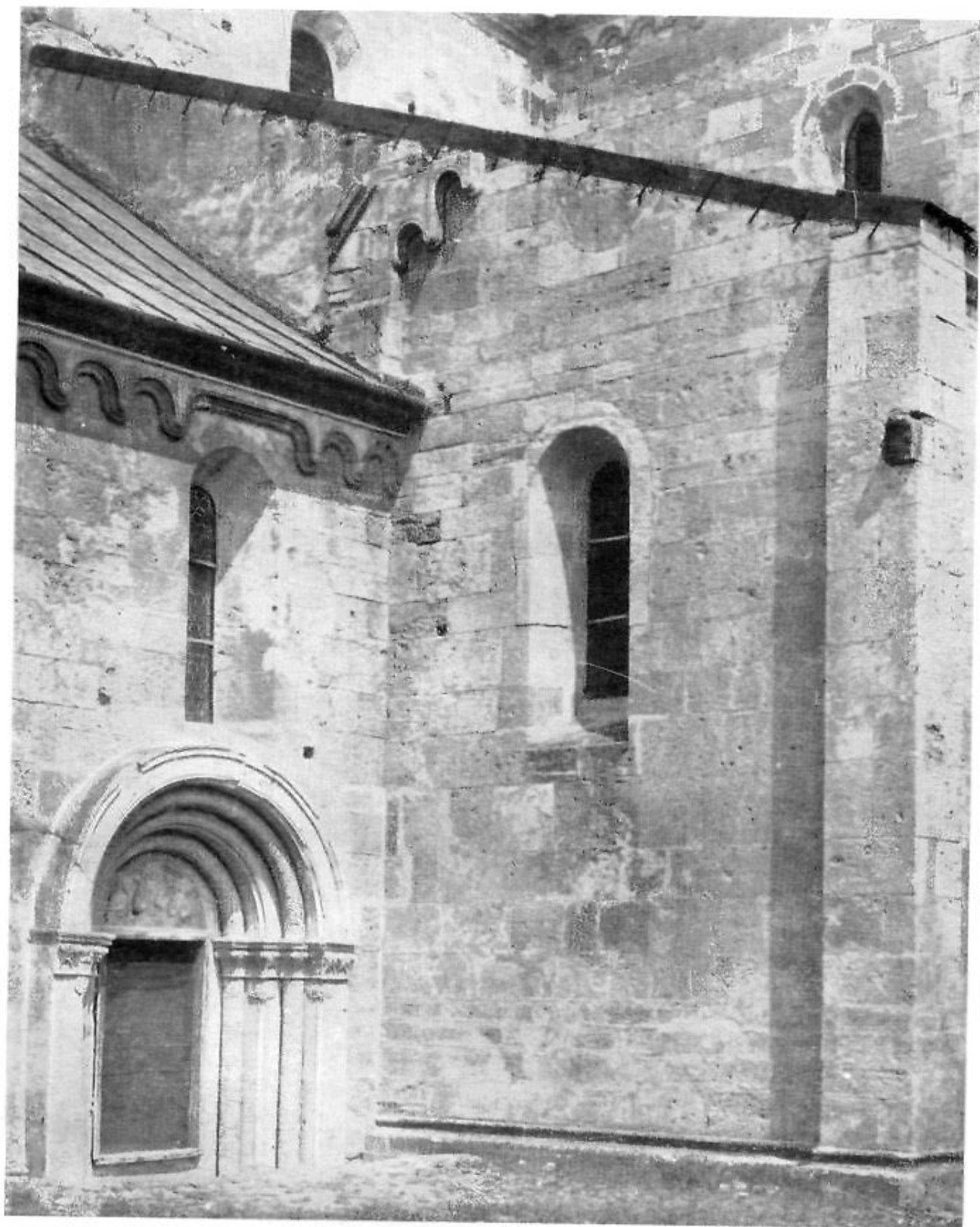
159. kép. A László-kápolna belső kapuja

160. kép. A Várday-kápolna 25. sz. oszlopfője

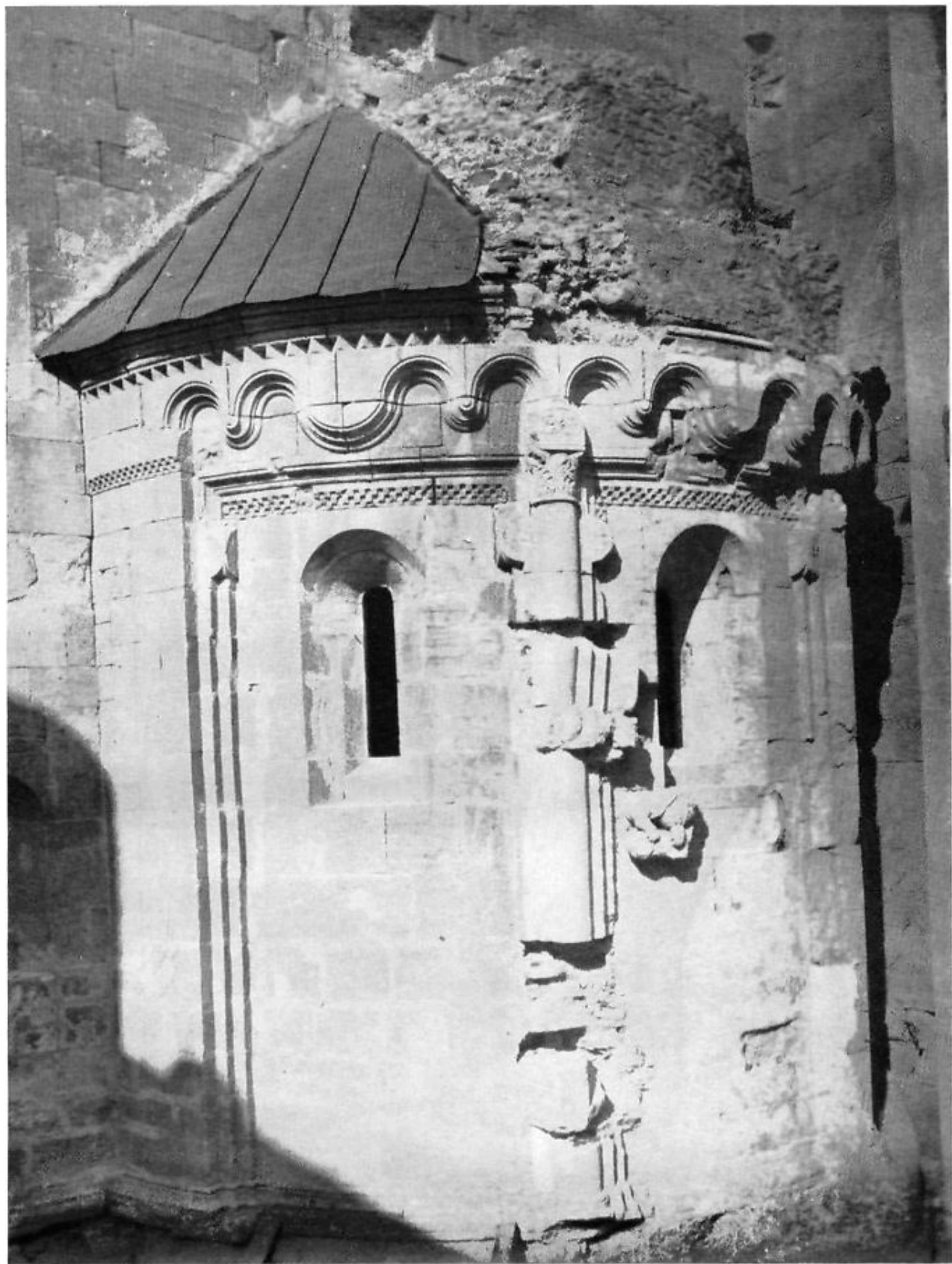
161. kép. A sekrestye barokk ajtaja

162. kép. A déli kapu és a régi sekrestye Möller helyreállítása előtt

163. kép. A déli kereszthajó Möller helyreállítása előtt

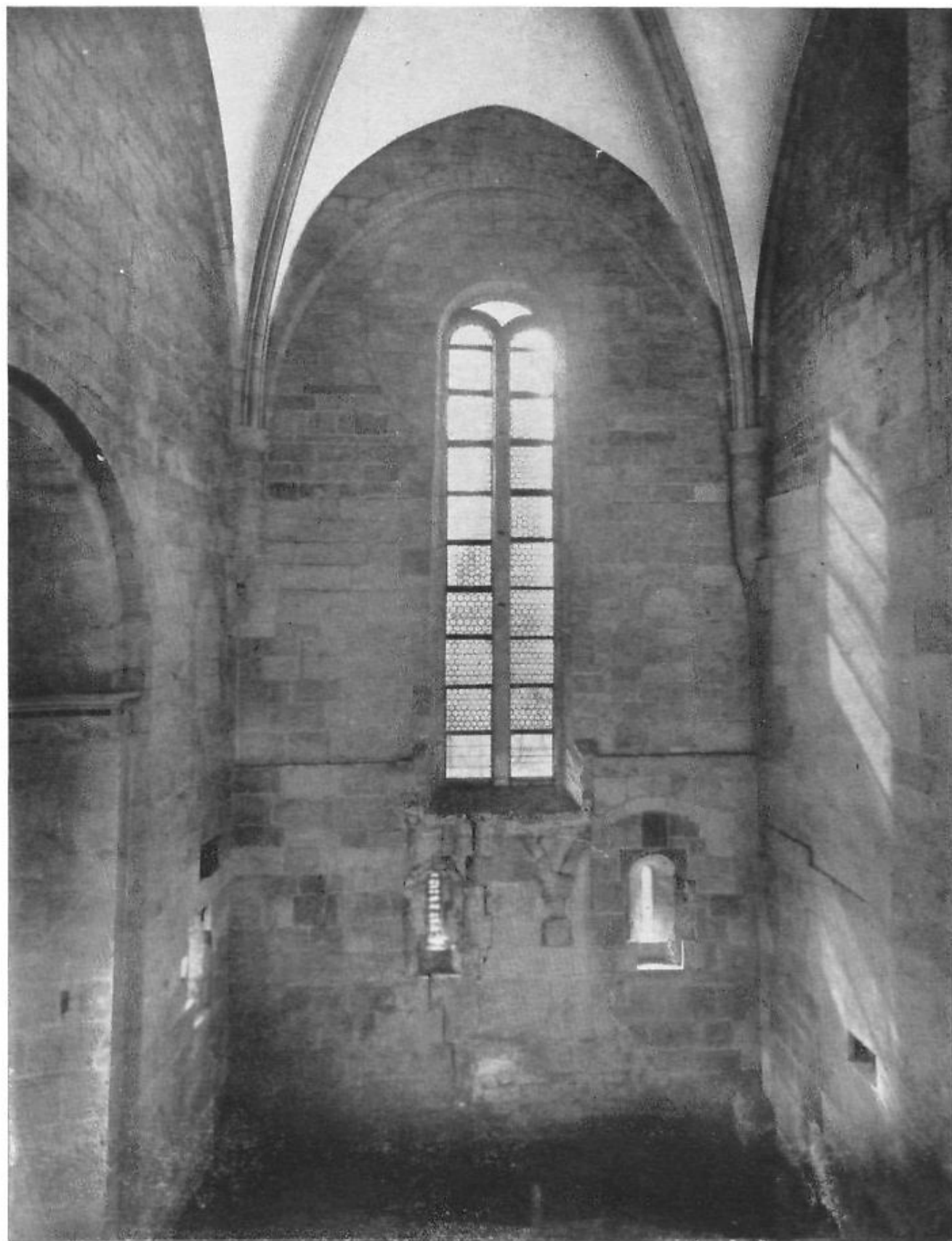
164. kép. A déli mellékszentély Möller feltárásakor

165. kép. Az északi kereszthajó Möller helyreállítása előtt

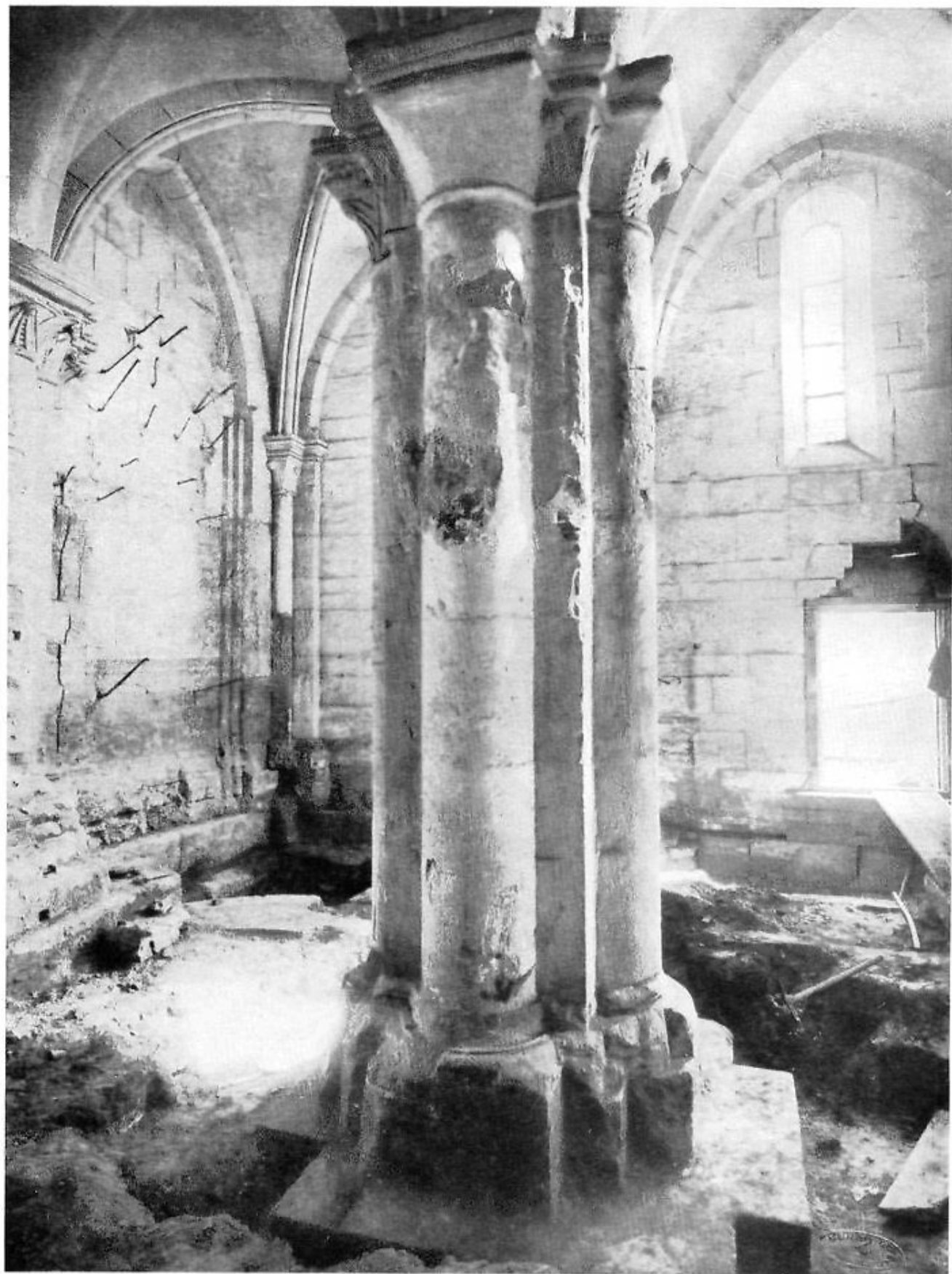
166. kép. A főhajó Möller helyreállítási munkáinak idején

167. kép. A déli kereszthajó Pósta ásatásának idején

168. kép. A déli kereszthajó és a régi sekrestye Pósta ásatásának idején

169. kép. A régi sekrestye feltárása

170. kép. A 29. sz. pillérfő helyreállítás előtti állapota

171. kép. Az északi mellékhajó Möller helyreállítási munkái előtt

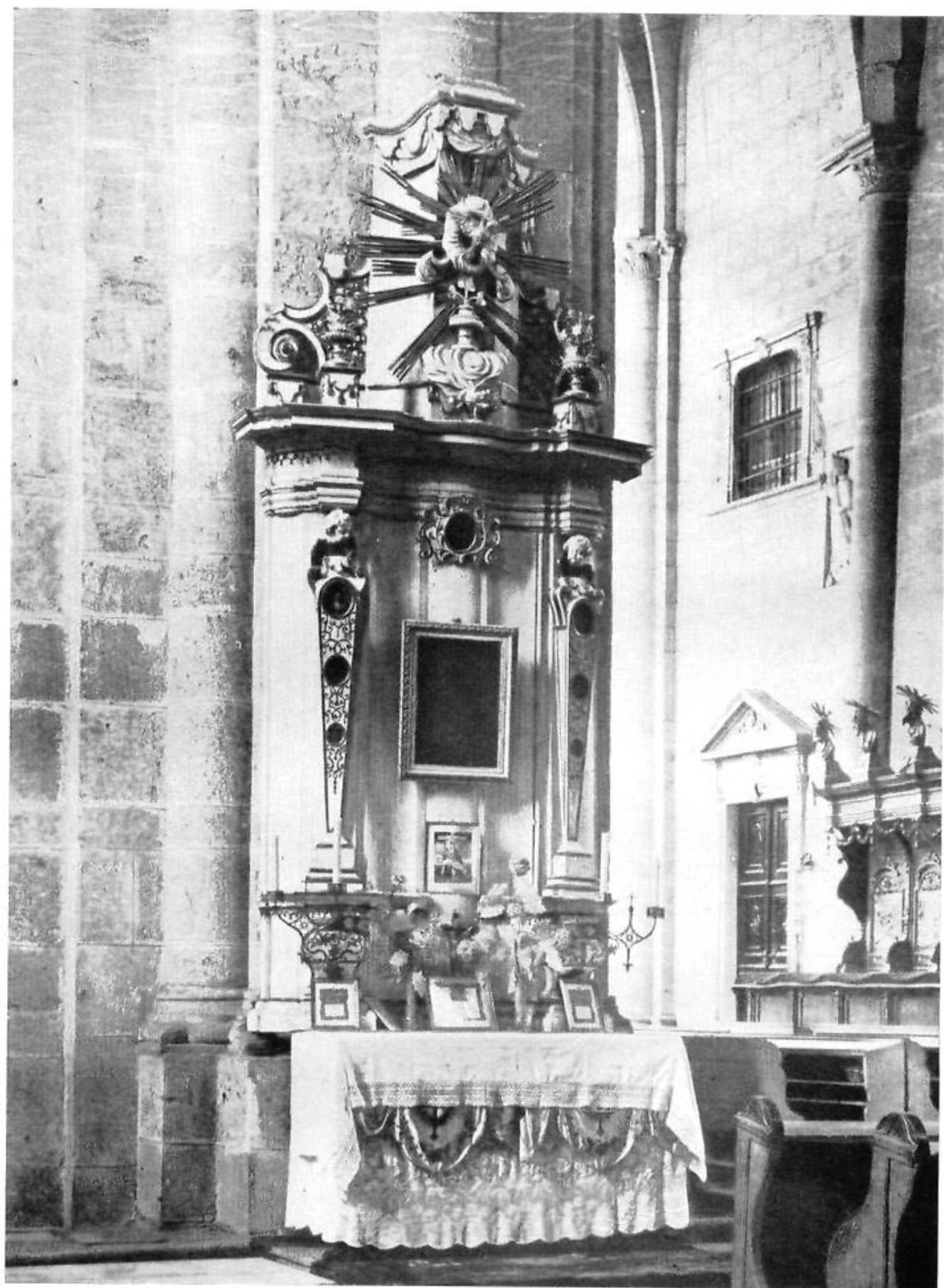
172. kép. A főoltár régi baldachinjával

173. kép. A déli kanonoki ülőpad

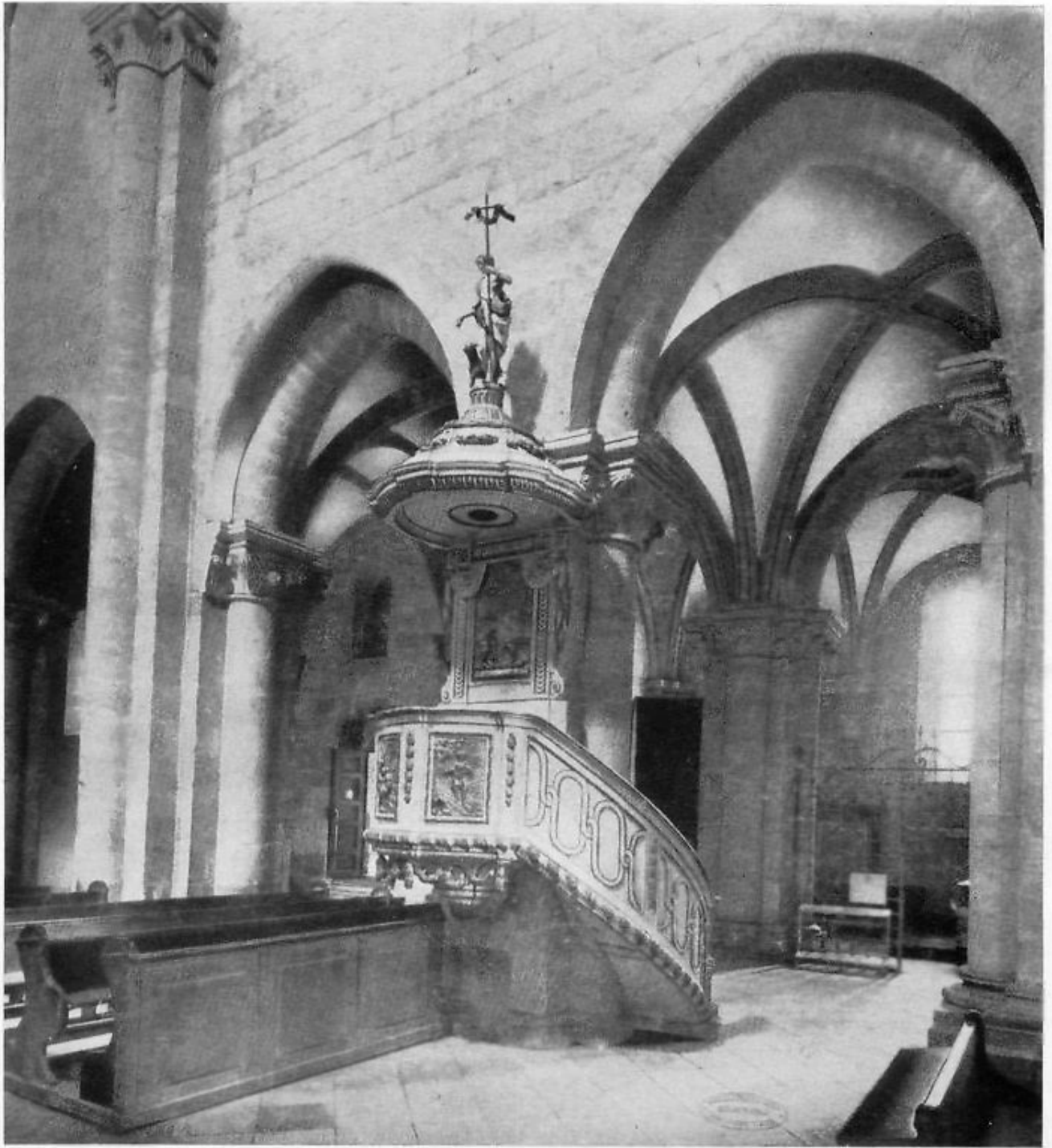
174. kép. A Szeplőtlen fogantatás oltára régi felállításában

175. kép. A Szent József-oltár

176. kép. A Szent Mihály-oltár régi felállításában

177. kép. A szószék eredeti állapotában

178. kép. Széchy András püspök sírlapja

179. kép. Ifj. Hunyadi János szarkofágja a Jagelló-címerrel

180. kép. Ifj. Hunyadi János szarkofágja a magyar címerrel

181. kép. Hunyadi János kormányzó eredeti szarkofág-fedőlapja

182. kép. Hunyadi János szarkofágjának csatajelenetes oldallapja

183. kép. Hunyadi János szarkofágjának török foglyok kísérését ábrázoló oldallapja

184. kép. Hunyadi János XVI. század közepén újonnan faragott szarkofág-fedőlapja

185. kép. Kendi Perenc és Antal szarkofágja rövid oldalának zárólapja

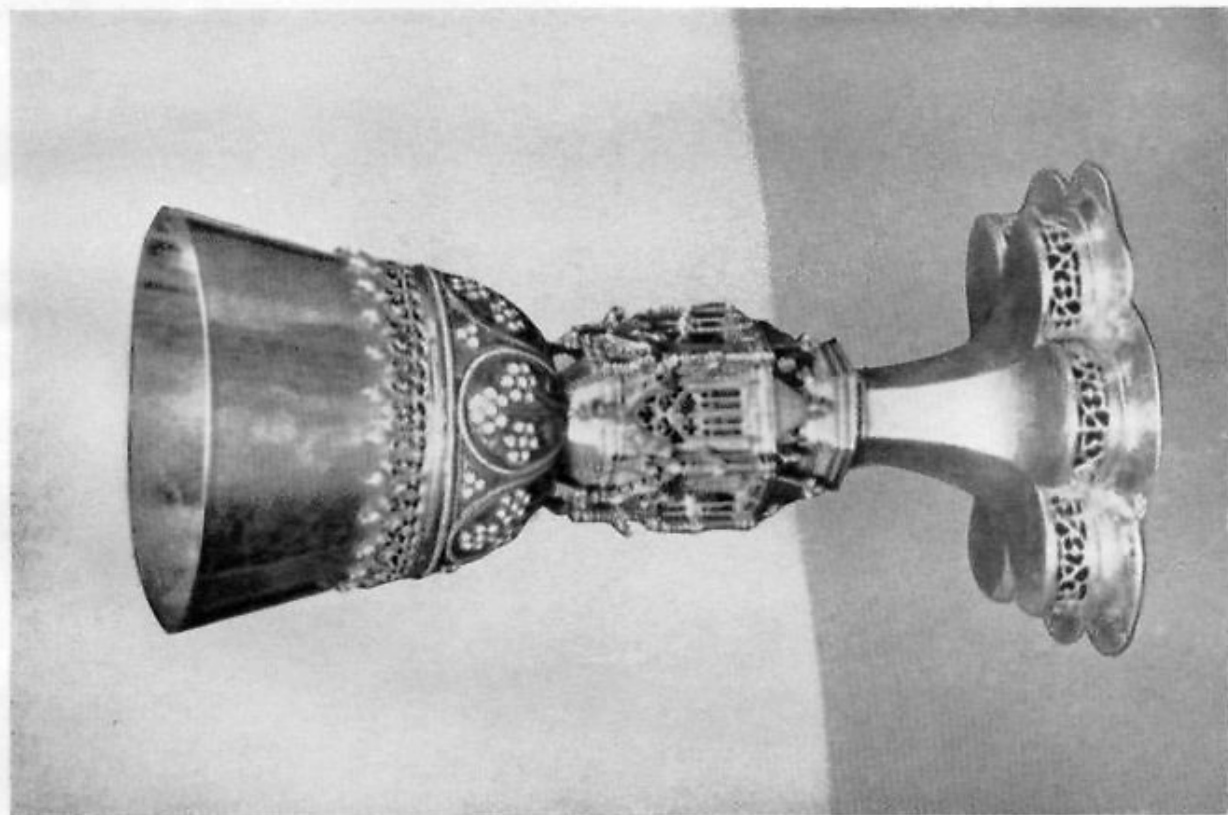

186. kép. János Zsigmond fejedelem szarkofágja

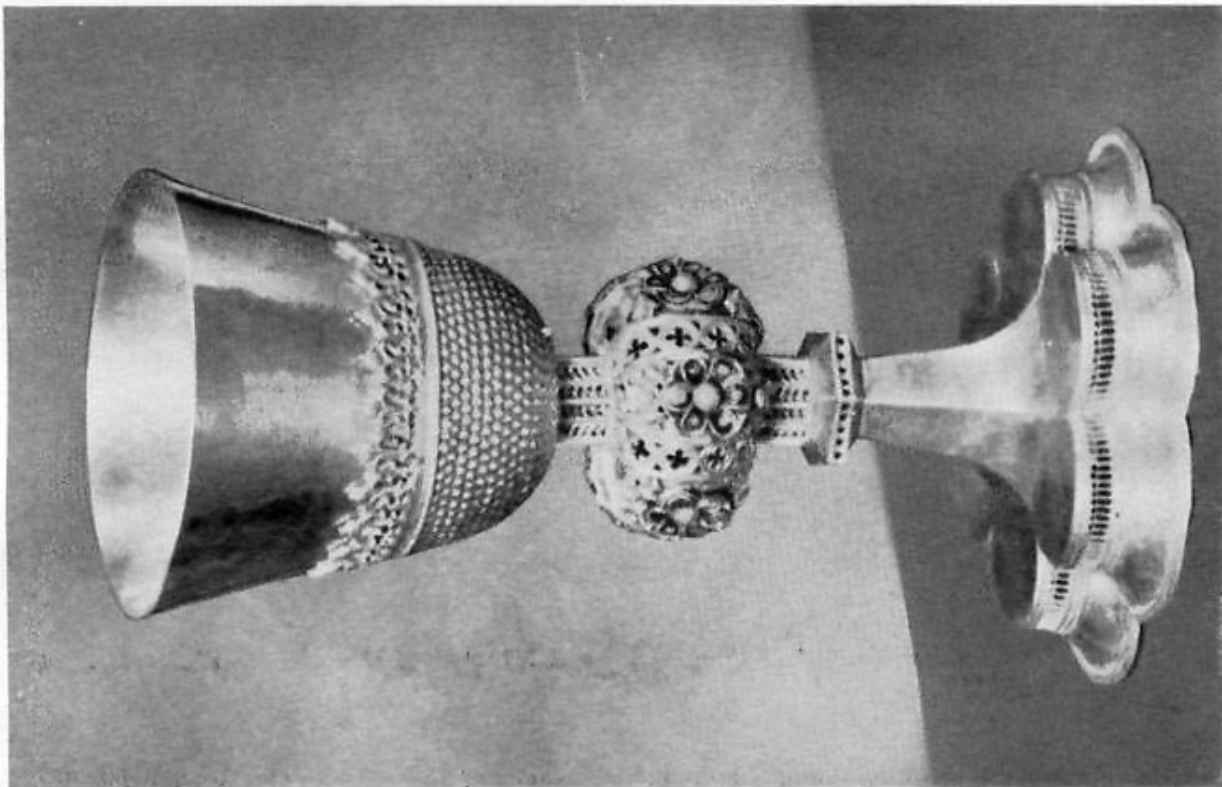
187. kép. Suky Benedek kelyhe

188. kép. Sodronyzománcos besztercei kehely

189. kép. Kápolnás náduszú sodronyzománcos kehely
(ún. Fogarassy-kehely)

190. kép. Börtös besztercei kehely

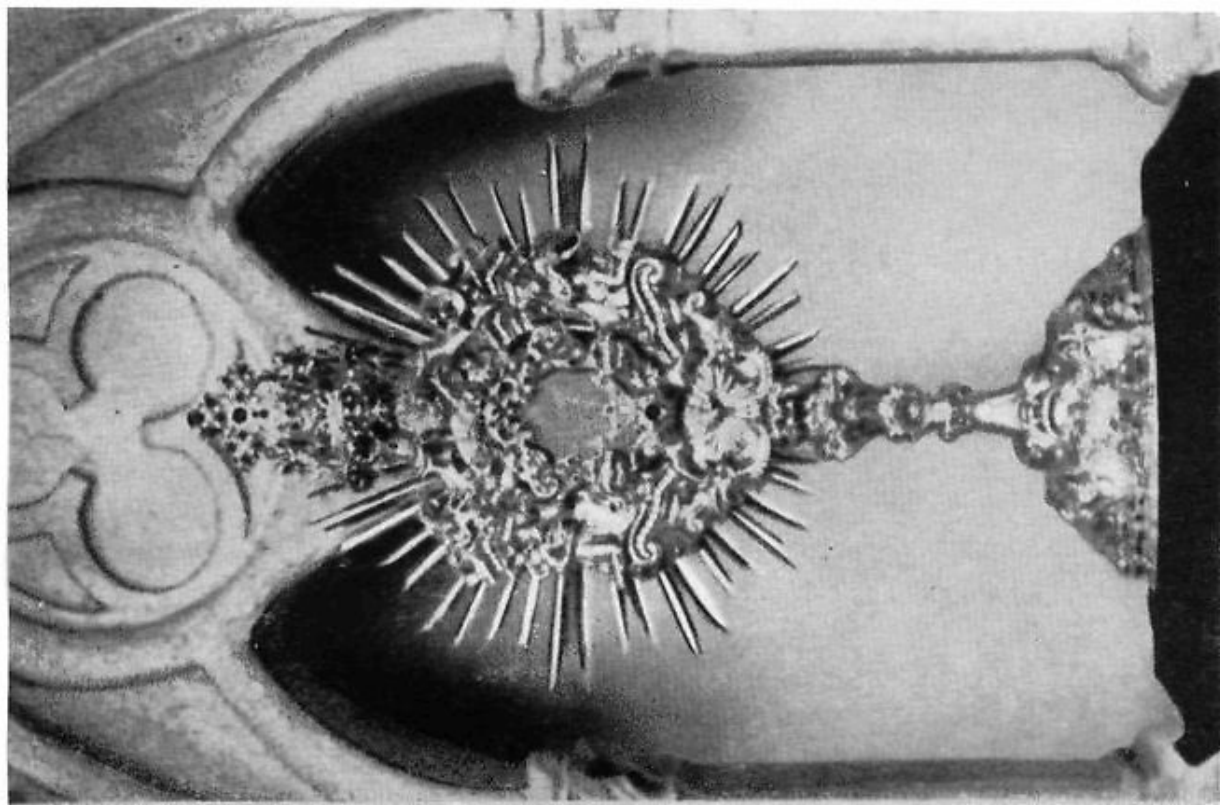
191. kép. A Fronius-kehely

192. kép. Zorger püspök zománcos díszű kelyhe
(Kulin M.)

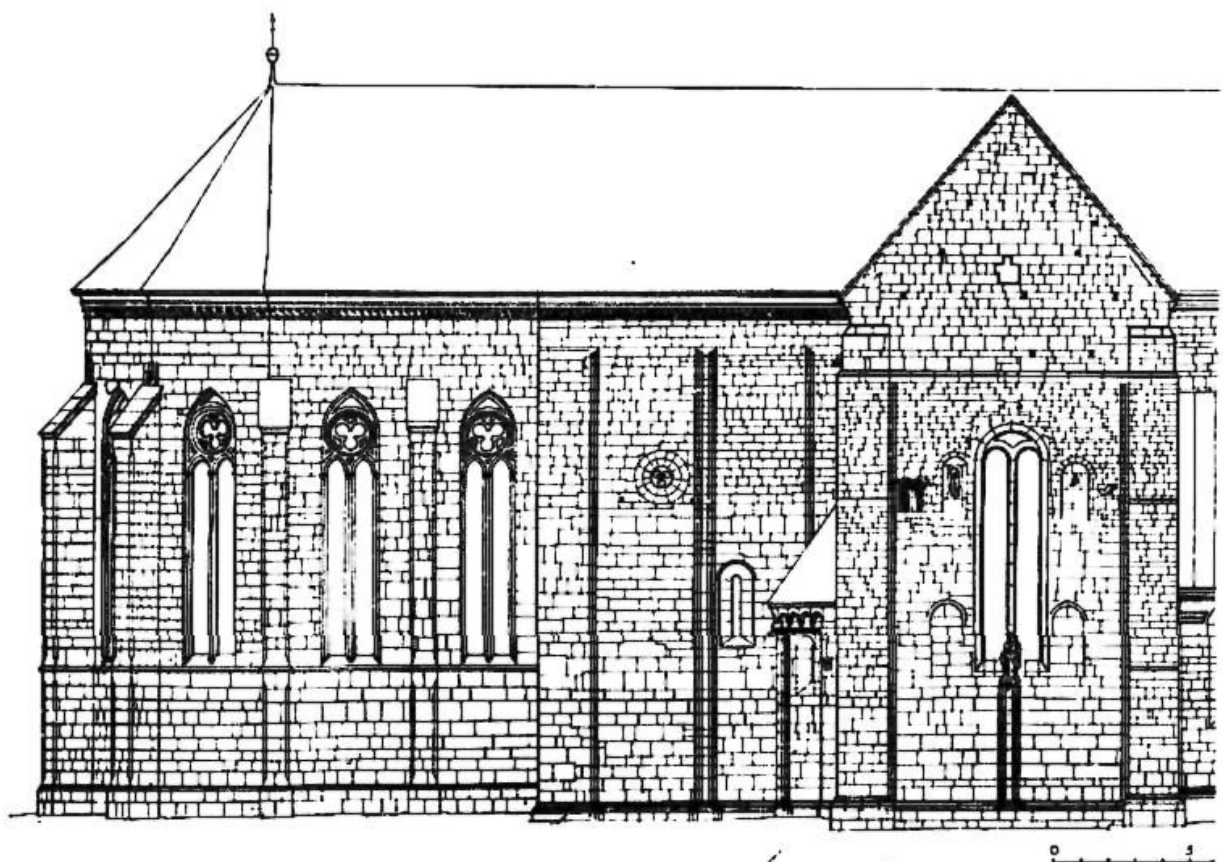
193. kép. Keve kanonok kelyhe (Kulin M.)

194. kép. A nagy úrmutató (Kulin M.)

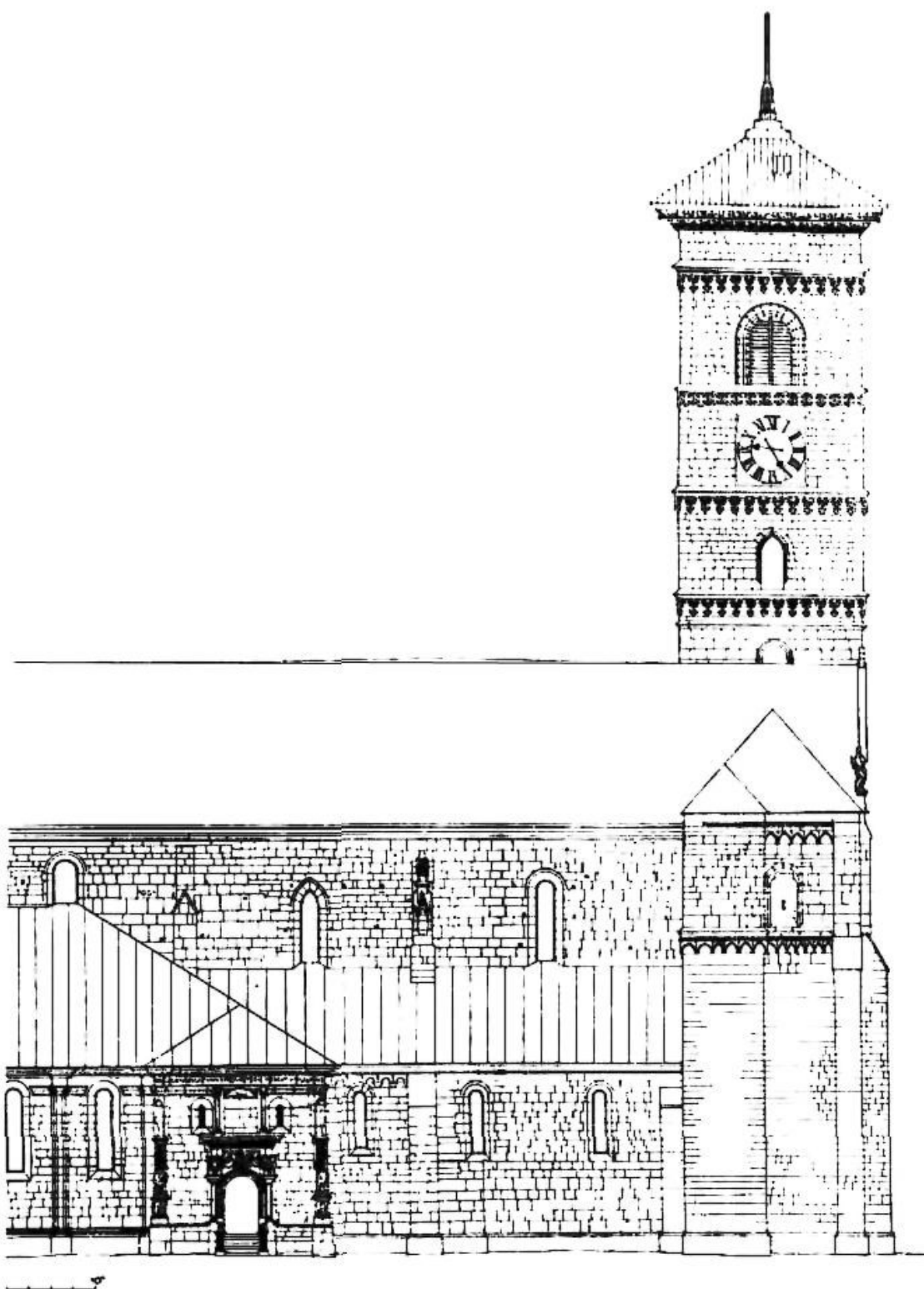

195. kép. Részlet a nagy úrmutató talpáról (Utolsó vacsora) (Kulin M.)

41-00

15. kép. A székesegyház északi

ki homlokzata (Lúx Gőza)